د پښتو ادب لنډ تاریخ

د پوهنتون د دریم او څلورم ټولګیو له پاره

لیکوال
علامه عبدالحي حبیبي

Ketabton.com

۱۳۴۶ش

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو ژبي موقعیت د ژبو په ویش کي

د ایشیا په ژبو کي دوه قسمه ژبي په منځنۍ او غربي ایشیا کي سته:

۱. یوه ډله یې اروپایي یا هندو اروپایي بولي، چي په هند او افغانستان او ایران او ماوراء النهر کي ویل کیږي او په اروپا کي هم دغه ژبي سته، لکه لاتین، جرمني، انګریزي، فرانسوي او نوري. دا ژبي اریایي له دې جهته بولي چي له پخوانیو اریایي اقوامو څخه پاته دي. دغه اقوام څلور زره کاله تر میلاد دمخه له یوه شمالي ځایه څخه چي هغه یې (اریانا وېجه) باله د افغانستان سیمو ته راغله، دوی په دغه وخت کي یوه ژبه ویله چي د هغې کومه بولګه او نخښه نه ده پاته او علماً یې (اریك) بولي یعني هغه ژبه چي اریائیانو ویله.

۲. بله ډله د ایشیایي ژبو څخه سامي ژبي بولي، چي په دغه کي عبري او عربي او سریاني او حبشي ژبي داخلي دي او د دغو ژبو څېړنه زموږ په بحث اړه نه لري.

د اریایي ژبو وېشنه

اریایي ژبي پر دوه ډوله دي، یوه ډله یې سیتم بولي او بله ډله یې سنتم بولي. پوهانو فقط یوه کلمه د سنسکریت او لاتیني څخه اساس ګرځولې ده، یعني "سل" چي په سنسکریت کي سیتم او په لاتین یې سنتم بولي، لومړۍ ډله نون په دغه کلمه کي نه لري او دوهمه ډله یې لري چي د دې جدول څخه دغه تقسیم څرګندیږي :

سیتم		سنتم	
سنسکریت	سیتم	تاتیني	سنتم
دري	سد	یوناني	هیکاتون
پښتو	سل	انګلیسي	هنډرېډ
هندي	سو	الماني	هنډرېډ
روسي	ستو	فرانسوي	سانت

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سنتم او سيتم پر علمي اساس ټولي هندواروپايي ژبي په لاندي ډول وېشلي کيږي :

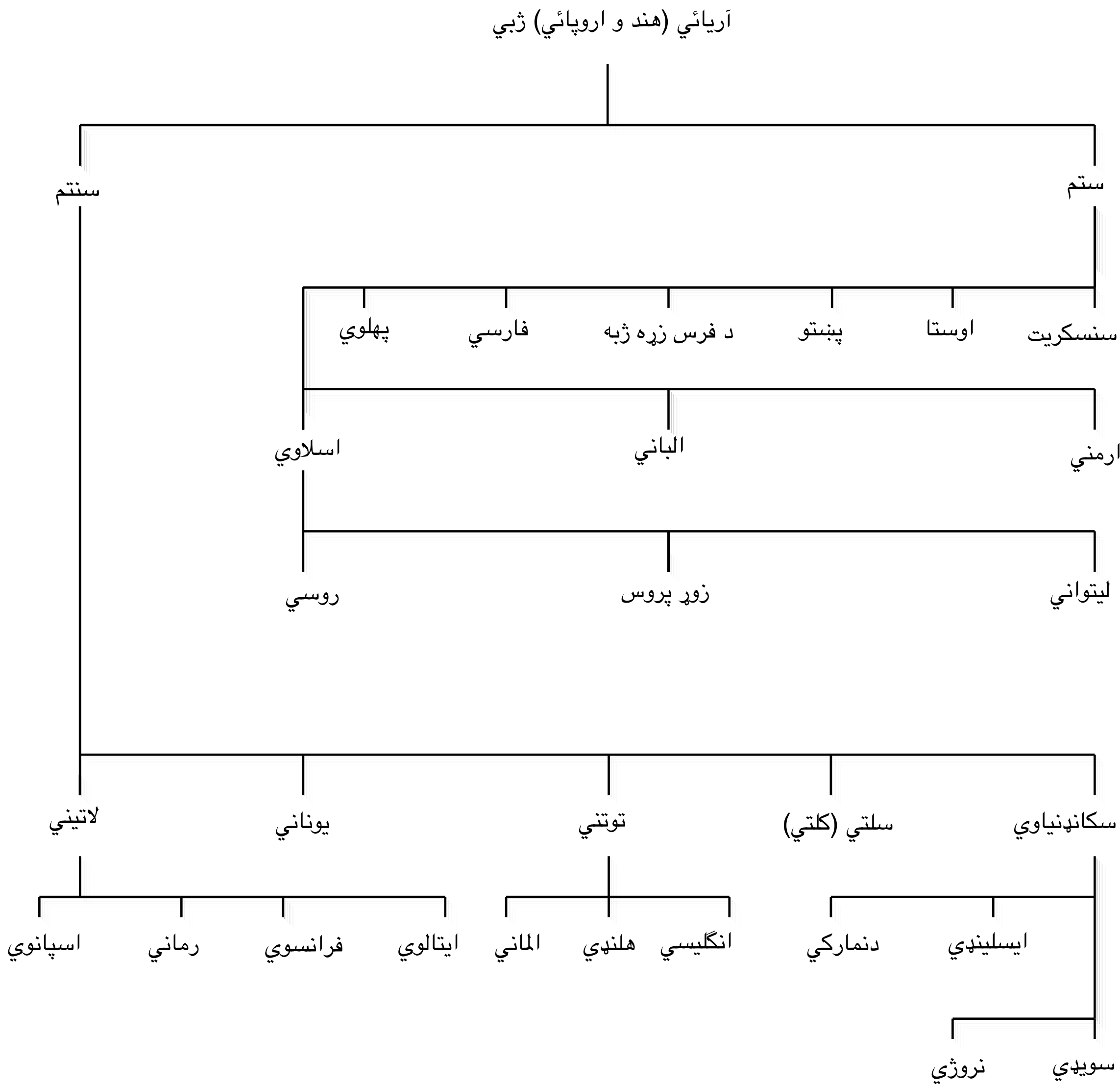

له دې لاندي جدول څخه د دغو هندو اروپايي ژبو نږدېوالی سره معلومېږي:

فرانسوي	جرمني	انګليسي	لاتيني	اوستا	سنسکريت	دري	پښتو
پير مير سور فرير	وانر موتر شوستر برودر	فادر مدر سستر برادر	پتو ماته را سوردر فراتر	پيتر ماتر هوګهر براتر	پنتري ماتري سواچر بهراتر	پدر مادر خواهر برادر	پلار مور خور ورور

(c) ketabton.com: The Digital Library

اریایي اقوام

کله چي څلور زره کاله تر میلاد دمخه اریایي اقوام د باختر څمکو او د هندوکش لمنو ته راغلل دوی پسله ډېره وخته څخه دلته ډېر سول او د شرق او غرب خوا ته یې هجرتونه وکړل، د شرق په خوا کي تر اباسین تېر سول او په شمالي هندوستان کي خپل مدنیت خپور کړ، هلته دوی په هغه ژبي چي له اصلي اریایي ژبي څخه جوړه سوې وه یو کتاب ولیکه، چي (ویدا) نومېږي او اوس یې څلور برخي موجودي دي :

١. ریگویدا

٢. سامه ویدا

٣. یجورویدا

٤. اتهرواویدا

دا اریائیان چي د ویدا سندري یې ویلې له افغانستانه هلته تللي وو، نو په ویدا کي د افغانستان د ځایو او خلکو او قبیلو او مشرانو او غرو او دریابو نومونه راغلي دي، چي د دغو ټولو مطالعه د پښتو ژبي په تاریخ کي زموږ سره کومك کولای سي. دوهمه ډله غربي خوا ته تلونکي اریایان وو، چي دوی د افغانستان په غربي خوا کي تر استانبوله پوري خپل مدنیت خپور کړ، له دوی څخه په دوو ژبو ځیني نوشتې پاته دي، یو د اوستا کتاب دئ، چي زردشت له بلخ څخه خپور کړ او په ټول اېران کي ومنل سو، دا کتاب ټول (٨١٥) فصله او (٢١) نسکه و، په اوستا کي هم ډېر د افغانستان د ځایو او پاچاهانو او خلکو نومونه راغلي دي، او ډېر کلمات یې د پښتو ژبي سره نزدې دي، له دې جهته اوستا هم د پښتو په ادبي تاریخ کي زموږ په درد خوري.

بله ژبه چي د غو غربي اریایانو له خپلي قدیمي ژبي څخه جوړه کړه هغه زړه پارسو بولي، چي ځیني نوشتې یې پر ډبرو باندي پاته دي او مطالعه یې د پښتو په ادبي تاریخ کي مفیده ده، د افغانستان په شمالي خواوو کي د دریای امو پر ها بله څنډه له اریایي ژبو څخه سغدي او خوارزمي هم داسي ژبي دي، چي د پښتو سره نزدېوالی لري نو د دغو ژبو مطالعه هم د پښتو له پاره گټوره ده.

پښتو او اریایي کلمات

هغه ژبه چي تر اریایي هجرت دمخه ویل کېده دغه قدیمه ژبه وروسته په نورو ژبو تبدیله سوه او پوهان داسي وایي، چي دوه زره څلور سوه کاله ق م د اریایي اقوامو ژبه یوه وه، خو یو زر کال پس یعني د (١٤٠٠ ق م) په شاوخوا کي تر اوسه د دوی ژبي سره بدلي سوي دي. د بعضو قدیمو اریایي کلماتو له څېړني څخه داسي ښکاري چي په پښتو کي تر اوسه پوري هم هغه قدیمي ریښې سته، چي د مثال په ډول یو څو کلمې دلته ښوولي کېږي :

اول - د اریا کلمه :

د اریا د کلمې معنی اوس مؤرخین اصیل او نجیب یا زارع بولي، ډاکټر جیگر الماني محقق وایي، چي د اریا کلمه له (آر)

(c) ketabton.com: The Digital Library

څخه مشتقه ده، چي په سنسکريت کي د اصل او بنياد په معنی وه.
د دې په مقابل کي مکس مولر يو بل عالم وايي چي (آر) کرهڼي او زراعت ته وايي، نو له دې جهته (ارين) کرونکی او بزګر دئ، د دې دواوړو خبرو تحليل د پښتو کلماتو په اساس کېدای سي. مثلاً که موږ (ار) د اصل او بنياد په معنی واخلو نو دا کلمه په پښتو ادب کي مستعمله ده، مثلاً ملا الف هوتك وايي :

دی له "آره" و ښاغلی
څه که شو په وير نتلی

بل شاعر پيرمحمد مياجي داسي وايي :

شيخ متي چي خليلي و
دی له آره لـــوی ولي و

که داسي وي چي د آر کلمه د زراعت او کښت په معنی واخلو نو دا کلمه هم د پښتو په يوه خاصه محاوره کي موجوده ده چي د کښتونو د ربيلو پر وخت کله چي زارعين لو کوي نو د هغه خلکو حال داسي بيانېږي :
"اره اره لور پر غاړه" چي په دې ځای کي هم اره د زراعت معنی لري او دا ښکاره ده چي قديمو اريايي اقوامو زراعت ته په ډېر ښه نظر کتل او زراعت د هر اصيل او شريف اريايي سړي کار و، نو له دې جهته لومړی قول او دوهم سره نزدې کېدای سي.

دوهم - ايانا وېجه :

هغه وخت چي اريايي قبيلو له خپله اصلي او قديمه ټاټوبي څخه د باختر خوا ته هجرت نه و کړی، دوی هغه خپل قديم د استوګني ځای (اريانا وېجه) باله.
د دې کلمې ريښه هم اوس په پښتو کي ژوندۍ پاته ده. په کندهار کي اوېجه د سرزمين په معنی وايي، مثلاً : "احمد محمود د خدای پر اوېجه نه پرېږدي" له دې څخه ثابتيږي چي وېجه هم پخوا دغه معنی لرله.
چي معنی يې هغه د ښاغليو او اصيلو ټاټوبی ده، دغه کلمه اوس په پښتو کي د ورشو په شکل موجوده ده، چي معنی يې د څر ځای دئ، ځکه چي د قديمو اريائيانو ژوند په مالداري و، نو دوی د خپلي استوګني ځای او د څر سيمه ورشو بلله. ورته او رشه دواړه يوه ريښه لري، هر وخت (س) په (ش) اوړي، مثلاً کتل او کسل چي (ت) په (س) باندي اوښتې ده، او د (س) اوښتل په (ش) هم ډېر سته لکه راسه او راشه.

پښتو او ويدي ژبه

ويدي ژبه اريائيانو په هند کي د اريايي هجرت سره نږدې ويله، له دې ژبي څخه هم يو څو کلمې د مثال په توګه دلته د اوسنۍ پښتو سره مقايسه کوو.

سيند :

دا کلمه په ريګويدا کي سيندهو او په اوستا کي هندو وه، په اوسنۍ پښتو کي سيند هم په هغه قديمه معنی هر رود ته وايي او اباسين هم له دغي قديمي ريښي څخه د لوی والي په سبب پر اوسني دريايي سيند باندي ايښوول سوی دئ.

کولا :

قديمو اريائيانو کورنۍ او خاندان ته (کولا) ويله او دغه کلمه اوس هم په پښتو کي د کهول او کاله په شکل موجوده ده، چي

(c) ketabton.com: The Digital Library

معنی يې هغه خانواده ده.

ستان :

دا کلمه په سنسکریت کي د ځای او مرکز او مملکت معنی لري، چي په پښتو او دري کي اوس د (ستان) په شکل مستعمله کلمه ده، لکه ګلستان، افغانستان، هندوستان وغیره، کله چي اریائیان په هندوستان کي خپاره سول دوی هغه مملکت دیوستهان وباله، چي معنی يې د عبادت ځای دئ، دغه کلمه په مفرد ډول هم په پښتو او دري کي استعمالیږي، مثلاً ښکارندوی د پښتو د غوري دورې شاعر وايي :

د اسلام د دین شهاب د نړۍ لمر دئ
تور "ستان" يې کـــړ رڼا په جهادونه

دغسي هم د فارسي ژبي لیکوال فخر مدبر لیکي :

"به ستان لوهور در میان شدند"

سوما یا هوما :

پخواني اریایي اقوام چي د افغانستان په غروکي اوسېدل دوی یو مقدس بوټی سوما باله او له هغه څخه به يې یو مشروب جوړاوه چي هغه به يې د عبادت پر وخت استعمالاوه، دغه نوم په اوستا کي هوما او په ویدي ژبه سوما راغلی دئ، چي په عربي يې (هوم المجوس) بولي، دغه کلمه اوس په پښتو کي د اومه یا هومان په شکل پاته ده، چي هغه خپل قدیم شکل يې **خوندي کړی دئ.**

اشلوك :

دا کلمه په سنسکریت کي د نظم او شعر په معنی ده، او دې ډول نظم په هندي اریائیانو کي رواج درلود، چي د هند د اشعارو په کتابو کي ذکر سوی دئ. په پښتو قدیم ادب کي دغه کلمه هم مستعمله وه، مګر معنی يې فقط منظوم کلام و او پیودلي ویناوي وې، چنانچه دغه کلمه په همدغه معنی د غوري شاعرانو په پښتو اشعارو کي راغلې ده، لکه ښکارندوی غوري چي وايي :

په بر بڼ چي ږغ د چونیو نغوږېده شي
ته وا چـــــندي سره پیودي اشلــــکونه

په دې بیت کي بر بڼ د لوړ با غ او چونی د بلبل، نغوږېدل د اورېدل، چندي د شاعر او اشلکونه د نظمونو په معنی دي.

دسیو :

په اریایي ژبو کي د (ش) یا د (ژ) یا د (ښ) یا د (س) یو پېشوند (سابقه) وه، چي د نفرت او بدۍ او کرکي مفهومونه يې لرل له دغي سابقې څخه په قدیمو او اوسنیو ژبو کي ډېر کلمات راوتلي دي، چي له هغو څخه په ویدا کي دسیو یا داسه کلمې جوړي سوي دي او مطلب هغه خلك وه، چي پخوا په هند کي اوسېدل او د اریایانو دښمنان وو. په پښتو ژبه کي له دغه ریښې څخه د (نون) په نښلولو سره یو صفت جوړ سو، چي معنی يې هغه د کرکي مفهوم لري، لکه دښن او دښنه په فارسي هم له دغي ریښې څخه دشمن او دشنام، دشوار، دوزخ، دزد او داسي نور کلمات جوړ سوي دي، چي ریښه يې هغه د پښتو **سره مشترکه سابقه ده او تاریخ يې تر ږګویدا پوري رسیږي.**

کشتري :

په پخوانو اریانانو کي د پاچاهانو او لښکریانو ډله کشتري بلله کېده، دا کلمه هم په ویدا کي ذکر سوې او بیا په سنسکریت او ویدي ژبو او هندي کي تر اوسه موجوده ده. په پښتو ادب کي دغه کلمه د پیر روښان په خیرالبیان کي د تورکښي په شکل راغلې ده، یعني هغه څوك چي توره کاږي او مقصد يې هم عسکري او د جنګ خلك دي، د لومړۍ کلمې لومړۍ ټوټه هم کښ او دوهمه ټوټه تري کټ مټ دغه معنی لري او د دغو ژبو سره نزدېوالی څرګندوي : کښ (توري) کشتري یعني شمشیري. له دغو مثالو څخه د پښتو ژبي مشارکت له ویدا او اوستا سره ښه معلومیږي مګر له دغو قدیمو ژبو څخه چي په غربي اریایانو او ایران کي ویله کېده زړه پاړسي هم ده، چي تر میلاد دمخه تقریباً (۵۰۰) کاله ژوندۍ وه، په دې ژبه کي کوم کتاب نه دئ پاته مګر ځیني ډېرلیکونه سته، چي پر هغو باندي د زړې پاړسو یو څه نوشتې پاته دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو او زړه پاړسي

زړه پاړسي (۲۵۰۰) کاله دمخه په پارس کي ويله کېده او د هخامنشي پاچاهانو د دربار ژبه وه، خو د دې ژبې کوم کتاب نه دئ پاته، فقط د ايران او مصر پر ځينو ځايو باندي د دې ژبې يو څو ډبرليکونه په ميخي خط پاته دي، چي ټول (٤۰۰) لفظونه کيږي.
د هخامنشي کورنۍ يو لوی پاچا داريوش دئ (۵۲۲ تر ٤۸٦ ق م)، د ده په امر د بهستون پر غره يو ډبرليك کيندل سوی دئ، چي په څلورم ستون کي درې مسرۍ يوه اخلاقي حماسه ليکلې ده او هغه په دې ډول ده :
دا درې مسرۍ داسي لوستل کيږي :
ني ارې که اهم.
نې دروجه نه اهم.
نې زوره که ره اهم.
د دې شعر هره مسرۍ شپږ شپږ هجاوي لري او که موږ ورته ځير سو، نو دغه درې مسرۍ په لږ تغير داسي په پښتو را اوړي :
نې اړيکه اوم.
نې دوره جنه اوم.
نې ځورکړه اوم.

د کلماتو تطبيق

اول : نې Né د نه مخفف دئ.
دوهم : اړيکه Arika په پښتو کي د اړ له مادې څخه اړيکی اوس موږ استعمالوو چي معنی يې پای بند او مسامع او عضو ده دغسي اړتيا مشکلي او احتياج ته وايي.
دريم : اوم د وم يا ومه يو شکل دئ چي اوس يې هم بعضي پښتانه (اوم) وايي.
څلورم : په دوهمه مسرۍ کي د دروجنه کلمه اوس کټ مټ د دروه جن په شکل موجود ده چي معنی يې مکار او فريبنده ده.
پنځم : ځورکړه – اوس د پښتو ځورکړه يعني ځورکوونکی او ظالم او ستمګر ځني جوړيږي او په دې ډول دغه کلمات په لږ تغير د پښتو له اوسنۍ کلمو سره برابر کېدای سي او دا موږ ته د پښتو او زړې پاړسي نزديکي راښيي، چي تر اوسه په دې لار کي نوره وسيعه مقايسوي مطالعه نه ده سوې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو او زړه دري

د افغانستان په شمالي خواوو او د هندوکش په لمنو کي (۳۰۰۰) کاله دمخه یوه ژبه ویله کېده، چي د اوسنۍ دري ژبي مور ګڼل کېږي، له دې ژبي څخه فقط یو ډبرلیك په (۱۹۵۱ م) کال د بغلان په سرخ کوتل کي پیدا سوی دئ، چي (۲۵) سطره او (۹٤۷) یوناني حرفونه لري او ټول کلمات یې (۱٦۵) دي خو د هري کلمې په منځ کي یوه فاصله په دې شکل (٥) موجوده ده. په دې کتیبه کي (۲۸) حرفونه په دېواني رسم الخط استعمال سوي دي:

الف او زور
ب
پ
ف
ت
ث څ
خ
د
ر
ز
س
ش
ښ
ك
ګ
نګ
ل
م
ن
و
حفیف (و)
هـ
معروفه (ي)
مجهوله (ې)
فتحه
پېښ
کسره
فاصله

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو او قديمي دري مشابهت

دغه (۲۸) علامې چې د بغلان په کتيبه کې په (۱۶۰) کلموکې استعمال سوي دي د پښتو سره يې ټول حروف بېله (ف هـ) مشترك دي، مخصوصاً (٦) نمبر حرف، د پښتو (ځ) ته نزدې دئ، دغسي په دغه الفباکې (۷) نمبر حرف د (خ) آواز لري مگر په (۱۳) نمبر حرف (ښ) کې (ش) او (خ) سره يو ځای سوي دي او د پښتو (ښ) ږغ اداکوي، او له دې څخه ښکاري چې دغه ږغ قديم دئ او په قديمه دري کې هم و، ځکه نو په پښتوکې اوس هم دغه درې سره آوازونه بېلې بېلې معناوي افاده کوي، مثلاً :

شندل -پراګندن
ښندل -بخشش
خندل -خنديدن

له دې څخه معلومېږي چې په قديمه دري کې هم د (ښ) صوت موجود و، مگر د پښتو خاص ږغونه لکه (ټ، ړ، ډ، ڼ) په قديمه دري کې هم نه وو او په دې کتيبه کې هم نه ليدل کېږي، نو دلته بايد سړی ووايي چې د ژبو د تقسيم له پاره د اباسين او هلمند تر منځ يو ايزوګلاس (هغه ځای ته وايي چې په هغه کې دوې ژبې سره يو ځای کېږي) پيدا کېږي، د پښتو او دري ږغونه اوکلمات سره مشترك کېږي دغه دوې ژبې په ځينو نوروګرامري خصوصياتوکې هم سره نزدې دي، مثلاً :

اول حالت (condition) په اوسنۍ پاړسي کې د کلماتو شکل يا حرکات دګرامري حالت په تغير سره نه تبديلېږي، مگر په پښتوکې ډېرکلمات دګرامري حالت په تبديل سره خپل شکل يا آواز اړوي او په دغه خاصيت کې زړه دري د پښتو سره شريکه ښکاري، مثلاً په دغه ډبرليك کې د کانيشکا نوم کله کانيشکي اوکله کانيشکو راغلی دئ او ځيني نور نومونه هم دغسي سته، چې د فاعلي يا مفعولي حالت په تغير سره اوښتي دي.

دوهم په توصيفي ترکيب کې هم په زړه دري کې لکه اوسنۍ پښتو صفت تر موصوف دمخه ويل کېده، مثلاً (مشت خرګومن) يعني لوی خرمن يا لکه (بك شا) يعني لوی شاه.

دريم : ابتدايه ساکن : اوسنۍ دري ژبه ابتدايه ساکن نه لري، مگر په قديمه دري کې لکه پښتو په ساکن ابتداکېدله، مثلاً د بغلان په کتيبه کې (STAD) ستاد د اوسني (ايستاد) په معنا يا د اوسني فرمان کلمه په قديمه دري کې فدومان (Fadoman) غرومان د (ف) په سکون تلفظ کېده.

د ځينوکلماتو سره نژدېوالی

د بغلان په ډبرليك کې چې کومه دري قديمه ژبه استعمال سوېده، ځيني داسي کلمات لري چې اوس د پښتو په يوه لهجه کې کټ مټ يا په لږ تغير موجود دي، چې دلته يې د نمونې په ډول يو څوکلمې ښوول کېږي :

بگ : داکلمه پخپله د بگ لنگ په نامه کې موجوده ده، چې پخوا د بغلان نوم و، په اوستا او قديمه پارسي کې بگه (Baga) او په سنسکريت کې بهاګه (Bahaga) و، په روسي کې هم اوس بغ د خدای په معنا موجود دئ، دا کلمه په دغه کتيبه کې د يوه بل نامه په سرکې هم سته او دا کلمه بکپور (Bagpur) ده، چې معنا يې شهزاده وه. دغه بگ چې په ډبرليك کې جلا په معنا د خدای او عظيم يا بادشاه او د کلماتو په سرکې هم په دغو معناو ذکر سوی دئ، اوس د پښتو په محاوره

(c) ketabton.com: The Digital Library

کي د لوی او عظیم په معنا سته. په کندهارکي وايي : پلانی بګ سړی دئ، يعني جسماً لوی دئ، د پښتو شاعر شمس الدين کاکړ، چي د (۱۲۵۰ هـ) په حدودوکي ژوندی و داسي ویلي دي :

هسي شوم طالع زما دئ
باطن ووړ په ظـــاهر بګ

د بګپور دوهمه ټوټه يعني (pur) هم د پښتو سره مشترکه کلمه ده، چي په تربورکي ژوندۍ پاته ده، نو د دې کلمې تاريخي تحول داسي دئ :

زړه دري (پوهر puhar) اوسنۍ پارسي پور، لکه شاهپور، پښتو بور لکه تربور، (تره بور). يوه بله کلمه چي په دغه ډبرليك کي پښتو ته ډېره نژدې ده اير(EIR) ده، چي د آتش پر ځای استعمال سوې ده او دا کلمه تر اوسه هم د پښتو په وزيري لهجه د (اير) او په نورو لهجوکي د (اور) په ډول پاته ده، خو د پښتو په يوه بله کلمه کي چي (ايره) د خاکستر په معنا ده په ښه ډول موجوده ده، دغسي هم (مال) په ډبرليك کي د وخت او هنګام په معنا راغلي دئ، چي تر اوسه هم په پښتوکي (مال يا مهال) وخت ته وايي او د پښتو په قديمو اشعاروکي دا کلمه راغلې ده او دا ثابتوي چي دغه کلمه اصيله پخوانۍ کلمه ده او له عربي څخه نه ده اخيستل سوې. يوه بله ډېره ښه کلمه چي په دې کتيبه کي راغلې ده الوښال (ALOSHXAL) ده، دا کلمه که موږ تجزيه کړو اوله ټوټه يې الو ښکاري، چي د پښتو او اوسنۍ فارسي (اروا) يې اوسنی پاته سوی شکل دئ او په اوستا کي دا کلمه اورونت وه، چي په پهلوي کي اوروان او په فارسي کي روان ځني جوړ سوی دئ، نو د زړې دري (الو) د اوسنۍ پښتو د (اروا) له فارسي ژبي (روان) سره له يوې ريښې څخه دي.

د کلمې دوهم جزو پښتو اوسنی (ښاد) او د فارسي (شاد) او د پهلوي ژبي (شات) او د اوستا (شاته) او د زړې فارسي (شياتي) و، د (د) او (ل) او (ت) ابدال په اريايي ژبوکي ډېر دي، لکه دست او لاس يا لس يا ده، نو مجموعاً د زړې دري الوښال د پښتو اروا ښاد دئ، چي معنا يې هم د عربي (مرحوم) او فارسي ژبي شاد روان ته نزدې ده، يعني هغه څوك چي له دې دنيا څخه تللی وي او په بله دنيا کي اروا خوښه وي.

تر دې ځايه د پښتو ژبي او قديمو اريايي ژبو مقايسه او پرتله وسوه، چي د دغو ژبو پخواني روابط سره ښکاره کوي. ځينو پوهانو پښتو له هندي ژبو څخه د سنسکريت له لمسيانو څخه ګڼلې او ځينو هم ايرانۍ ژبه بللې او د يو څو پوهانو دا هم عقيده ده، چي د ساکا له ژبو څخه پيدا سوېده. د سنسکريت او هم له اوستا او هم له نورو اريايي ژبو سره اشتراك لري نو نه خالصه هندي ده او نه ايراني. بلکي د افغانستان په لساني او فرهنګي ايزوګلاس کي له اصلي اريايي ژبي څخه راپاته ده، چي ډېر قديم مميزات يې هم تر اوسه خوندي کړي دي، چي په تېرو څېړنوکي د پښتو نزدېوالی له سنسکريت او اوستا او زړې پاړسي او دري سره په لنډ ډول بيان سوي دي.

د تفصيل له پاره يې د پښتو ادبياتو تاريخ لومړی او دوهم جلدونه وګورئ او هم هغه کتاب وګورئ، چي ما په دري ژبه د بغلان پر ډبرليك باندي د (مادر زبان دری) په نامه کښلی او چاپ کړی دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

تر خوشحال دمخه

پښتو ادب ته يو لنډ نظر

د پښتو ادب ليکل سوي آثار فقط په اسلامي دوره کي پيدا سوي دي، چي تر ټولو قديمتر شاعر امير کروړ د غور پادشاه پېژنو او د (١٣٩ هـ) په شاوخوا کي ژوندی و.
هم په دغه زمانه کي د غزني او ګرديز له پاچاهانو څخه د لويکانو کورنۍ سلطنت کاوه، چي له دوی څخه هم فقط يو پښتو بيت لاس ته راغلی دئ، تر دي زماني وروسته د غوريانو په دربار کي پښتو ادب نشو نما وکړه او ډېر شاعران او مؤلفان او نثر ليکونکي پيدا سول، په دغه زمانه کي د ملتان د لودي پاچاهانو کورنۍ د (٣٠٠ – ٤٠٠ هـ) تر منځ پښتو ويونکي پاچاهان وو، چي له دوی څخه هم پښتو شعرونه پاته دي.
په عمومي ډول داسي ښکاري، چي د پښتو ژبي د ادب ساحه له ملتانه بيا تر غوره پوري خپره وه، له دغي زمانې څخه بيا د خوشحال تر عصره پوري تقريباً زر کاله تېر سوي دي او په دغو لسو پېړيو کي موږ د پښتو ژبي ادبي سير په لاندي ډول تلخيص کوو:

پښتو ادب د امير کروړ له عصره څخه يو خاص رنګ درلود، ژبه يې سوچه او سپېڅلې پښتو وه، ډېر داسي پښتو کلمات ژوندي وو، چي اوس يې موږ نه استعمالوو او داسي ښکاري، چي پر پښتو باندي د نورو ژبو اثر هغه وخت ډېر لږ و، او وروسته ورو ورو د عربي او فارسي او هندي ادب تاثيرونه پر سوي دي.

د فکر او موضوع له پلوه هم د پښتو پخوانی اثر خاص يو پښتني او محيطي شکل لري، يعني د شاعر او ليکوال د تخيل غورځنګ په يوه داسي محيط کي دئ، چي هغه له نورو محيطو څخه ځيني خاص امتيازونه لري، شاعر د يوه غرني او کليوالي محيط څخه الهام اخلي، ملي او پښتني اخلاق او دودونه او رسمونه تصوير کوي، او په دې ډول خپل هنر ته يو خاص محيطي جوله ورښندي.

د دې دورې پاته سوي آثار يوه ښکلې او نفيسه ادبي مجموعه ده، چي له يوې خوا څخه خپلي محيطي ښېګڼې او مزاياوي لري او له بلي خوا څخه د نورو مجاورو ملتونو له ادبه څخه ځيني اثرونه قبلوي، نو په اشعارو کي د پښتو د ژبي خپل اوزان هم ساتل کيږي او د عربي او فارسي شعرو وزنونه او قواعد هم منل کيږي، نو د دغي دورې اشعار او آثار د معنی له پلوه حماسي، اخلاقي، ديني، تصوفي، تبليغي، عشقي او کله کله فکاهي رنګونه لري، مګر په ظاهري جوړښت کي علاوه پر ملي اوزانو باندي قصيده، غزل، رباعي، مثنوي هم ميندل کيږي.

تر خوشحال خان دمخه په (١٠٠٠ هـ) کال کي د پښتو ادب د سياسي تحولاتو څخه هم اغېزمن سوی دئ، په دې لسو پېړيو کي د پښتو ژوند د خپلي آزادۍ او پښتونولۍ د ساتني له پاره په يوه مسلسله مبارزه کي تېر بده، لوی لوی تاړاکونه پر دې ملکه باندي راغلل، غټ غټ سياسي او ديني او مذهبي تحولونه پېښ سول، خو پښتنو په دغو تحولاتو کي د دين او فرهنګ او ثقافت له پلوه ډېر نوي او ښه شيان ومنل، مګر خپله آزادي تر هر څه پر دوی ګرانه وه، نو سره د دې چي دوی د اسلامي جامعې کلك ملګري وه، او د اسلام د خپرولو له پاره يې تر بنګاله پوري جهادونه وکړل، مګر د ساسي تسلط قبلولو ته حاضر نه سول او که به زور ور باندي راغی نو د سمي څخه به غرو ته ولاړل او عمر به يې په کوچي ګري تېراوه، نو د پښتو ادب په دغسي يو کيفيت سره تر خوشحال خان پوري راورسېد، کله چي خوشحال خان دنيا ته راغی د پښتو ادب نظم پوخ سوی و او ډېر کتابونه هم پکښې موجود وه. د نثر کتابونه هم ليکل سوي وه، چي بهترينه نمونه يې د سلېمان ماکو د (تذکرة الاوليا) نثر دئ، چي په (٦١٢ هـ) کي ليکل سوی دئ او دغه نثر لکه د پښتو شعر يو ښه سبك او ښکلې جوله لري. دلته دا نکته هم نه هېروو، چي د (٩٠٠ هـ) په حدودو کي پير روښان په خپل خيرالبيان کي يو داسي نثر ليکلی دئ، چي هغه د نظم او نثر تر منځ يو

(c) ketabton.com: The Digital Library

مصنوع او متکلف نثر دئ، که څه هم د پیر روښان د آزادي خواهۍ جګړې او د پښتنو د ساسي وحدت له پاره د ده سعیه ډېره ښه او مشکوره ده، مګر په ادبي حرکت کي د ده د خیرالبیان نثر د پښتو ژبي یو ښکلی او هنري اثر نه دئ، نو خوشحال خان په داسي یوه ادبي او سیاسي محیط کي پیدا سو، چي په هیڅ ډول په زړه پوري محیط نه و. د پیر روښان په پیروي اخوند درویزه او د ده کورنۍ او نورو لیکوالو قلمونه را اخیستي وه او په پښتو ژبه کې د مصنوعي او متکلف نثر لیکلو پیروي کوله، په سیاسي لحاظ هم پښتانه د هندوستان د مغولو تر اثر لاندي او مظلوم واقع سوي وه او خوشحال خان ناچاره و، چي په داسي یوه چاپېر کي په دوه ډوله مبارزه وکړي :

لومړی سیاسي او جنګي مبارزه د پښتنو د آزادۍ له پاره.

دوهم ادبي او واقعي مبارزه د پښتو ژبي د ادبي ارزښتونو د ساتلو له پاره.

خوشحال خان

د پښتو ادب منځنۍ دوره له خوشحال خان څخه شروع کېږي، دی د خټکو د ملك اکوړي له کورنۍ څخه و، د سرای په کلي کي د ربیع الثاني په میاشت (۱۰۲۲ هـ) د شهباز خان خټك په کورنۍ کي پیدا سو، دا کورنۍ د پېښوره تر اباسیند پوري د خپل عصر په سیاست کي پېژندل سوې کورنۍ ده او خوشحال خان د پښتنو د قومي سیاست په مرکز کي تربیه سو، ده د خپل عصر علمونه ولوستل او د قلم خاوند سو، په دغه وخت کي د ډهلي د مغلو له کورنۍ څخه شاه جهان پادشاه و او د سلطنت غربي سرحدونه یې تر قندهار او بلخ پوري رسېدلي ښارونه او لویې لاري د مغلو تر ادارې لاندې وې، د قبایلو داخلي کارونه قومي جرګو سمول، د خوشحال خان د کورنۍ د استوګني ځای د پېښور او کابل پر لویه لار باندي واقع و، نو همېشه د مغلو د دربار له خوا د دغي لاري ساتنه د خوشحال خان پلرو او نیکونو ته سپارل کېده او دغه کورنۍ د پښتنو په داخلي چارو کي مقتدر حکمرانان وو، مګر د مغلو د دربار سره یې هم دوستانه روابط ساتل، په (۱۰٦۹ هـ) کال اورنګزېب خپل پلار شاه جهان بندي کړ او پخپله پر ټول هندوستان باندي مقتدر پادشاه سو. د اورنګزېب سیاست دا و، چي هغه د سلطنت په ټول قلمرو کي له کلکتې څخه بیا تر بلخه داسي څوك نه پرېږدي، چي هغه په قوت کي له ده سره مقابله وکړي، اورنګزېب ته د افغانستان د مشرقي خوا ساتنه او د کابل او بدخشان او بلخ او کندهار اداره خورا مهمه معلومېده او دا لار د اباسیند تر غاړو پوري د خوشحال خان په لاس کي وه او ده غوښتل چي خپل اقتدار دلته ټینګ وساتي، په پېښور کي چي کوم حکمران د اورنګزېب له خوا مقرر و د هغه قدرت فقط په ښار کي محدود و، نو اورنګزېب د خپل حکومت او اقتدار د ټینګولو له پاره د خوشحال خان وجود په دغه سیمه کي مضرګاڼه نو یې خوشحال خان په یوه دسیسه په پېښور کي ګرفتار کړ او په (۱۰۷٤ هـ) د روژې په میاشت کي دی له پېښوره ډهلي ته د محبوس په ډول واستاوه او کوښښ یې وکړ، چي د خوشحال خان په زامنو او کورنۍ کي نفاق واچوي. خوشحال خان څلور کاله په هند کي بندي و، چي وروسته په (۱۰۷۷ هـ) له اګرې څخه د خپلو پښتنو یارانو په ملګري راووت او ځان یې وطن ته راورساوه، دلته خوشحال خان خپل محیط وکوت او ځان ته یې دوې لاري د ژوند له پاره ومونډلې، لکه چي وایي :

پس له بنده دئ دا عــــزم
د خوشحال د خاطر جزم
یا نیولی مــــخ مــــکې ته
یا مــــــــغلو ســــــره رزم

مګر په دې دوو کارونو کي خوشحال خان د مغلو سره مبارزه غوره کړه او دې مبارزې دوه شکله درلودل :

(c) ketabton.com: The Digital Library

اول : د جنګ په میدان کي د توري مبارزه.
دوهم : په شعر او ادب کي د قلم مبارزه او د پښتو ژبي د روزلو له پاره د پښتنو د ملیت د ساتلو له پاره مبارزه، چي د خوشحال خان شخصیت هم دغه دوې خواوي لري. خوشحال خان د پښتنو د آزادئ له پاره د اورنګزېب سره ډېر جنګونه وکړل او دا یې کوښښ و، چي په پښتنو کي د اتفاق او د ملي جهاد روحیه ژوندئ وساتي او علاوه پر دې جنګي شخصیت د ده ادبي شخصیت هم ډېر فعال و، ده تقریباً څلوېښت تر پنځوسو زرو اشعارو پوري په پښتو ادب کي یوه مهمه ذخیره پرېښوده، چي حقیقتاً دی د پښتو ژبي تر ټولو لوړ شاعر ګڼل کیږي. ده په خپلو اشعارو کي حماسي او وطني او پښتني خصوصیات وروزل او هر ډول شعرونه یې په ادبي او بدیعي ښکلا وویل، ده قصیده د غوري دورې د قصایدو دورې ته ورسوله، د پښتو غزل یې د ژبي د روانئ او سلاست سره په ډېرو ادبي ښکلاوو مزینه کړه، رباعي، مثنوي، مخمس، مربع، مسدس، معشر ټول د ده په دېوان کي سته.
خوشحال خان تر منظوم کلام علاوه د پښتو نثر ته هم توجه وکړه او د نثر لیکلو سبك یې داسي غوره کړ، چي د پیر روښان او اخون درویزه لیکونه یې پرېښودل او د پښتو د نثر د قدیمتر سبك پیروي یې وکړه، یعني د سلېمان ماکو غوندي نثر لیکونکي لاره یې غوره کړه او کوښښ یې وکړ، چي د پښتو ژبي د محاورې له جریانه سره خپل مطلب په روانه او سلیسه پښتو ولیکي.
د خوشحال خان منثور کتابونه هم ډېر دي، دی د عمر په (۷۸) په ۲۸ ربیع الاول ۱۱۰۰ هـ کال وفات سو او وروستنئ وینا یې دا وه :
"ما هلته ښخ کړئ، چي د مغلو سیوری مي پر خاوره ونه لویږي او د مغلو سپرو ګردونه مي پر هدیره ونه لویږي".
د خوشحال خان د کتابو څخه فضل نامه، دستارنامه او عیاردانش مشهور دي او کله چي دی تر جهان تېر سو نو یې یوه داسي ادبي ګرانبها ذخیره پښتنو ته پرېښووه، چي هغه به تر ابده پوري زموږ په ادبي حرکت کي د لاري څراغ وي او د ده دا بیت به په رشتیا ومنل سي، چي ویلي و :

همـېشه به پرې ناري وي د بلـــــــبلو
دا چي سازکړ نن خوشحال په ویل باغ

د خوشحال خان د شعر سبك په پښتو ادب کي ډېر شهرت او مقبولیت وموند او پښتو ادب د خوشحال خان په ادبي مکتب کي د هري خوا بشپړ سو، په دې سبك کي د ادبي فنونو او رواني ژبي مراعات ډېر سوی دئ او اشعار یې هم روان او خواږه او هم د صنعت په ګېڼه ښکلي سوي وه، د خوشحال خان د سبك خاصیتونه دا دي :

دې سبك د پښتو شعر ډېر پراخ کړ، علاوه پر غزل، مثنوي او قصیدې او رباعي چي تر خوشحال خان دمخه ویل سوي وه، ده نور ټول د عربي او پاړسو د شعر اقسام په پښتو وویل او ځیني نوي قسم اشعار یې په پښتو کي زیات کړل، لکه مثمن او نور.

په دې سبك کي هر ډول صوفیانه، اخلاقي، فلسفي، فکاهي مضامین او مدح، هجو، مرثیه، محاکات، اجتماعي خبري سته، چي ملي ښېګڼي او خویونه هم تلقین کوي.

په دې سبك کي کله کله د پښتو او پښتونولئ او ملي احساساتو څرګندونه هم سوېده او خاص بیا د خوشحال خان خپل اشعار د ملي جذباتو ډك دي.

په دې سبك کي اوږدې اوږدې قصیدي هم ویل سویدي، چي هره قصیده ځانته یو بېل اجتماعي یا تاریخي یا تبلیغي یا د منظرنګارئ یا نور موضوعات لري او په خپله د خوشحال خان او د ده د زامنو لکه عبدالقادر خان او اشرف خان هجري په قصیدو کي د غوري دورې د قصیدو تقلید او پیروي ښکاره ده او بدیعي صنایع او تلازمات او تشبیهات هم لري، مګر شاعرانو یې د اشعارو ساده ګي او سلاست تر صنعت او تکلف نه دئ جار کړی او ډېري پېچلي ویناوي په اشعارو کي نه راوړي.

په خپله خوشحال په دې سبك کي حماسي احساسات داخل کړل او شاګردانو یې لږ پیروي وکړه.

انتقاد او هجو (غندنه) هم په دې سبك کي سته او د پښتنو شاعرانو مخصوصاً د هندوستان د مغولي استعمار طلبانو سره ډېره قلمي مبارزه کړېده، خوشحال خان وایي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

زمـــا ژبه نه ده اور ده
ګوزارونه د توپك كا

د خوشحال خان د مکتب په اشعاروکي ډېر حکمتونه او نصیحتونه او فلسفي مطلبونه هم سته، چي د ژوندانه ژور اسرار پکښې ویل سوي دي، مثلاً اعتماد په نفس داسي تلقین کوي :

د مزریو مړنتوب په لښکر نه شي
مټ يې هر کله يوازي په خپل ځان شي

خوشحال خان د اجتماعي منافعو په توزیع کي داسي وايي :

دولتـــــمند ســـړی هـــغه بللی بويه
چي له سينده يې جدا د چا وياله شي

خپل ثبات او ټينګه روحيه داسي ښيي :

د عالم ډېري خبري لور په لور توري لښـکري
زړه مي نه ښوري له ځايه غر خو هسي وي کنه

د خوشحال خان په نظرکي د انسان ټولي ګټي په خپل همت، شجاعت او توريالي توب پوري اړه لري او مړنی سړی قابل د دې بولي، چي نوم يې په تاريخ کي ياد سي او وايي :

کل ګټـــــنه ده د توري
که کابل دئ که کشمير
مېړني دي چي ياديږي
په ســـــندرو هم په وير

په ادبي ارزښت کي هم دا سبك تر ټولو جامع او ښکلی دئ هم يې د معنی خوا قوي او هم يې ظاهري او شعري قالب ښکلی دئ، تر خوشحال خان دمخه د پير روښان د مکتب شاګردان په خپلو اشعاروکي معاني روزي، مګر د هغو شعر ښکلی او د هنر په ګڼه مزين نه دئ، مثلاً د صوفيانو شاعرانو دا عقيده ده، چي د خدای تعالی نور په هر ځای کي تجلی کوي او وحدت په کثرت بدليږي، نو خدای تعالی په هر ځای کي سته، دا مطلب ميرزا انصاري، چي د پير روښان مريد و داسي ويلی دئ :

د کــــــــثرت په بازار راغی
په هر ځای کي دی مکين دئ

خوشحال خان هم دغه مطلب په داسي ادبي پيرايه اداکړی دئ، چي هم يې مقصد عالي دئ او هم يې الفاظ ښکلي دي او هم هنري ارزښت لري، لکه :

راشه وغـــړوه ســـترګي د جـــــهان نندارهګوره
چي ښايست لري د ســـتورو د آسمان نندارهګوره
د دې خپل وجود په باغ کي په هر شان نندارهګوره
و هر ګل ته چي نظرکړې د باغـــــوان نندارهګوره

په تخيل کي هم دا سبك ډېر ښه دئ، خورا لوړ او د نزاکته ډك شاعرانه تخيل پکښې سته، په خپله خوشحال خان او نور شاګردان يې د تخيل خاوندان او قهرمانان دي، اوکله کله ابتکارونه هم لري، مثلاً شاعرانو د معشوقې د مېلمستيا له پاره ډېر ډول ډول تخيلونه کړيدي، چا د زړه کباب ورته ايښی دئ او بعضي شاعران په دغه باب کي يو له بله ښخخه مضامين رانقل کوي، خوکوم ابتکار نه لري، د خوشحال خان زوی عبدالقادر خان په دې موضوع کي يو نوی مضمون پيداکوي اوکله چي د عشق په دنياکي سرې اوښکي تويوي هغه په دې ډول يوه ياقوتي مهماني بولي، او وايي :

سرې سرې اوښکي مي پر مخ عبدالقادره
نن و يار ته د ياقـــوتو مهــــــماني ده

(c) ketabton.com: The Digital Library

د خوشحال خان په کورنۍ کي
د پښتو ادب روزنه

لکه چي خوشحال خان پښتو ادب ته درانه خدمتونه وکړه، ده په کورنۍ کي د پښتو ليکوال او شاعران زامن هم وروزل او دغه ادبي ميراث پښت پر پښت له پلاره زامنو ته نقل سو. د پښتو ادب په تاريخ کي که موږ يوه درنه او ډېره فعاله کورنۍ وغواړو نو هغه هم دغه د خوشحال خان کهول دئ، چي دوی په نظم او نثر کي د پښتو ژبي اوله درجه آثار پرې ايښي دي، د خوشحال خان مشر زوی اشرف خان هجري دئ، چي دی هم د توري او قلم خاوند و او په پښتو يو ښکلی ديوان لري چي اشعار يې تر ځلورو زرو بيتو پوري رسيږي. دی هم د پښتنو د آزادي خواهۍ په جګړو کي د اورنګزېب د لښکرو په لاس کي لوېدلی او په (۱۰۹۳ هـ) د دکن په بيجاپور کي بندي سوی، او وايي :

بيجاپور هجري په خــــوب ليدلی نه و
آخر پېښ شي هغه کار چي يې قضا کا

د اشرف خان هجري په وينا کي د وطن د ميني تاوده احساسات پراته دي، لکه چي وايي :

بې وطـــــنه تنـــــها پروت يم په غربت کي
نن له مــــا سره هـــــمدم د وطـــن غـــم دئ
د هــــيواد اشـــــنا په ســـــترګو ليده نه شي
که په خوب راته حاضر شي بس کرم دئ
قاصــــــدان له روهــه نه راځي مـــدت شو
ســـــــــلام باد را رســــــوي منت يې تم دئ

د ده اشعار عشقي، اخلاقي، وطني او ساده او روان دي او کله کله داسي قصيدې انشاء کوي، چي د غوري دورې د قصيدو تقليد ځني ښکاري، د هجري ديوان په پېښور کي چاپ سوی دئ، دی ښکلي معاني په ښکلو الفاظو ادا کولای سي، د صبر او استقامت ترغيب داسي کوي :

شورش مه کړه د ګردون له کشمکشه
لومه کلکه کړي مرغۍ په اضــطراب

دا غزله د ده د کلام نمونه ده :

سترګي هله کا ژړا چي زړه په درد وي چي په داد د دهر پوه آزاده مرد وي په مجلس چي د حق ورشي مخ يې زرد وي هر چي تل په فکر ډوب د اب و خورد وي لا په ځ م که قرار نه بدن يې ارد وي		اه و سوز مي باطل مه ګڼه دروېشه تخت و تاج ته به سرکوز د همت نکا هغه مرد چي په دغل سود و سودا کا په حساب د فرزانه ترګاو بتر دئ ګرنده ګردون چکۍ انسان دانه شه

دا مـحال دئ چي شاعر په پښـــتنو کي
بل "هجري" غوندي په فن د شعر فرد وي

هجري پسله څورلسو کالو قيده څخه په (۱۱۰۶ هـ) کال کي هلته وفات سوی دئ چي آزاد خان د ده د مرګ تاريخ داسي

(c) ketabton.com: The Digital Library

ويلی دئ :

د هـــجرت يې زر سـل شـــپږ و
اشرف خان چې فوت شو ياره

د اشرف خان په شاعري کې د ظاهري ښکلا او د ادب د هنري مزيت له خوا داسې اثرونه معلومېږي، چې دی د پښتو شاعرانو د ډلې په لومړي صف کې ودروي اوکله کله د فارسي شعر هم وايي، د ده د خپل هنر په خصوص کې دا دعوه ده :

په پښـــتو ژبه مې سيال د شـــعر نشته
د معنو په جهان شاه اشرف خټك يم

د بند او هجران په زمانه کې خپل وطن داسې يادوي :

د زړه باز يې تل د روه په ځـمکه ګـــرزي
که هجري په دکن ناست خالي بدن دئ
کــــه نصيب بنده بندکــــړی په دکن دئ
دامنـــګير يې همېشه عشق د وطن دئ

د اشرف خان په قصايدوکې د ده ادبي قدرت ښه ښکاري، چې وروسته به يې ځېړنه وسي.

عبدالقادر خان خټك

د خوشحال خان بل اديب او شاعر زوی عبدالقادر دئ، چې په (۱۰٦۱ هـ) کال پيدا سوی او تر (۱۱۲٦ هـ) پوري ژوندی و. دی په نظم او نثر ډېر تاليفات لري، ديوان يې تقريباً څلور زره بيته دئ، چې غزل، مثنوي، قصايد، رباعي او قطعات لري. د ده شعر خوږ او روان دئ، د معناوو په اداکولوکې ډېر قدرت لري اوکله کله په تخيل کې ابتکار هم کوي.
عبدالقادر عملاً د تصوف په سلسله کې داخل او د شيخ سعدي لاهوري مريد و، نو ځکه د ده په شعرکې د تصوف رنګ هم سته او نور اشعار يې عشقي، اخلاقي او اجتماعي دي.
د اشعارو تر ديوان علاوه د عبدالقادر خان نورکتابونه دا دي :

(۱) ګلدسته :

چې د شيخ سعدي فارسي ګلستان يې په پښتو نثر ترجمه کړی دئ، په دې کتاب کې ده د خوشحال خان په پيروي يو ښه نثر ليکلی دئ، چې د شيخ سعدي د ګلستان مقاصد يې په پښتو ژبه ښه اداکړي دي. دا ترجمه په (۱۱۲٦ هـ) کال تمامه سوې ده او په مقدمه کې عبدالقادر د هغه عصر د اجنبي حکومت په باب کې داسې ليکي :
"دستور د مصنفانو دئ، چې مدح د خپل وخت د پادشاه وکاندي، لکه چې شيخ سعدي عليه الرحمه نورالله مرقدهٔ د ابوبکر سعد بن زنګي صفت په ګلستان کې کړی دئ، اما موږ په داسې زمانه کې پيدا يو، چې حاکمان پادشاهان د دې عصر واړه ظالمان او مبتدعان دي. په مدح کې يې مادح د ذم شي يعني تر خالقه تر مخلوقه کوم شی چې په دنيا کې ښه عام پرې بدګمان شي په آخرت يې د دين زيان شي، لکه مولوي روم % فرمايلي دي :

مى بلرزد عرش از مدح شقى
بدګمان ګردد زمدحش متقى

په دا سبب د عصر د پادشاه معينه مدح ونشوه ... هر پادشاه حاکم چې سعيد وي که قريب وي که بعيد وي که زنګي وي که فرنګي وي که ترك وي که تاجك وي که حبشي وي که د روم وي که پښتون که هندکي وي، چې عادل وي حق تعالي دي يې

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دنيا کي سيوری په مسلمانانو ممدوده لري او په عقبی کي دي يې مرتبه مسعوده لري.

مثنوي

پادشاهان چي عادلان شي عدل کاندي		په قيامت به وي د عرش تر سيوري لاندي
سرداران به يې ديندار نېکوکار شي		په هر قوم چي کرم د ګردګار شي
بد صورت که د انسان لري شيطان دئ		ښه حاکم رحمت په خلکو د سبحان دئ
چي هيڅ عدل انصاف نه لري ظالم دئ		نښانه د خدای د قهر بد حاکم دئ
پکښې زړونه د عالم کا جلي بلي		په هر لوري کا د ظلم لمبې بلي
چي يې چېرته آرام شي هورې ته ليږدي		که هر څو وطن شېرين وي خو يې پرېږدي

ظالــمان جــهان و جـــان لـــره بلا دي
هغه خوار شول چي په ظلم مبتلا دي

په دې ډول عبدالقادر خان د پاچا د صفت پر ځای د حکومت د طرز عمل په خصوص کي خپله نظريه او انتقاد څرګندوي، دا ځکه چي په هغه وخت کي پر پښتنو باندي يو اجنبي حکومت غالب سوی و او له دې څخه موږ دا خبره فهمولای سو، چي د حکومت په باب کي د پښتنو پوهانو نظريه څنګه وه.

عبدالقادر خان دګلستان په ترجمه کي د سعدي د نثر ښېګڼي او ادبي مزيتونه هم ساتي، مثلاً د فارسي دغه عبارت :

"ابلهی ديدم خلعتی در بر و مرکبی در زير، و قصبی مصری بر سر، کسی ګفت : سعدی ! چګونه می بينی اين ديبای معلم بر اين حيوان لايعلم؟ ګفتم :

خط زشت که به اب زر نوشته است".

عبدالقادر خان دغه فصيح نثر په پښتو داسي ترجمه کوي :

"شيخ وايي يو احمق په ښه تازي آس سور جامې اغوستي وربښميني زريني په شان په شوکت تېرېده، چا راته ووې چي اې سعدي ! څرنګ يې وينې؟ وې مي خط دئ ناښکلی په اوبد د زرکښلی".

په دې ترجمه کي عبدالقادر آزاد تللی دئ، مګر د پښتو سلاست او شېريني يې پکښې ساتلې ده او مطلب يې هم په ډېرو لنډوکلماتو کي سره يو ځای کړی دئ، په دې کتاب کي نثر په نثر او نظم په نظم ترجمه سوی دئ او هغسي موفق دئ لکه د نثر په ترجمه کي، مثلاً د سعدي دا شعر :

زرد بينی شکـــــسته پيــشانی
تو که بازی به سرکنی با قوچ

عبدالقادر وايي :

ژر به ووينې سر مات ماغــزه وتلي
چي له مېږ سره ټکر وهي پرې زغلي

حکايت

يو په لارکي مست پروت و د عقل وياست يې د لاسه پرېوتلې وه، د عابد پرېګذر وشو، د ده په قبيح حال يې په کراهت نظر وکړ، هغه ځوان سر پورته کړ ويې وې:

(c) ketabton.com: The Digital Library

قطعه

سپك نظر عاصي ته مه کړه پرهېزګاره
د رحمـــت د بخشــايش په ده نظر کــــړه

(۲) پښتو يوسف زلېخا :
دا کتاب د مولانا جامي له فارسي مثنوي څخه په پښتو خفيف بحر ترجمه سوی او د اورنګزېب عالمګير په وختو کي په (۱۱۱۲ هـ) کال نظم سوی دئ، چي دلته يي د نمونې په ډول يو څو بيته را اخلو :

چي دولت يې بې احصا و		د مغرب په لور پاچا و
لوی يې ملك لوی يې ناموس و		د ده اسم شاه طيموس و
چي د ده و د بل نه و		مهيا ورته هر څه و
چي په حسن لکه حور وه		ترې زوولې يوه لور وه
چي مثال د دې معدوم و		زلېخا يې د لور نوم و
له دې بابه تل مقال کړم		که يې وصف د جمال کړم
چي يې کا د چا قدرت دئ		لکه حق يې د صفت دئ
له خرواره موی نمايم		لږ به تا وته ووايم
تر قيامته شرمسار دئ		که عرعر دئ که چار دئ
په رفتار لکه تندر وي		قد يې سم لکه د سروي
به تر مشك و تر عنبر وه		چي وېښته د دې د سر وه
زړه پېيي لکه عقيق		په هر تار يې په تحقيق
د وېښتو په تار يې بند و		که زاهد که دانشمند و
چي يې زه کړم د سنبلو		څه نسبت يې د کاکلو
دا په سر د دلربا کي		سنبل اوسي په صحرا کي
تور مارونه کج ترې لاندي		دوې يې زلفي اوېزاندي
چي هر راز پکښې مبين و		صاف يې هسي رنګ جبين و
پټ احوال به ور ظاهر شو		چي به څوك ورته ناظر شو
لا بهتري وې ابروی		تر هلال يې د مهروی
هم دا به اختصار کړم		نور به څه تر دا زيات شمار کړم

ســر تر پايه خـــــزانه وه
هسي ښکلې جانانه وه

(۳) د پټې خزانې مؤلف محمد هوتك د عبدالقادر خان يو بل کتاب هم ليدلی و، چي نوم يې حديقه ختك و، مګر د دې کتاب کومه نسخه اوس نه ده معلومه.

(۴) عبدالقادر خان يوه نصيحت نامه هم لري، چي د ده د دېوانه سره يو ځای په کندهار کي چاپ سوې ده. راورټي انګرېز مؤلف د عبدالقادر خان تاليفونه تر شپېتو پوري شمېري. ده په خپل کلام کي متانت او سلاست دواړه ساتلي دي. استعارات او تشبيهات يې خبري ور ښايسته کوي او غزله يې خورا ښکلې او خوږه ده او په خپل ادبي قدرت او هنري ارزښت د خوشحال خان د مکتب لومړنی شاګرد دئ.

عبدالقادر خان د خپلي کورنۍ په حوادثو کي ډېر وخت له کوره ليري تللی، کله په هند او کله په کابل کي ښکاري، نو له دې

(c) ketabton.com: The Digital Library

جهته د ده په کلام کي علاوه پر محلي او پښتني خصوصیاتو یو ډول جهان بیني هم لیدله کیږي او شعر یې د فارسي ادب ډېر اثرونه قبلوي، مثلاً د فارسي په تصوفي ادب کي د خپل ځان پر نېست کولو تاکید سوی دئ، عبدالقادر خان د دغي فنا پر لار باندي تګ د مقصد وره ته رسېدل ګڼي، او وایي :

د نېستۍ پر لاري ځه عبدالـــقادره
ګوندي بیا مومې د یار د در سراغ

د عبدالقادر خان په کلام کي علاوه پر نورو صنایعو د حسن طلب مزیت هم موجود دئ او دا هغه معنوي صنعت دئ، چي یو شاعر د خپلي غوښتني له پاره یو ښکلی او شاعرانه منظر او په زړه پوري تخیل پیدا کړي، مثلاً :

باران اورېږي څڅواکي څـــاځي
نسیم راوالوت سنبل پرې ناځي
اسباب د عیش واړه موجود دي
ساقي ته ګورو چي دی راپاځي

صدر خان ختټك

د خوشحال خان د کورنۍ یو بل ځلاند ستوری صدر خان د ده
زوی دئ، چي پخپله خوشحال خان د ده توره ستایي او دی د پښتنو په داستان لیکونکو شاعرانو کي محترم مقام لري او د پیدا کېدو کال
یې د (۱۰٦٥ هـ) څخه بیا تر (۱۰۷۰ هـ) پوري تخمین کیږي. صدر خان علاوه پر دېوان چي هر راز اشعار لري دوې قصې یې هم په پښتو نظم کړي دي، چي لومړۍ قصه یې (آدم او درخانۍ) ده او په (۱۱۱۸ هـ) یې نظم
کړې ده.
دوهمه قصه یې (دلی او شهو) ده، چي په (۱۱۱٥ هـ) یې نظم کړېده. په دې دواړو قصو کي، چي د پښتنو له قدیمو رومانو څخه ګڼلي کیږي صدر خان خپل ادبي تکړه توب ښکاره کړی او دغه قصې یې په ادبي ګېڼه ښکلي کړي دي.
صدر خان خپل تربیت د پلار په سیوري کي داسي بیانوي :

تربیت یې ډېر زمـــــــــا کـــــړ
هـــر تعلـــــیم یې و ما راکــــړ
په تعلیم یې سخـــــندان کـــړم
په ویل یې سخـــنران کـــــــړم
چي یې درست په دا فنون کړم
په ویل یې نور مــــــاذون کـــړم

خوشحال خان دا اراده کړې وه، چي د آدم خان او درخانۍ داستان پخپله نظم کړي مګر په دې کار کي موفق نه سو، نو یې خپل زوی صدر خان ته وویل چي دغه قصه په نظم کي وساتي، صدر خان د خپل پلار له خولې داسي وایي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

له کارباره فرصت زما وي		که د عمر څه وفا وي
بویه ښې سخنرانۍ		له آدم له درخانۍ
یادګار پاتو په ستنه شي		چي منظوم یې یوه قصه شي
زه روان شم له جهانه		او که پاتي شي له ما نه
دا قصه په ښکلي نظم		ته منظومه کړه بالجزم

دی د خپل کتاب (دلي او شهۍ) په سر کي دغه معشوقه داسي ستايي:

په نامه حیات خان و ښه افغان و		هغه وخت په یوسفزو کي یو ځوان و
میشته په مېنه د ټوپۍ مېني دی و		لوی سردار د ملېزیو بنیری و
په نامه مسمی وه شهۍ ګلرویه		زوی یې نه و یوه لور یې وه نېکخویه
خوش خرامه آهو چشمه نېکفرجامه		شهي نامه سهي قده ګل اندامه
په ګفتار هر ګور فصیحه وه بې عده؟		په رخسار هر ګوره (ښکلې) وه بې حده
شوه به سروه سرنګونه زر غلتانه		چي به دا په لاري شوه سمه روانه
په ښه بوی به یې نسیم واړه بویا شو		په ښایست به یې د ځمکي مخ زیبا شو
چي هم درد وه د وګړي هم درمان وه		په چشمانو په لبانو هسي شان وه
په وحشت یې شاګرداني کل آهو وې		دواړه سترګي یې استادي د جادو وې
هم فتنې هم غمزه ګري هم شهلا وې		هم یې سترګي جادوګري هم بلا وې
د صاف تن یې د وېښته وه ډېره وېره		ملا یې وه لکه وېښته بلکه لاغره
رسېده به یې آزار و باریك تن ته		که ګل پاڼه یې خت شوې وای بدن ته
شاید دا د دې له رشکه پرې پیدا ده		د سپوږۍ په مخ سیاهي چي هویدا وه
د سرو لعلو په دبلي کي تل پنهان و		غاښ یې دودېرش ملغلري درخشان و
دواړه شونډي یې پیالې وې د شرابو		لینګي یې دواړه ګل وه د ګلابو
ویل کړل به همېشه په څو څو شانه		له ښایسته یې وګړي د زبانه
په ښه مخ کي بنفشه هم سمن زار ده		چا به وې شمعه یا باغ د نوبهار ده
بنفشه یې توري زلفي یا سنبل دي		اننګي یې یاسمن یا ګلاب ګل دي
دواړه سترګي یې نرګس غنچه دهن ده		سپینه پوزه یې کلي د نسترن ده
تر ښه قد یې ناڅېزونه د شمشاد وه		پابسته یې تر قیامت سرو آزاد وه
په ښایست کي پخپل دور یګانه وه		غرض دا چي د خوبیو خزانه وه
پرې ژوندی به شو مرده د سلوکالو		چي آواز به یې پیدا شو د خلخالو
تاو ځنځیر به د عشاقو شو په غاړه		چي اوږۍ ځنځیر به پوري کړه دې واړه
کله ژیړي زعفراني کله وربښمیني		ښې جامې به یې اغوستې تل میني
بې سوختن به پاتو نه شوه چېرته خونه		چي به دا په سرو جامو شوله ګلګونه

ورسره به رنګا رنګ جوني طـــنازي
مجلسي وې طربناکي خوش آوازي

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې ډول صدر خان د ادبي تصویر په فن کي استاد ښکاري او دی یو سحرکار شاعر او داستان لیکونکی دئ، چي خپل هنر یې په دغه فن کي په اعلی درجه ښکاره کړی او حقاً یې ځان د پښتو په لوړه درجه شاعرانو کي درولی دئ.

ګوهر خان خټک

د خوشحال خان د کورنۍ یو بل شاعر او نثر لیکونکی د ده زوی ګوهر خان دئ، چي دی د خپل وراره افضل خان خټک د حکومت تر زمانې پوري ژوندی و او د ده د شعر دېوان تر اوسه پوري نه دئ پیدا سوی، خو ځیني متفرق اشعار یې موجود دي. ګوهر خان د پښتو په نثر کي یو کتاب د ترجمې په ډول پرې ایښی دئ، چي نوم یې (قلب السیر) دئ، چي د فارسي څخه په پښتو په (۱۱۲۰ هـ) کال ترجمه سوی دئ، د ګوهر خان نثر په هغه ډول دئ لکه خوشحال خان چي (کلیله و دمنه) پښتو کړې وه، د ده نثر له تاریخ مرصع سره چي په همدغه زمانه کي افضل خان خټک لیکلی دئ، لږ څه فرق لري، یعني د افضل خان ژبه د ګوهر خان تر نثر لږ څه ساده او روانه ده، ګوهر خان د (قلب السیر) په سیزه کي داسي وایي :

تألیف د کتاب

"دا چي اکثر کتابونه له عربي فارسیانو بزرګانو و خپل عالم ته چي په تازي ژبه کي به یې فهم پرې ښه نه کېده په فارسي یې د دوی دپاره ترجمه کړل، سهولت یې شو او ښه مینه به یې پرې پیدا کړه، مطالعه به یې کړه، ډېر کتابونه د فقه د مسایل د اخلاق و غیره بزرګانو فارسیانو بیان کړل چي معلوم دي. په پښتو کي دا رواج نه و، اخند درویزه یو کتاب مخزن ویلی دئ، حق تعالی دې وبښي اکثر خلکو ترې فیض بیا مونده، زمونږ پلار مرحوم خوشحال خان خټک الله تعالی دې په قبر نور کا، هر ګونه کتابونه یې تصنیف کړل، داد یې د بلاغت او فصاحت د پښتو ژبي ورکړ، فارسي ته یې په لذت نژدې کړه. د غزل، رباعي، مخمس، ترجیع بند، ترکیب بند و غیره صنایع شعر یې وکړ، د فارسي د شعر رواج یې و پښتو ته ورکړ، په عروض په قافیه کي درست ووې د نظم نثر یې ښه کتابونه بیان کړل، چي خود په عالم مشهور دي، اګر چه د پښتو ژبه په علت د دورنشینۍ هومره لذت نه لري چي عربي، فارسي سره نسبت شي لاکن از راه ضرور پښتنو ته هم په پښتو ویل بهتر دي او سنت الهي ضرور پښتنو ته جاري دئ، هر کتاب چي نازلېده هم د هغه قوم په ژبه به نازل شو دا په دا چي د هر چا پخپله ژبه فهم کیږي.

رباعي

دوه یاران چي راز د زړه تر بله نمایي
بایده دئ چي پخــــــــــــــپله ژبه وایي
د فارسیانو کن مکن ویل څه سود کا
پښــــتنو ته کــړه مکړه ویل ښه ښایي

نور بل سبب د کتاب دا و، چي افضل خان زوی د اشرف خان مرحوم لمسی د خوشحال خان خټک کرلانی غفرالله له چي

(c) ketabton.com: The Digital Library

سن زر سل شل دئ دی د پلار نیکه په ځای قایم مقام دئ ښه سرداري لري، نظر يې په نېکنامي په اباداني دئ په دا قحط الرجال دی غنیمت دئ، اللهم تزد احسانه، حق تعالی دې شرم وساتي نور مساعي کا، چي د پښتو کتابونه له هره قسمه لکه فارسیانو کړي دي مرتب شي. د نیکه شعر يې واړه په بیاضونو هر ځای متفرق وه، د ده په تلاښ چي څو مدت په دا سعی کي و له هره ځایه يې جمع کړ، دېوان يې مرتب کړ، بلکه کلیات د شعر يې چي څه و په نظم نثر لکه دستارنامه، فراقنامه، فضل نامه او دېوان و غیره کتابونه يې واړه په کاتبانو په څو څو ځله وکښل په اطراف به يې د شعر دپاره و هر چا و ته استول حق تعالی دې توفیق د نېك رفیق کړه. په مجلس کي به يې همېشه ویل چي که د چا په طبیعت قوت وي چي پښتو کتابونه لکه فارسیانو له عربي په فارسي ترجمه کړل څوك يې له فارسي په پښتو ترجمه کاندي. و ما ته به يې اکثر اوقات مخ راجاریوست. اګر چي ځما قوت هونبره نه و، لیکن چي نظر مي په تضیع وکړ، ومي لیده چي عمر ګرانمایه ضایع درومي، په هر حال مي و دې محنت ته ملا وتړله، نور مي اکثر د کتابونو مطالعه کړه چي له یو کتاب چي په قال په حال مضبوط او معتبر وي له فارسي ژبي نه يې په پښتو ترجمه کړم. دا کتاب مي بیا موند چي نهایت په افعال په قال په حال د مور د پیغمبر صلی الله علیم وسلم پخته او معتبر و، چي تعریف يې د پختګۍ مصنف په فارسي کي نهایت طولاني کړی دئ، (چي که پدا کتاب کي يې راوړي ګنجایش نه لري)[1]، نور مي شغل ورسره واخیست چي دا شغل مي عظیم نعمت دئ له فارسي مي په پښتو ژبه ترجمه کړ، نوم يې قلب السیر کښېښود شو.

نظم

دا کـــــتاب په پښـــــتو ژبه غـــــــنیمت دئ
په لوستوني يې نازل د خدای رحمت دئ
چي يې لولي یا يې کښـــینه ما دي یاد کا
په تکــــبیر په فــاتحه مي دي ډېر ښاد کا

د ګوهر خان د نثر نمونه دغه وه، چي د پښتو يو متوسط نثر شمېرل کېږي، اوس به د ده د شعر يوه نمونه هم ولیکو :

غزل

چي په مهر دي نظر شي هر انسان ته		په بهانه بهانه يې وبولې خپل ځان ته
چېرته فارس چېرته به شام یا مدینه وه		چي دي وښیله لار راسته آسمان ته
مجوسي آتشپرست یار د احمد کړې		چي هیڅ نه رسېږي عقل او ګمان ته
عجمي له اهل بیت سره حساب کړې		سکه تره د احمد خوشي کړې شیطان ته
په مکه کي بولهب خرنګ ګمراه کړې		له ملکونو سلمان راولې ایمان ته
بوالحکم د مکې خرنګ دوزخي کړې		له حبشه بلال ورولې رضوان ته
ځای د دم وهلو نشته هر څه کاندې		حیراني ده په هر کار کي و سبحان ته
و خاکي بنده ته څو مراتب ورکړې		د ملك غوندي يې ګشت وشي آسمان ته

شفیع کړی مي سلمان دئ ستا و در ته
ما "ګوهر" ایماندار بیایه بل جهان ته

[1] په لېندیو کي نیول سوی عبارت، په اصل کي نسته، ما د اروانښاد علامه حبیبي د یوې مقالې څخه چي د ګوهرخان تر سرلیک لاندي خپره سوې ده، راواخیسته. (روهیال)

(c) ketabton.com: The Digital Library

کاظم شیدا

د خوشحال خان په کورنۍ کي یو بل ادیب او شاعر د پېژندلو وړ دئ، چي دی کاظم خان نومېږي، او د افضل خان زوی دئ په (۱۱٤۰ هـ) کال د خټکو په افضل آباد کي زېږېدلی او عمر يې په کشمیر او سرهند او رامپور کي تېر کړی دئ. د ده اشعار عشقي او اخلاقي خواوي لري، مګر په پښتنو شاعرانو کي د ده امتیاز دا دئ، چي شیدا یو نازك خیاله او د قوي تخیل خاوند او په شاعري کي د سبك هند پیرو دئ. د شیدا پر ژبه او ادب د فارسي ژبي د سبك هند اثرونه لوېدلي دي، چي د ده شعر يې د پښتو له طرز ادا څخه لیري کړی دئ، مګر د شیدا امتیاز په همدې کي دئ، چي دی ډېر نازك او نوي خیالي مضامین پیدا کوي او هغه په داسي ژبه او داسي تعبیر وايي چي د فارسي ژبي نازکي او لطافتونه په پښتو کي ځایوي او د ده له شعر څخه یو خوږ او مرکب معجون جوړوي. د شیدا په شاعري او شاعرانه تخیلاتو کي د پردېسۍ اثرونه هم ښکاره کېږي، مثلاً خپله اواره ګي او د زمانې جفاکاري په داسي ژبه بیانوي او آسمان ته وايي :

د کورې نیل دي پوري په دیده کړه
بصارت د تمیز نه لرې آســـــمانه !
زمــــانه په رعــــایت د ګاو خــــر ده
پرورش د علف زار بویه باغـــوانه
آخـــر وژاړي په شـــان د غـــریبانو
که هر څو د وطن صبحه ده خندانه

د شیدا په شاعري کي د یادولو وړ هغه برخه ده، چي ده د وطن په یاد ډېره مضمون آفریني کړې او د تخیل په میدان کې نیلی ځغلولی دئ، په دې رباعي کي د خپل وطن مناظر څنګه تصویر کوي :

په زړه مي ګرځي د غرونو څوکي
حـــملې د بازو د زرکــــو کــــوکي
ووایه څــــــــه کا د روه نســــیمه !
ګــــیرا منــــګولي زېبا مشـــوکي

بل ځای د صبا باد ته داسي خطاب کوي :

چي ګذر وکړې صبا د سرای په لـــوري
آواره بلبل يې یاد په ګل زمـــــین کـــــړه

کله چي د هند د سبزانو حسن ویني د خپل وطن د ګلرخانو ښکلا وریادېږي او هند ته په خپل راتګ پښېماني کوي :

ســـبزان کله وي همـــــسر د ګلرخــــــانو
بېهوده راغی شــــــــیدا تر هــــــندوباره

په دې بیت کي د هند د خلکو سیاهي په شاعرانه تلازم د خپل وطن د معشوقانو د تورو سترګو سره داسي ښيي :

پکښې نشته سیاه مست د هغو سترګو
ګرزېدلی په درست هند په بنــــګاله یم

بیا چي د هند د سبزانو په پاڼو سرې شونډې ویني نو د وطن د غرونو د زرکو په یاد کي وايي :

چي د هند سبزو خوړلی پان وي
لعل و یاقوت يې دواړه لبان وي
زرکي چي ګرزي د روه په غـرونو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښایسته روغي په دغه شــان وي

شیدا کله د هندي پېغلو په ناز و ادا مسحور کېږي، او دلته خپله پښتني ساده روحیه داسي بیانوي :

په هــــندي ادا يې وكــــړې په ما چـــاري
زه شـــيدا په زړه ســـاده د روه افــغان يم

شیدا د سبك هند د نازك خیالۍ او مضمون آفرینۍ یو ښه تکړه نماینده په پښتو ادب کي ګڼل کېږي او دی پخپله خپل هنر ته ملتفت دئ او داسي وايي :

د ســــوسن ژبه حـيرت كــړه سرمه سايه
چي شيدا په دا بهاركي سخنګوی شو

په دې بیت کي د خپل زړه بندیوالی له زلفو سره په ډېره نازکخیالي تعبیر کوي:

زما زړه يې كله رانيو ســــــــــتا له زلــــفو
كه هر څـــو يې شانې تاوكړه مـــړوندونه

د شیدا په شاعري کي د نوي مضمون آفرینۍ سره سره کله کله ډېر ګټور اجتماعي او اخلاقي مطلبونه هم پیدا کېږي، مثلاً د اجتماعي ایثار په خصوص کي داسي مضمون آفریني کوي :

افروخته يې وي محــفل په شان د شمعي
چي سوخته د بل په كاركي خپل دماغ كا

د ناتوانانو سره خپله همدردي او تعاون داسي ښيي :

دلــــــداري د هر ناتوان زما عــــــادت دئ
بار په دوش وړي د هر خس طوفان زمــــا

همدغه مطلب په بل مضمون کي داسي ادا کوي :

دلداري لــكه غنــچه د هر شـــــبنم كــړم
تل د بل په اوښــــــو تر زمــــا استين دئ

د لوړهمتۍ تصویر داسي کوي :

د آفــــتاب په كمــــــند نه خېژم آســـمان ته
نه ړدم بار لكه شــــــــــبنم په دوش د ګلو

بل ځای دغه مضمون په بل ډول ادا کوي :

كه دي جــام لكه حـــباب ونه نيو سين ته
آفـــــرين دي په همت شــــــيدا خــــــټكه

د بل چا له پاره خپل راحت قربانول په دې الفاظو ښيي :

چي راحت درڅخه سـتړی ستومان مومي
خپل صورت دي لكه سيوری د بېديا كړه

د شیدا یوه غزله :

(c) ketabton.com: The Digital Library

مه آرزو د تخت و تاج مه د سیاه کړه			خسروي په هفت کشور لکه شاه راه کړه
چي آستان دي تل مرجع د خاص و عام وي			د دوام افتادګي علو د جاه کړه
مکدر په ګرم و سرد د دوران مه شه			په جهان کي زيست په شان د مهر و ماه کړه
چي زيردست سوزې په دا درازدستيه			زمانه دي لکه شمع دست کوتاه کړه
پرېشانه يې شوه جمع لکه شمع			چي په حال يې توجه روز سياه کړه
سرکښي دي په حباب لکه سېلاب ده			کروفر د زمانې په دا کلاه کړه

کاشانه بويه شيدا چي اشيانه وي
يعني وضـــع د بنا په پرکاه کــــړه

رحمان بابا

په پښتو شاعري کي بل د پېژندني وړ او لوی صوفي شاعر عبدالرحمن د عبدالستار زوی په قوم مومند دئ، چي پښتانه يې رحمن بابا بولي. په (١٠٤٢ هـ) د پېښور په جنوبي خوا کلوکي پيدا سوی و، دی د بهادر د کلي دئ چي د پېښوره تقريباً درې ميله د جنوب طرف ته پروت دئ او په دغه علاقه کي د رحمان بابا ځای هزارخانه نومېږي. د پټې خزانې د مؤلف روايت دئ، چي رحمن بابا د ملا يوسف څخه فقه لوستلې وه، د ده د وفات کال د (١١١٩ هـ) په شاوخوا کي ټاکل کېدای سي. داسي معلومېږي، چي رحمن بابا يو باعمله صوفي او د يوه ساده ژوند خاوند و، مګر سره د دغه چي دی له غريبي طبقې څخه بلل کېدی د عشق او لوی همت په برکت د ده ژوند د استغنا او عالي همتۍ په سايه کي تېرېده، لکه چي وايي :

هــم په دا چي نه له ځايه چېرته خوځـــم
نه د هيــــــڅ يوه مخــــــلوق يم منت بار
آب و خـــور لکه آســـيا په ځای را رسي
پخپل کور کي مي سکون دئ هم رفتار

د رحمن بابا د ژوند زمانه د اورنګزېب د پادشاهۍ په وخت کي ده او دا هغه وخت و چي مغلو په پښتنو کي نفاق او مخالفتونه پيدا کول، چي دوی سره وجنګوي او خپله پادشاهي پر وکړي، نو ځکه په دغه زمانه کي جنګ جګړې او ظلمونه ډېر و، نو رحمن بابا دغو خونرېزيو ته په انتقادي نظر ګوري، او وايي :

هزار حيف دئ چي دا هسي رنګه چاري
واقــع کــــېږي د دنيا په ســــود و زيان

د رحمن بابا د ژوند اکثره برخه تر هغه ځايه چي د ده د اشعارو څخه معلومېږي په درويشي او انزوا کي تېره سوېده، دی ويني چي د استعمار د ظلم اور له ډهلي څخه پر پښتنو بل دئ او له دې جهته نو د خپل کور وکلي څخه تنبتي او وايي:

په سبب د ظالـــــمانو حاکـــــــــمانو

(c) ketabton.com: The Digital Library

کور او ګور پېښور درې واړه يو دي

د رحمن بابا پر شاعري باندي د خوشحال خان د فکر اثر هم لوېدلی دئ او دوی دواړه په يوه زمانه کي تر يوه اجتماعي سازمان لاندي ژوندکاوه، اما فرق يې دوني و، چي رحمن بابا د زمانې له ناوړو سره مبارزه نه کوله، خو استقامت يې درلود:

لکه ونه مستقيم پخپل مکان يم
که خزان راباندي راشي که بهار

مګر خوشحال خان خو يو مبارز او جنګي سردار و، نو ځکه دغه دواړه شاعران خو د مغلو د ظلمو څخه ژاړي، د رحمن بابا ژړا د يو صوفي او واعظ ژړا ده، چي په نتيجه کي صرف ظالم د دنيا په نابودي او د مرګي په تاخت و تاراج بېروي :

اورنګــــزېب چي آرايش د تخــت و تاج کا
تخت و تاج به يې مرګی تاخت و تاراج کا

دروېش رحمان بابا بې له دغه شاعرانه تهديده بل څه په لاس کي نه لري او وايي :

په جهان کي به يې پاتو ښه بد نوم شي
ده زده چاري دکسری که د حـــجاج کا

اما خوشحال خان تنها په دغسي شاعرانه نصحيت ګويي نه قانع کيږي، بلکي دی د ظلم په مقابل کي توره هم استعمالوي او وايي :

د افـــــغان په ننـــګ مي وتړلــه توره
ننګيالی د زمانې خوشحال خټك يم

د رحمن بابا په شاعري کي د تصوف لو برخه شامله ده، چي په هغه جمله کي يوه هم د وحدت او عشق مسئله ده، د وحدته څخه مطلب دا دئ چي صوفي شاعر په ټولو کايناتو کي د يوه خدای د نور تجليات ويني او بې له دغي رڼا بل څه نه سي ليدلای، رحمن بابا وايي :

نه يې څوك په سترګو ويني نه ليده شي
خـــو بې چـــونه بې چـــګونه نمايان دئ

د رحمن بابا نظر د ابدي نور په تماشا کي هسي تېز و، چي په بت خانه کي يې هم دغه جلوه کتله، دی وايي :

دا زما د يار جلوه ده چي ليده شي
لـــکه نمر په صومعه په سومنات

او بيا وايي :

رحمن حسن د يار وينم په پرده کي
نه پټيږي نور د حسن په قـــاموس

رحمن بابا د پښتو د صوفيانه او عاشقانه تغزل استاد دئ، تر دې اندازې چي ده ته د عشق او جمال شاعر ويلای سو. وايي چي ده له موسيقۍ سره هم عشق درلود او په خپله به يې هم رباب ږغاوه، يعني ده د آرټ دوه مهم توکي سره يو ځای کړي وو، هم دکلماتو د انسجام او د معنی د پرورښت آرټيسټ و هم د ږغولو د ترتيب د رباب په تارو کي هنرمند و او دا خبره د ده هنري استعداد ښه ښکاره کوي. صوفي شاعر همېشه د عقل نارسايي د حقايقو په ليدنه کي ويني او ګوري چي ډېر پټ اسرار سته، چي د انسان عقل يې له درکه څخه عاجز دئ، نو له دې جهته رحمن بابا هم لکه نور صوفي شاعران د عقل او جدل له هرکارې څخه د عشق او محبت حريم ته تېښتي، نو وايي :

څو د عشق په ميخانه يې داخل نه کړم
پخــــته نه دئ دغه خـــام عـــقل زمـــا

بل ځای داسي وايي :

لاس د عـــقل دي آســــــــمان ته نه رســـيږي
دا خو عشق دئ چي په عرش کرسي قدم ږدي

(c) ketabton.com: The Digital Library

صوفي شاعر دا دعوا لري، چي د عشق په وزرو سره اسمانونو ته ختلای سي او عقل په دې کار کي نارسا دئ، مګر د شلم قرن انسان د عقل په لاربښوونه د سپوږمۍ کره تسخیروي، خو دا خبره هم د صوفي ادعا نه سي باطلولای، ځکه صوفي وايي چي د عشق په برکت د ده نظر دوني وسعت او تېزي مومي، چي علاوه پر سپوږمۍ نور ټول کاینات او نظام شمسي ليدلای سي :

عشوه مفروش بمن ای ملك الحاج که تو
خانه می بینی ! و من خانه خـــدا می بینم
حافظ

د رحمن بابا په نظر کي درويش د انسانيت د کمال یو سمبول دئ او دا هغه څوك دئ، چي ده خپل ځان او روح داسي روزلي دي چي د کايناتو د حقايقو کشف په خپل قوت سره کولای سي، او په هغه ځای کي چي د عقل پښه لنډېږي صوفي د عشق پر نيلي سپور او نامعلوم حقايق ويني، رحمن بابا وايي :

چي په يو قدم تر عرشه پوري رسي
ما لـــــيدلی دئ رفــتار د درويشانو

رحمن بابا هم لکه نور صوفيان عشق د انسان د پيدا کېدو اصلي محرك بولي او وايي :

دا جهان دئ خدای له عشقه پيدا کړی
د هـــمه وو مخــــــــلوقــاتو پلار دئ دا

دغه عشق د ساينس په ژبه عمومي جاذبه بولي، چي نظام شمسي ټول يو له بله سره نښلوي او د رحمن بابا په نظر دوني وسيع دئ، چي د نظام شمسي ټول متعلقات په صوفيانه تعبير داسي ښيي :

دا آسمان چي لوی په عقل کي ليده شي
په محـــــيط د عاشقۍ کي يو حباب دئ

د رحمن بابا په شاعري کي يو ډېر مفيد عنصر دا دئ، چي دی د اجتماعي ژوند د سمون له پاره ځيني ښه ښه نصيحتونه هم لريچي زموږ په روزمره ژوند کي په درد خوري، مثلاً په ژوندانه کي آرزو او طلب دواړه د انسان له پاره ضروري دي او رحمن بابا داسي دغه مطلب راښيي :

د ذرې په څېر آفتاب په طلب خـــپل کړه
لکه تيږه هسي پروت په زمـــــين مه شه
کار په تش لستوڼي نه کـيږي بې لاسه
لاس په بېره کړه بې لاسه آستين مه شه

هنر او د انساني کار کړني داسي ستايي :

بې هـــــنرو لـره قــند زهر قاتل دي
قند يې وګڼه که زهر په هنر خورې

د انساني همدردۍ او خدمت په خصوص کي داسي وايي :

هغه زړه به لــــــه طـــوفانه په امــــــان وي
چي کښتۍ غوندي د خلکو باربردار شي

په دې بيت کي د پښتنو د ژوندانه يوه بده نقشه کاږي او د ځان له پاره له هغې څخه امان غواړي :

خدای امان راکــړه له هسي زندګۍ
چي ته بد وايې لـــــــه بلــه بل لـــه تا

د رحمن بابا يو غزل :

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دنیا کي مخ د یار دئ نور څه نشته		هر څه دي د یار دیدار دئ نور څه نشته
چي و هجر و وصال ته یې نظر کړم		یو دوږخ دئ بل ګلزار دئ نور څه نشته
کارخانه چي د دې دهر لیده کیږي		همګي د عشق سرکار دئ نور څه نشته
هر مژګان یې په ما هسي چاري کاندي		وایم عین ذوالفقار دئ نور څه نشته
بویه مرد چي یې له مخه زلفي واخلي		دغه ګنج دئ دغه مار دئ نور څه نشته
هر طبیب ته چي ځان وښایم دا وایي		چي له عشقه دي آزار دئ نور څه نشته

خوار "رحمن" که بې تا مینه په چا وکا
عین د قـــتل سزاوار دئ نور څه نشته

عبدالحمید مومند

د (۱۱۰۰ هـ) په شاوخوا کي د پېښور جنوبي خوا ته په ماشوخېلو کي عبدالحمید پیدا سو، د ده ژوند تر (۱۱٤۸ هـ) پوري یقیني دئ او ښایي تر (۱۱٦۰ هـ) پوري لا ژوندی وي، مګر د مرګ یقیني نېټه یې نه ده معلومه او قبر یې د ماشوخېلو په هدیره کي معلوم دئ، چي کله کله د پېښور پښتانه پر هغه باندي مشاعرې کوي. د حمید د شعر دېوان په ټولو پښتنو کي شهرت موندلی دئ، چي تقریباً (۳۰۰۰) بیتونه لري او اکثره یې غزلي دي، د حمید دوهم کتاب د شاه او ګدا قصه ده، چي په (۱۱۳۷ هـ) داخوندزاده غلام محمد په اشاره په پښتو مثنوي ترجمه سوې ده، دریم اثر یې د مولانا غنیمت د فارسي نیرنګ عشق په پښتو مثنوي ترجمه ده، چي دا هم ډېر ادبي ارزښت لري. د حمید څلورم لوی کتاب د عربي شرعة الاسلام په پښتو مثنوي ترجمه ده، چي پنځلس زره بیتونه لري او په (۱۱٤۸ هـ) کي ختم سوی دئ، نو که موږ د حمید دغه موجوده آثار وشمېرو تر شل زره بیته زیاتیږي، مګر د حمید امتیاز له نورو شاعرانو څخه یوازي د شعر په ډېروالي نه دئ، بلکي دي هنري او ادبي داسي لیاقتونه لري، چي هغه په نورو شاعرانو کي لږ لیدل کیږي او موږ لاندي د حمید د هنر خصوصیات شمېرو :

حمید پښتو شعر ته نازك تخیل او شاعرانه موشکافي راوستله مګر دی لکه شیدا خټك داسي نه دئ، چي د رنګین فکر د اداکولو له پاره د پښتو ژبي له اصلي قالبه څخه ووزي، بلکي دی پخپله ژبه او خپل هنر باندي دوني غښتلی دئ، چي هر رنګه نوی مضمون او ښکلی تخیل په پښتو ښکلیو الفاظو کي اداکولای سي، خو د پښتو خپل خاص د ادا رنګ هم پکښې ساتي، د ده په کلام کي کي لکه شیدا فارسي جملې او تعبیرونه نسته.

په فارسي شاعري کي د سبك هند خصوصیت دا و، چي شاعر به د تخیل په مرسته ډېر نازك او دشوار مضمونونه په پېچلو الفاظو او ادبي تلازماتو او د شاعرانو په ظاهري او معنوي بدیعي فنونو جوړول او په نتیجه کي به یې داسي شعرونه ویل چي فهم به یې مشکل و او هم به یې د بیان ظاهري اسلوب داسي و، چي د فارسي ژبي د عراقي ساده او روان سبك سره به یې ډېر تفاوت درلود او د همدې جهته دئ، چي د اېران خلك د سبك هند د شاعرۍ ځیني د مبالغې ډکي نمونې نه خوښوي، حمید پخپله شاعري کي د سبك هند نازکخیالي راداخله کړه او په همدې سبب د ذوق خاوندانو د ده دېوان (در و مرجان) او پخپله دی یې موشګاف وباله، مګر د حمید کمال دا و، چي خپلي شعري ښېګڼې یې د سبك هند تر موشګافۍ نه کړې قربان بلکي په متوسط ډول یې د هندي سبك ځیني ښکلاوي

(c) ketabton.com: The Digital Library

پخپل شعر کي په استادانه ډول وروزلې که موږ له فارسي شاعرانو سره د حمید او شیدا مقایسه وکړو نو حمید لکه صائب او کلیم ګڼلای سو او شیدا لکه ناصر علي او بیدل او دا ښکاره ده، چي صائب او کلیم د سبك هند معتدل استادان دي.
د حمید د هنر یو بل ارزښت هم دا دئ، چي د ده د شعر اقسام لکه غزل، مثنوي، رباعي مخمس ټول یو راز ادبي مزیتونه خوندي کوي، یعني د ده په شعر کي لوړ او ځوړ او نشیب او فراز ډېر لږ ښکاري، لکه په غزل کي چي نازکخیاله او مقتدر خیال پرست شاعر دئ دغه مزیتونه د ده په مثنوي او داستان سرایي کي هم ښکاري دا ځني ثابتېږي، چي دی یقیناً تکړه شاعر او استاد و او خپل هنري لیاقت په هیڅ ځای کي د لاسه نه باسي.
حمید پخپله شعر یوازي په لفظونو بازئ یا یوازي نظم جوړول نه بولي خو داسي نظر لري، چي شعر لکه یو هنر چي دئ دغسي هم د انسان له نازکو احساساتو او د زړه له دنیا سره علاقه لري، یو شعر به په ظاهري ښکلیو الفاظو مزین وي، جمله بندي او ظاهري انسجام به یې هم سوی وي، مګر د زړه څخه به نه وي راوتلی نو داسي شعر ته موږ شعر نه سو ویلای، بلکي نظم دئ. د پښتو ژبي ډېر دغسي نظمونه موجود دي خو هنري ارزښت هیڅ نه لري، حمید خپله هنري نظریه د نیرنګ عشق په مقدمه کي داسي څرګندوي :

غوړو ورکړه یو له بل مبارکي	ما چي وپېیل دا دُر په باریکي
یا وتلی وروستی دم له خولې د مړه دئ	شعر نه دئ دا خوناب د زخمي زړه دئ
یا مجنون ته معما ښکلې لیلې ده	یا نغمه د نیم بسمل مرغه د خولې ده
یا له ښاره د حیرت وتلی فوج دئ	یا د وینو اباسین وهلی موج دئ
زیاتوي زما خبري هومره خوند	څو وهي د فکر زامي باندي شخوند
چي قدم ږدي د دې ناوي په جوس	نه دئ کار د هر نااهل بوالهوس
د ښایست مخي یې نسته هیڅ پلو	که یې څوك له مخه پورته کا پلو
ازمېیلی دوباره ازمویه نه شي	دا ګوهر له نازکیه پېیه نه شي

دلته حمید د هنر او نظم فرق کوي او هر ناظم ته حق نه ورکوي چي د هنر د ناوي په ښکلي جوس کي قدم کښېږدي.
د حمید هنري استعداد هغه وخت ښه ښکاره کېږي، چي سړی د ده هنر د استعمال په مختلفو اړخونو کي وګوري، مثلاً په نیرنګ عشق کي د معشوقې نخا او د هغې نازنین حرکات په داسي الفاظو تصویر کوي :

هـــــر اندام دګل اندام به نخـــېده
لــکه مــــوم د اور له تاوه څـــځېده
کېناستو یې کښېنول سل آفتونه
پاڅېدو یې پاڅـول سل قیامتونه

دا خو د حمید یو شاعرانه ښکلی تخیل و، چي د یوې ښکلي نخا تصویر دئ، مګر کله چي جدي اجتماعي مطالب لیکي هغو ته هم د تخیل یو شاعرانه او هنري رنګ ورکولای سي، مثلاً وایي :

بیا به نه مـــومي بوسه د خــــــوږو شونډو
څو دي زړه په شان د پانو پر خـون نه شي
څو شبنم غوندي شبګیر په سر وانه خلي
دګلـــرخ سره به نه شي هـــــم اغـــــــوش

په دې بیتو کي دکوښښ او مجاهدې فلسفه د ژوندانه په عملي دنیا کي ښیي او د پانو په اصلي سرخي چي د محبوبانو شونډې ور سرې کوي او په دوهم بیت کي د شبنم شبګیري او په نتیجه کي یې له ګلرخانو سره هم آغوش شاعرانه استدلال

(c) ketabton.com: The Digital Library

کوي او دغه موضوع چي شاعرانو په قسم قسم ويلې ده يو هنري بيان څرګندوي. په ژوندانه کي احسان د اجتماع له پاره ډېر مفيد عنصر دئ اوکه دغه شريف احساس د يوې جامعې په افرادوکي مونده سي هلته به د غريب او بډای فرق هم لږ سي، د دې نېك خوی د تبليغ له پاره شاعرانو رنګا رنګ مضمونونه پيداکړي دي، د حميد په دغه بيت کي دغه موضوع په يوه نوې شاعرانه تعبير سره ويل سوې ده :

چي د اوسپني ځنځير شلوي په ګوتو
هغه دېو په اومـــه تار د احسان نښلي

کله چي موږ د حميد هنر د ده په شعرکي مطالعه کوو، نو دا په ټينګه ويلای سو چي حميد تر هر څه زيات د عشق او شريف احساس او د ښکلا يو مصور شاعر دئ او تر هر څه زيات به دی هنري مهارت لري، مثلاً د ده د ښکلا تعبير يوه نمونه دا ده :

چي نظر په نوخېز حسن کړم د ښکليو زه د يار مړاوکتو ته حيرانېږم شورماشورکاندي خلوت په خلوتيانو		راته هيڅ شي د بهار دګلو خېز چي ګذارکاندي په سسنه لينده تېز چي ور وښيي جمال فتنه انګېز

که يې لب د شکر لب زېښلی نه دئ
د حـــــميد زبان په څه شو شـــكر رېز

عبدالرحيم هوتك

عبدالرحيم له هغو شاعرانو څخه دئ، چي پخپله يې خپله اغلب سوانح په خپل دېوان کي ځای پر ځای ښوولې ده. د ده مسقط الراس او اصلي وطن کندهار دئ او په غربت کي يې ډېر ډېر يادوي[۱] د ده دېوان د مطالعې څخه معلومېږي، چي دی د هوتکو په عصر دکندهار په زاړه ښارکي اوسېدلی دئ او هلته يې دوستان درلودل[۲] او بيا چي د افشار نادر شاه په لاس د (۱۱۵۰هـ) په حدودوکي کندهار خراب سو نو عبدالرحيم په مفارقت او مسافرت کي هم د خپل ښار ياد له زړه نه دئ ايستلی.

عبدالرحيم ذاتاً له هوتکو څخه د ښه بولان (کلات) معلومېږي، او د زاړه او اوسني کندهار په حدودوکي يې هم ژوندکړی دئ او بيا نو له وطنه جلا سوی دئ[۳] دی پر لسم کال د څه ناچاريو په سبب له وطنه وتلی دئ[٤] د ده د مفارقت او غربت دا زمانه تر اتيا کالو پوري رسېږي، او د دې مفارقت او جدايۍ په عمرکي دی تل وطن او د وطن ياران يادوي او په سوران سوران ژاړي، او وايي :

زه رحـــيم په بخــــاراکي آرزوکــــــړم
که مي خدای کړي په بلاد دکندهارګډ

عبدالرحيم د خپل مسافرت او پردېسۍ ځايونه ټول يادکړي دي، نيشاپور، تهران، ورامين او بيا له دې ځايو څخه بخارا ته تللی دئ او په تورکستان کي يې ډېر عمر په يو جهان سوز وګدازکي تېرکړی دئ[٥] د ترکستان په مشهورو ښارو بخارا او سمرقندکي يې پنځوس کاله په يوه اوږد انتظار او فراق کي پای ته رسولي دي[٦] بيا نو په دغه غربت او مسافرت کي بوډاتوب او سپين ږيرتوب ته رسېدلی، نور حالات يې نه دي ښکاره.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اشعار او افکار :
عبدالرحیم یو مرتب او مردف دېوان لري چي تقریباً په (۳۰۰) مخو کي تخمیناً زر مردفي غزلي لري او ټول ابیات یې تقریباً شپږ زرو ته رسیږي، مګر کوم دېوان چي زموږ لاسو ته راغلی دئ، متاسفانه د سر او آخر پاڼي نه لري[۷] د دې دېوان متن په جلا خط لیکل سوی دئ، او د غزل پر سر یې لیکلي دي (وله ایضاً مد ظله تعالی) لکه چي د ده په ژوند لیکل سوی دئ او پر حاشیه باندي یې څه نوري غزلي په بل خط لیکلي سویدي، لکه پخپله د شاعر خط چي وي، عبدالرحیم په پښتنو شاعرانو کي د رحمان بابا د مکتب یو رکن دئ، دی طرفدار د ساده ویلو دئ. په کلام کي یې هیڅ تکلف نسته.
عبدالرحیم یو خوږ وینا مقتدر شاعر دئ د شعر ژبه یې خورا سلیسه، روانه او خوږه ده. دی هیڅکله په تلازم کي د طبیعت د دائرې نه وزي. د عبدالرحیم اشعار او غزلیات لکه په پارسي کي د حافظ دغسي خواږه، روان او د سلاسته ډک دي.
عبدالرحیم په اصل کي د وطن د علمي خلکو څخه و، ده غالباً د وطن متداول علوم، لکه : فقه، تفسیر، صرف، نحو، فلسفه، منطق ویلي دي[۸] په دغه سبب د ده په شعر کي قوت، متانت او علمي رنګ ښکاره دئ. د عبدالرحیم په شعر کي عشقي، اخلاقي، اجتماعي او فلسفي اقسام ټول سته.
د وطن محبت د ده د شعر یوه خاصه ممیزه ده. عبدالرحیم د روحاني دنیا سره ټینګه علاقه لري، غالباً له مادیاتو څخه تښتي، له دې جهته د ده په اخلاقي شعر کي د غزلت او تجرد، صبر او د نفس د اصلاح خوا ډېره ده، دی په دنیا کي د روحاني خوند او ذوق قائل دئ، د جد و جهد او کوښښ تبلیغ هم کوي.
د عبدالرحیم په شعر کي رباعي، غزل، قطعې او د شعر اکثره اقسام سته، دی لکه رحمان او خوشحال په اوله درجه شاعرانو کي ګڼل کیږي، اخلاقي او عرفاني مضامین ډېر وایي، مثلاً :

منبر وسوځه په اور کي شراب وڅښه
درته وایم خو د زړونو آزار مه کړه
په ظاهر شکستګي فایده نه کاندي
په باطن کي ځان د هر چا خدمتګار کړه
ناخوانده له کوره مه وزه که مرد یې
چي دي نه بولي، مېلمه د خپل پلار مه سه
که ته غواړې چي په دوه کونه عزیز سې
بې له خدایه د مخلوق طمع دار مه سه

د خاموشۍ تلقین په دې ډول برهان سره کوي :

همېشه بې حلق شیرین لکه نبات وي
چي بسته یې خوله په مهر خاموشي کړه

د نورو د زړه زهیرولو بدۍ داسي ښیي :

که هزار ځله تقوا پرهېزګاري کړې
ښه دي نسته چي مدام دل آزاري کړې

دا خبره چي انسان باید پر ځان ویسا یعني پر خپل نفس اعتماد ولري، د اوسنیو اجتماعي ترقیاتو او اخلاقو اساس ده، عبدالرحیم دا پر ځان ویسا په داسي ډول بیانوي :

چي د پلار او د نیکه په نوم خوښیږي
لکه سپی ښادي په محض استخوان کړي
دا یې واړه بې عقلي ده که پوهیږي
چي هوس د نورو خلکو په بیان کړي

د سعي او عمل تلقین داسي کوي :

د هر چا برخه له خپله برآورده

(c) ketabton.com: The Digital Library

چي کار ډېر کا و هـــغه وته مـــزد ډېر ســـو

د عبدالرحيم عشقي اشعار هم ډېر تاوده دي، خپل مشتعل احساسات په شعر کي داسي ښکاره کوي او د سهار نسيم خپل وطن ته داسي راليږي :

سحر باده ! د اشنا پر مقام ورسه لوی و کم چي وي ټول ووينه په سترګو هر يوه چي زما له حاله پوښتېدو وې که خبري زما دپاره درته وکړي		ځما دپاره پکښې وګرزه کوتر سه په احوال سره د هر يوه خبر سه په ژړا ورته په اوښکو کي احمر سه مخ راکوز کړه زما و لوري ته چپر سه

د نسيم په زباء دي ښه نه سي "رحيمه"
د دلـــدار پر لور پخـــــــپله قلـــندر سه

له دې لاندي بدلو څخه د عبدالرحيم د کلام سلاست او رواني او د ميني تاوده احساسات او د عشق د دنيا سوز او ساز ښه څرګندېږي :

راسه راسه ستا تر دواړو سترګو جار سم د زړه ولي مي په تا پسې پرې کېږي شېريني به دي د وصل هېره نه کړم چي دي خيال په زړه کي راسي دننه د اختر په ورځ که مخ راته څرګند کړې جنتونه پر خاطر کله را دروي		هم تر مخ دي پروانه غوندي نثار سم راته وګوره قربان دي تر ديدار سم که هر څو غربت زده او خوار و زار سم اور مي واخلي په نارو او په کوکار سم قرباني به دي په مينه د رخسار سم چي په شوق ګډ ستا د حسن په ګلزار سم

ستا وصال په بخارا کي "رحيم" بيا موند
صـــــدقه تر ټوله مځـــــکه د بخار سم

بهار راغی خلك درومي و صحرا ته لوی او کم دي پله ګډ ښادي هوس کا هر سړی يو کار لري مشغول په کار دئ د عاشق له خپله ياره سروکار دئ		رنګا رنګ ګلونه ډېر د غره و خوا ته ما له غمه ملا تړلې و ژړا ته د مجنون دي دواړه سترګي و ليلا ته بې له ياره کله ګوري و بل چا ته

اويا کاله د "رحيم" په عشق کي تېر سوه
عقل، هـــوښ يې مـــدام وي و دلربا ته

د وطن بېلتون :

دا بدله عبدالرحيم په بخارا کي د خپل ګران وطن په ياد ويلې ده :

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښایسته کندهار ډېر ډېر یادومه[۹]		نه هېرېږي که هر څو یې هېرومه
خصوصاً د ارغنداو باغ او ولو ته		زړه مي غورځي بې طاقت سم ندرمه
سرپوزه او کاغانك چي پر زړه راسي		اور مي واخلي پر ځان پیك وښورومه
کوکران او ګندیګان د خدای په حکم		څه فیضونه باندي اوري کې شمېرمه
سرپوزه چي لو ویاله پکښې بهېږي		د ویل بړغ یې مدام پر زړه لړمه
یو دم کښېنه په ایوان د چلزینو کي		تماشا وکړه چي زړه دي سي بې غمه
څه فیضونه چي له دې ځایه زه وینم		چي له غیبه باندي تل اوري هر دمه
ما هم یاد کړه که دي خدای کړي برخه لویه		چي غریب په بخارا کي یم له غمه
نیازمن درو له پر زړه نارې وهنه		چي دي ورسي ناره پر درست عالمه

دغه خوار "رحیم" چي دا اشعار بیان کړه
غــــــرض دا چي قــــــدردان وژړومـه

لمن لیکونه :

(۱) ښایســـــته کـــــــــندهار ډېر ډېر یادومه
نه هېرېږي کـه هــــر څــــــــو یې هېرومه

(۲) پر زاړه ښـــــــــار مي راوړای قـــــدمونه
د فــــــراق نارې مي وکــــړای په کوکار
هـــــغه ښــــه یاران چي ما لـــــیدلي ونه
پرې پوهـــــــېږم یو به نه وي په قـــــــرار

(۳) ستا قسمت سو بخــــارا عـــــبدالرحیمه
عزیزانو اختــــــیار ټولو ښـــه بولان کړ

(۴) لــس کلن له ملــــــکه ووتم بېرون ســـوم
په ســــراغ د مهوشانو ځــګرخون سوم

(۵) بخارا او ســــــمرقند مي زړه زخـمي کړ
غـــواړم پاڅــــم په زیارت د کـــــندهار

(٦) پنځوس کاله زیات وکم وسوه رحــیمه
په سراغ د اشــنا ناست په ترکستان یم

(۷) د پېښور د اسلامیه کالج په کتابخانه کي د دې دېوان مکمله نسخه سته.

(۸) صــرف و نحـــوه، فلســـفه، تفســـیر او فقه
ټول مي هېر کړه چي مي زړه په عشق خبر سو

(۹) په دې بدله کي د کندهار شاوخوا سرسبز کلي ارغنداو او سرپوزه، کاغانک، کوکران، ګندیګان، چلزینه ستایل سوي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

احمدشاه بابا

اعلیحضرت احمدشاه بابا د زمان خان زوی د دولت خان لمسی د سرمست خان بن خواجه خضر بن سدو کړوسی و. دی په خټه سدوزی او د بامیزو پښتنو له پښته و، اعلیحضرت احمدشاه بابا د پښتنو یو فاتح او برمیالی شهنشاه او د منځنۍ آسیا لوی بریالی دئ، چي د (۱۱۳۵هـ) په حدودو په هرات کي زوکړی، او پلار او اکاګان یې د هرات پاچهان وه، اعلیحضرت احمدشاه بابا په (۱۱۶۰هـ) د افشار نادرشاه تر مرګ وروسته کندهار ته راغی، او د شېرسرخ په کلي کي د پښتنو مشرانو په پاچهي وټاکلی، احمدشاه بابا پخپله پاچهي کي پښتانه سره یو کړه، او د افغانستان طبیعي حدود یې فتح کړه، په بخارا، خراسان، او هند کي یې ډېر فتوحات وکړه، په خراسان کي یې شاهرخ میرزا پاچا کی، او د بخارا د پاچا شاه مراد بېګ سره یې روغه وکړه، نه واره هند ته ولاړ او هلته یې لوی لوی فتوحات وکړه.
اعلیحضرت احمدشاه بابا د پښتونوالي په دود د ډهلي تر نیولو وروسته د هغه ځای مغولي پاچا هلته پر خپل حال پرېښود، په (۱۱۷٤هـ) کي چي یې د پاني پت پر ډګر د تقریباً لسو لکو مرهټانو سره جګړه وکړه، په دې جنګ کي اعلیحضرت احمدشاه بابا او پښتانه چي تقریباً (۸۰) زره تنه وه بریالي سوه او تر دوه لکه پوري دښمنان یې مړه کړه، بیا هم احمدشاه بابا د ډهلي تخت شاه عالم مغولي ته وسپاره او خپل وطن ته فاتح راغی.
اعلیحضرت احمدشاه بابا یو مدنیت روزونکی او عالم او متدین پاچا و، د کندهار او د تاشقرغان ښارونه ده جوړ کړي دي، د سند د حیدرآباد ښار هم د ده نائب الحکومه جوړ کړ.
احمدشاه بابا د اوسني افغانستان د سلطنت مؤسس دئ، چي دا مملکت یې په خپله توره او تدبیر سم کی، تر (۲۶) کالو پاچهۍ وروسته د جمعې په شپه ۲۰ رجب (۱۱۸۶هـ) وفات او د کندهار په ښار کي ښخ سو[2].

ادیب او شاعر احمدشاه بابا :

تر اوسه خلك احمدشاه بابا د منځنۍ آسیا یو نامور بریالی او معروف شهنشاه ګڼي، او دی د توري او مېړاني خاوند بولي، چي په دغو اوصافو یې مځکي نیولي او د افغانستان د شاهنشاهۍ لومړۍ تیږه یې کښېښوه، مګر احمدشاه بابا لکه د آسیا دمختني فاتحین (چنګېز، تېمور، نادر) یوازي پخپلو عسکري سوقیاتو او د توري په برکت جهانګیري نه ده کړې، بلکي ده د خپلي توري سره قلم او د خپلي سربازۍ او توریالیتوب سره علم او فضیلت، تقوی او ادب هم ملګري درلوده، ځکه نو دی د پښتو ژبي یو زبردست ادیب، یو عالم او عادل پاچا، لوړ شاعر، او اجتماعي مصلح او روحاني مقتدا هم ګڼل کېږي.
اعلیحضرت احمدشاه بابا د شعر یو مدون او مردف پښتو دېوان لري، چي په (۱۳۱۹ش) پښتو ټولني نشر کړی دئ او تر (۳۰۰۰) بیتو پوري رسېږي، دا دېوان بدلي، قطعات، رباعیات او نور د شعر اقسام لري او د ده په شعر کي د ده لوړ فکر او هسك همت او د پښتونوالي جذبات او د شاهنشاهۍ جګ افکار، د بخښني او ښندني هسك عواطف، د توریالیتوب برجسته احساسات د جهانګیرۍ د شجاعت عزم د ایمان او عقیدې ټینګار، د عشق سوزان دردونه، د میني د دنیا عجیبي پېښې ښکاره دي.
احمدشاه بابا د توري پر میدان یو بریالی او ننګیالی سرباز دئ، د پښتونوالي پر ډګر بشپړ پښتون دئ، د سیاست او مشرتوب له پلوه، د خپل عصر لوی سیاسي مشر او فاتح دئ. په اجتماعي دنیا کي تکړه مورالیسټ Moraliste یعني اخلاقي شاعر دئ.
ویل یې ډېر ساده مؤثر دي، شعري صنایع او بدیعي فنون هم د ده پر وینا اثر لري، د تصوف له دنیا څخه ډېر رغېږي، شاعري

---

[2] د احمدشاه بابا سوانح له سراج التواریخ او تاج التواریخ او تتمة البیان او خورشیدجهان او نورو څخه خلص سوه، ځیني مؤرخین د ده عمر (۵۰) کاله ښیي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

يې د تصنع او نمايش له پاره نه ده بلکي د زړه ږغ يې دئ، تشه وينا نه ده پخپله وايي :

بې له عشقه شعر وايې
له ويلو شـــــرم ته که

احمدشاه بابا په شعر کي د رحمان بابا مکتب ته نسبت لري، وينا يې له تعقيد او ابهامه تشه ده، خپل لوړ افکار او د سوي زړه ږغ په ساده او خوږو الفاظو څرګندوي، ګران تشبيهونه نه لري، له وينا څخه يې پښتونوالی ښکاره دئ، د تصور او تخيل په دنيا کي د پښتونوالي تر حدودو نه وزي. اوس به موږ د ده د وينا ځيني ټوټې تاسي ته در وړاندي کو:

د وطن مينه :

احمدشاه بابا د خپل وطن سره دومره مينه لري، چي په لږو شاعرانو کي ليدله کيږي، لکه ده چي عملاً هم خپل وطن ګران ګاڼه او دغه خاوره يې د ټولو افتخاراتو او ادبي او عمراني او اقتصادي چارو مرکز کړه، دغسي هم قولاً خپله مينه ستايي.

احمدشاه بابا د شهنشاهۍ د شوکت او عظمت سره د هندوستان په ځنګلو کي پروت دئ، د ده بريالی لښکر د ډهلي ښار فتح کړ، او د پښتنو پلار په برم او جلال ور داخل سو، مګر په دې حال کي هم د خپلو غرو خوږ نسيم نه هېروي، او د زړه ګل يې بې له دې ورمې نه غوړيږي.

د زړه ګل به مي له خاوروکا سر پورته
که نســــيم له کوهســــتانه وزېده

په دې رباعي کې هم خپل وطني احساسات ښه څرګند کړي دي :

د زړه فـــرياد مي له جـــدايۍ
اور مي ورك نه سي د آشـــنايۍ
چي پر وطن وي زړه څه قرار وي
يم بې طاقــــــته په پردېـسۍ

د احمدشاه بابا دا لاندينۍ وطني بدله د يوه دېوان قيمت لري او د پښتو په وطني ادب کي خورا مهمه ده :

ستا د عشق له وينو ډك سوه ځګرونه		ستا په لاره کي بايلي ځلمي سرونه
تا ته راسمه زړګی ځما فارغ سي		بې له تا مي اندېښنې د زړه مارونه
که هر څو مي د دنيا ملکونه ډېر سي		ځما به هېر نه سي دا ستا ښکلي باغونه
د ډهلي تخت هېرومه چي را ياد کړم		ځما د ښکلي "پښتونخوا" د غرو سرونه
د رقيب د ژوند متاع به تار په تار کړي		چي په تورو پښتانه کا ګزارونه
د "فريد" او د "حميد" دور به بيا سي		چي زه وکاندم پر هر لوري تاختونه
که تمامه دنيا يو خوا ته بل خوا يې		زما خو خوښ دي ستا خالي تش ډګرونه

"احمدشاه" به دغه ستا قدر هېر نه کا
که ونيسي د تمام جـــــهان ملـــکونه

په دې بدله کي تاسي وګورئ چي زموږ ښاغلي پلار د شاهنشاهۍ ټوله ښېګڼې او خوندونه تر خپله وطنه پوري هېروي، او د شېرشاه سوري (فريد) او سلطان حميد لودين د پښتونوالي رونې دورې پخپل همت او وطنخواهي بيرته جوړوي.

ملي وحدت :

(c) ketabton.com: The Digital Library

احمدشاه بابا ډېر مدبر او هوښیار سړی و، دی پوهېدی چي د پښتنو لوړتیا په ملي وحدت اړه لري، د پښتنو تاریخ یې کتلی او دا یې څني را ایستلې وه، هر کله چي پښتانه سره یو سوي دي، نو یې هري خوا ته خپل د برم او جلال توغ جګ کړی دئ، نو ځکه دا پوه او نومیالی پلار خپل ښاغلي ملت ته د ملي وحدت تبلیغ کوي او وایي :

قافله د عشق راغلې له کوم خوا ده ټوله یو دي که غلجي دي که اودلي چي عمل یې د نېکۍ وي مېړه هغه		پر زړګي باندي مي سته کا څه غوغا ده ښه هغه چي یې ښیښه د زړه صفا ده که اغوستې یې ګدله د خمتا ده

پښتانه دي ټوله لاس سره یو کاندي[۳]

چي مو نن غزا هر لوري شاوخوا ده

د بري لار :

احمدشاه بابا په ژوندون کي د ټولو لوړتیاوو او بریو لار زیار او مېښودګڼي، لکه چي وایي :

بې زحمته راحت چیري مونده نه سي
د "احمد" ځکه پر هر لوري غـــــزا ده

احمدشاهه دلته جوړه سربازي ده
د لوړتیا خرید کوه له دې بازاره

احمدشاهه څو دي کار په لاس دي مټ کړه
حیف هغه چي په تېر کار موږي لاســــــونه

حماسیات :

احمدشاه بابا د پښتنو په دود لوړ لوړ حماسیات لري او لکه عملاً چي هم یو بریالی قوماندان و، په وینا کي یې داسي لوړ احساسات ښکاره دي :

راته یو دئ بحـــــــــــروبر
که څـــه ســـمه دئ که غـــر
په همت به یې تسخیر کړم
شــــــاهانه په شــــان وفر

په برېښنا د توري ژوند کوه "احمده"
د بري جـولان پر لور د هــــــر دیار کړه

په پښتونواله کي پت او ننګ هغه مقدسات دي، چي تل یې پښتون په سر ساتي، احمدشاه بابا د پښتونوالي پر دغه ښېګڼه داسي ټینګ ولاړ دئ :

---

[۳] ابدالي په پښتو اودل بولي دا د درانو زوړ نوم دئ، پښتو متل دئ : "د خدای داسي رضا ده، چي اودلي ودوي ترین یې ورا ده".

(c) ketabton.com: The Digital Library

پر ننګ مړ خو څه مړ نه دئ لاس به وانه خلم له ننګه چي سر پرې کړي "احمدشاهه"		د بې ننګه ژوند جفا ده که په ننګ پاته دنیا ده د هغو مینه رشتیا ده

په دې بدله کي زموږ د پلار حماسي او رزمي افکار ښه برېښي :

چي بر کړی مي خدای لاس پر رقیبانو چي د هند د ملکو فتح مي روزي سوه پر دا کړي داد دي خدای نه سي ناراضه چي څما د ولایت فتحه روزي سوه		ترو به زه د هند پر لور په تماشه ځم نور اېران لره په توغ په نغاره ځم تر نګین مي اېران لاندي شاهانه ځم ترو به څه د یار له نازه کناره ځم

اخلاقیات :

د احمدشاه بابا د وینا اخلاقي برخه هم خورا مفیده او ښه ده، مثلاً د شاهنشاهۍ د برمه سره هم ځان نه ورکوي :

یاره زه خـو هغه سـتا د درګدای یم
څه سو نن که احـمدشاه درانی یم

تکبر داسي غندي:

تکـبر دئ له شیـــطانه مه یې نغوږه
چي په کبر به سر وچ کړې لکه لوخه

عجز داسي ستایي :

کمیني شکســـتګي ستا کمال دئ
خـــــودبیني په بېایي ګڼه ګـــــــناه

د وفا ضرورت داسي بیانوي :

مـرګی ښــه دئ په دنیا کي
نه چي څـــوك سي بې وفا
سر په تېغ پرېکړی ښه دئ
تر بې پتـــه په دنیـــــــــــا

رشتیا په څه ښه ډول ستايي :

په رشتیني بازار تل قلـــپي کـــــوټه ځي
سخ د هغو چي په دې بازار مخ سپین کا

اجتماعي پېرزوینه :

په اجتماعي تعاون کي احمدشاه بابا داسي پاخه افکار لري :

(c) ketabton.com: The Digital Library

چي د يار په درد رضا کا له اخلاصه يو د بل په درد او غم چيري خبرېږي يار هغه دئ چي په غم د يار شريك وي يار چي ښه وايي له ياره هغه يار دئ		په دنيا کي دغه هسي کار د مرد دئ مگر هغه چي په درد يې بيا همدرد دئ چي په غم يې غمجن نه، هغه نامرد دئ کله يار دئ چي له ياره يې نبرد دئ

"احمدشاهه" بې پتي ننگ کړه يارانو
چي پر پت د يارئ سر ښندي اوس فرد دئ

تصوف :

د احمدشاه بابا د وينا لويه برخه تصوف دي، مگر دا تصوف يو راهبانه منفي تصوف نه دئ چي سړی به ضرور دنيا پرېږدي، او د رهبانيت په گوټ کي به ميشتېږي، بلکي د احمدشاه بابا د تصوف افکار له هغه کانونه تاوده سوی دي، چي د حضرت شيخ احمد فاروقي کابلي مجددي الف ثاني ټوله عرفاني او سلوکي اصلاحات پکښې سته. احمدشاه بابا د ميان فقيرالله جلال آبادي ثم الشکارپوري لوړ جناب ته ارادت درلود او د تصوف درس يې له ده څخه لوستی و، د دوی په تصوف کي جهاد او عمل او د خلکو هدايت ډېره برخه درلوده، نو ځکه احمدشاه بابا يو مجاهد او مصلح او متشرع صوفي و، د ده په دېوان کي ډېري د تصوف خوږې بدلي سته، چي دلته يو څو بيته راوړو:

د انسان فطرت :

دا ځـــــما د صورت خټه
په څـــــلور عنــــصره پټه
که څلور عنـصره واخلې
پخپل څېر ده دا کټ مټه

د انسان د اصلي وطن ياد :

چي د روح په روڼا ورك ســـــــــــوم
ځـــــــکه مـــــا لـــــــــــيدلی يار و
"احمدشاه" اوس که يك تنها سوې
ســـــــــــتا وطن د يار کـــــــــنار و

علم ته تشويق :

احمدشاه بابا عالم پاچا و، نو ځکه په خپله وينا کي ملت ته د علم ډېر تشويق ورکوي، مثلاً :

څو ډېوې د علم دي همېشه بلي دا يقين علم له ځانه سره مله کړه		د غفلت په تياره څوگرزې عجوزه د همت په وزر الوزه، الوزه
له څلور خوا به دُر درته ځليږي روح له علمه رڼا اخلي هله زده کړه		که د علم روڼ څراغ ته درته بل کړې "احمدشاهه" چي بدخوی په ښه بدل کړې
علم گوره څه څرگنده لوی درياب دئ دا د علم درياب هر چيري محيط دئ		بيا هم دی رابهېدلی په څو باب دئ علم زده کړه چي د علم لوړ جناب دئ

بديعي صنايع :

(c) ketabton.com: The Digital Library

د احمدشاه بابا کلام بديعي صنايع هم لري، چي يو دوې نمونې يې دا دي :

طباق :

زړه مي تورو زلــــــفو بند کړ
اوس ارمان د سپين رخسار کړم

تجنيس تام :

ستا پر مخ ګوره اوربل دئ
ځکه اور بل په کـــوګل دئ

د احمدشاه بابا يو څو بدلي :

ګوره بيا په سره ګلزار کي		لاله رنګ په سپين رخسار کي
لونګين يې تل په غاړه		بلبل مست کا په چيغار کي
هوسيږم ورته ګورم		خزان سوی په ناتار کي
د وصال نوبت مي دا دئ		نن د ګلو په بهار کي
يار مي ګل او ګلبدان دئ		لکه زرکه په رفتار کي
مخ يې لمر غوندي ځليږي		زلفي مشك دي په تار تار کي
رنګا رنګ ګلونه ډېر دي		د بلبل عشق په ګلنار کي
تا چي حسن د ګل واخيست		زړه به څه وي په قرار کي
څه علاج يې څه طاقت دئ		چي شها سي په سينګار کي
همېشه يې روزګار دا دئ		مين زړه نيسي په ښکار کي
لېندۍ وروځي بانو غشي		عاشق ولي په کنار کي

نارې وکړه "احــــــمدشاهه"
د روغ خوی نسته بيمار کي

څه سوه زه که په ظاهر صورت زهير يم		چي د خپل يار نظر سته په زړه امير يم
بداېي هرګز پخپله لويي نه کړم		همېش ستا د قدمونو دامنګير يم
که مي برق د سپيني توري بيا بربښنا کړي		ستا په مهر په هر لوري عالمګير يم
و بل لوري ته مي هيڅ مخ مخی نسته		ياره زه چي ستا و ور ته تل فقير يم

د رقيب له لاســـه نه ژاړم و تــــا ته
د ښلتون په توره شپه احمد په وير يم

(c) ketabton.com: The Digital Library

پیرمحمد کاکړ

دکندهار د خوا له پښتنو شاعرانو څخه و، چې په شعر کې یوه خاصه شېوه لري. پیرمحمد کاکړ دئ، چې د (۱۱۲۰ هـ) په حدودو کې په ږوب کې پیدا سوی او عمر یې په کندهار کې تېر کړی دئ.
پیرمحمد د احمدشاه بابا د دربار یو نامي او عالم او محترم سړی و د خپل اصلي ځای څخه یې دکندها ښار ته هجرت کړی او د شهزاده سلېمان د احمدشاه بابا د زوی استاد و، په (۱۱۹٦ هـ) د ده د شعر دېوان تمام سوی او یو د پښتو ژبې لنډکی ګرامر یې د معرفةالافغاني په نامه هم په (۱۱۸٦ هـ) هغه وخت کښلی دئ، چې د ده دغه شهزاده شاګرد په دغه کال د احمدشاه بابا تر مرګ وروسته په کندهار کې موقتاً پاچا سوی و.
وایي پیرمحمد کاکړ یو کتاب د پښتنو په تاریخ کې لیکلی و، مګر د دغه کتاب نسخه اوس نسته، اما دېوان یې چې تخمیناً (۵۰۰۰) بیته کیږي خوشبختانه پاته دئ او دا د پښتو ژبې د اولي درجې شاعرانو له آثارو څخه شمېرل کیږي، چې هم د معنی له رویه متین او قیمتي دئ او هم یې د یوه هنري اثر په حیث په پښتو آثارو کې لوړی مقام نیولی دئ، پیرمحمد ځان ته یو خاص سبك لري چې د خوشحال خان د کلام رواني او سلاست او د رحمان بابا د وینا معنوي ښېګڼې او روحانیت او د حمید موشګافي او نازکخیالي یې تړله پخپل هنر کې سره یو ځای کړي دي، دی نازکخیال مبتکر شاعر دئ، مګر داسې نه دئ لکه شیدا خټك چې صناعتي او بدیعي ښېګڼې په فارسي یا هندي تعبیرونو کې پېچي او د پښتو ژبې د بیان خپل مزیت نه ساتي، بلکې پیرمحمد نوي فکرونه په داسې ساده او د پښتو ژبې له بیاني جوړښته سره سم بیانوي، چې د ژبې نوامیس ساتي، مثلاً د صوفیانو دا فکر و، چې انسان له یوه الهي مبدا څخه را جلا سوی او د بېلتانه یوه دوره تېروي څو بیرته هغه مبدا ته وصل سي، دا فکر په دري ادب کې مولوي بلخي ښه روزلی دئ، دی وایي چې (نی) کله چې له نیستانه جلا کیږي نو د شکایت نارې د بېلتانه په دنیا کې وهي، د ده د مثنوي لومړي بیتونه همدغه قصه بیانوي، لکه چې وایي :

بشـــنو از نی چون حــــکایت می کـــند
وزجــــــدائیها شــــــــکایت می کـــند
کـــز نیســـــتان تا مـــــــــرا ببریده اند
از نفــــــیرم مـــرد و زن نالـــــــــیده اند
هر کس که او دور ماند زاصل خویش
باز جـــــــوید روزګار وصـــــل خـــویش

په پښتو او فارسي ادب که دغه فکر ډېر وسیع سوی او د ادب یوه مهمه برخه یې نیولې ده، پیرمحمد دغه مطلب په یوه داسې ژبه بیان کړی دئ، چې هم صوفیانه رنګ لري او هم اجتماعي خوا لري، دی وایي :

بېلتانه په غم شریك کړم د غمجنو
د هـــــــــــر چا په غاړه ژاړم لـــــکه نی

په دې بیت کې د نې د ژړا صوفیانه تعبیر هم موجود دئ، چې له اصلي مبداء څخه بېلتون او ژړا ده، مګر په دوهم مصرع کې شاعر د یوه همدرد انسان په ډول د ټولو غمجنو سره د دوی د درد د سکینډې له پاره ورسره ژاړي او په اجتماعي او انساني دردونو کې د همدردۍ پوره برخه اخلي، خو دغه دوه مطلبه په یوه بیت کې په ساده تعبیر ادا سوي دي، مګر بدیعي ښېګڼې هم لري او هغه دا دي، چې په پښتو کې غاړه دوې معناوې لري، حقیقي معنا یې حلقوم ده، مګر مجازاً د نل د وهلو خاصه طریقه هم ده، چې نی وهونکی وایي : "نل ته غاړه ور واچوه" دلته نو د نی وهونکي غاړه او د نل وهلو غاړه او د یوه ژړاند مهجور انسان غاړه چې ژړا ځنې راوزي ټول په دغه یوه بیت کې ادا سوي دي، چې د شاعر د تعبیر او تخیل او ابتکار کمال ځنې معلومیږي، د پیرمحمد شعري تعبیرونه اکثراً طبیعي او له یوه واقعیته څخه راوتلي دي، مثلاً د معشوقې خوب او پر پلنګ را اوښتل په داسې طبیعي تشبیه سره بیانوي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

محبوبا پر پلنګ واوښته له خوابه
که هوسۍ وه د بهار پر ګلو رغښته

د معشوقې والي په داسي لطیفه تشبیه سره ستایي :

دا شـــــبنم د ګل په پاڼو پوري یخ ســــو
که په غوږ د ګلرخ پوري سپین والي دي

دلته د شبنم سپین والی او د محبوبا د باړخو سوروالی د تجاهل عارف په ډول د ګل او د شبنم د یخي سره تشبیه سوي دي، دا تشبیه هنري ارزښت ښووي، مګر د پښتو بیان یې هم خوږ او د ژبي له اصلي جوړښته سره برابر دئ، یعني لفظ یې تر معنی نه دئ قربان کړی او معنی یې هم په ښه ډول ادا کړېده.

پیرمحمد د خپلي زمانې دمخه تېر سویو شعراو باندي دقیق نظر درلود، او داسي ښکاري چي ډېر د رحمن او خوشحال خان معتقد و، په یوه غزل کي وایي :

که هر څـــوك وایي نازك شاعران شعر
ولي دوی ګـــڼي معجز د رحـــمان شعر
هیڅ تر شعر د رحمان به څه کـــم نه وي
و منصف ته د خټك خوشحال خان شعر

نو له دې جهته د پیرمحمد په دېوان کي ډېري غزلي سته، چي د رحمن یا خوشحال خان په پیروي ویلي سوي دي، مثلاً رحمن بابا وایي :

تا چي مخ د پري ســــترګي د آهـــو کړې
نه پوهـــېږم چي آهـــو یې که جـــادو کړې

پیرمحمد وایي :

ته چي ښکار په برندو سترګو د آهو کړې
نه پوهــــــــېږم دا هــــنر دئ که جادو کړې

د خوشحال خان د یوې غزلي مطلع دا ده :

که زه نه وای تا به ځـــان لره بلل څـــــوك
په پلـــنګ به دي دا هسي درخـــتل څوك

پیرمحمد داسي وایي :

که زه نه وای عشـــق به تا لره بلل څـــوك
پر بل اور به دي د حســـن کـــــړول څوك

په لومړیو بیتو کي د رحمن او پیرمحمد د تخیل لار یوه ده، خو د پیرمحمد په بیت کي برندي سترګي یو ښتني خاص تعبیر دئ، چي د نظربازۍ له یو خاص حاله څخه حکایت کوي، اما په دوهمو بیتو کي د خوشحال خان تعبیر عریان او لوڅ او رندانه دئ، مګر د پیرمحمد تعبیر لږ څه اخوندي رنګ لري او د حیا مراتب په عشق کي ساتي، مګر که شعر د انسان د واقعي احساساتو نمایندګي کوي نو د خوشحال خان شعر په شاعرانه نظر ډېر ارزښت لري، د پیرمحمد اشعارکله کله د خپلي زمانې اجتماعي اوضاع هم څرګندوي او شاعر د دغو اوضاعو انتقاد هم لري، مثلاً د غریبانو حال په خپله زمانه کي په دې بیت کي د اشارې په ډول یادوي :

څو به سنګیندلو ته ژړا کړې پیرمحمد ه!
غــــــور چي هیڅ نه سي په دا دور د غریب

د ده په وخت کي هم لکه چي ځیني نالایق خلك لوړو مرتبو ته رسېدلي وو، چي په دې بیت کي ډېره نازکه اشاره ورته کېږي :

دا فلك که څه سفله عالي منصب کا

(c) ketabton.com: The Digital Library

بیا هم رغړي پر شېوه لـــــکه کرکنړه

داسي معلومېږي چي پیرمحمد د خپلي زمانې د خلکو څخه یا دا چي له خپلو روزلو شاګردانو څخه ډېره جفا لیدلې وه تر دې اندازې چي په اخیر کي و سختي ښرا ته مجبور سوی او وایي :

در پر در دي کړم غــــفاره در پر در سې

شرمنده هم تر همزولو په محــــشر سې

نه مي حق و ته غوږ نیسې نه حق اورې

که به حــق د معلم وي کــــور وکـــر سې

داسي معلومېږي چي پیرمحمد ډېر عمر درلود او سپین ږیري توب ته رسېدلی و، پخپله وایي :

ښه موسم د شباب تېر پر پیرمحمد سو

بوالــــــهوس هــــنوز هوا دګلو مل کا

د پیرمحمد د ژوند دوره له ۱۱۲۰ هـ څخه ټاکلای سو، ځکه چي دی د احمدشاه بابا د وفات په کال (۱۱۸٦ هـ) سپین ږیری و او تر (۱۱۹٦ هـ) دمخه وفات سوی دئ.

د پیرمحمد د اشعارو یو څو نمومې :

رباعي

موږ له هیواده تنــها راغلي یو

د بڼ توتیان یو په دام وتلي یو

غـــمازه ظلم راباندي بس کړه

د ښــو یارانو فــــراق نتلي یو

غزل

هسي کښېوتم د زلفو په کمند		چي خلاصی مي ځني نه سي په هیڅ پند
د جفا په تېغ مي قتل معلومېږي		خپلي ناړي راکوي د وینو خوند
ما به حال و یار ته وې که اغیار نه وای		ولي خار دګل له ښاخه سو پیوند
زه له درده همېشه پرله پیچه سم		مار د زلفو یم وهلی بند پر بند
مردمك مي د دلبر پر لبو ونښت		پر سکروټو دانه وسوه د سپند
د هجران خواري مي تل پر زړه تېرېږي		هیڅ په وصل د یار نه سوم ارجمند

حاصل دا چي مین خوار دئ پیرمحمده !

چي دلــــبر یې وي خــــودرایه خودپســند

(c) ketabton.com: The Digital Library

محمدي صاحبزاده

محمدي صاحبزاده په کام ځمکنی د میا عمر صاحب زوی دئ، میا عمر صاحب د پېښور په څوکنو کلي کي ښخ دئ، محمدي په پښتو شاعرانو کي د لومړۍ درجې آخر مقام لري. د ښه فکر خاوند دئ، د ده اشعار او ادبي طبع ډېره خوږه او ښه ده، محمدي صاحبزاده له داسي کورنۍ څخه دئ، چي پخپله خوا کي روحاني مقام لري، او خلك يې د ارادت په سترګه ويني، د ده د پلار زيارت تر اوسه هم د خاصو او عامو مرجع دئ. محمدي د کاظم خان شيدا معاصر او د ده له ملګرو څخه شمېرل کېږي، چي پسله (۱۱۵۰ هـ) د ده د شاعرۍ او ادب ږغ لوړ سوی، او په پښتو اديبانو کي يې ښه مقام موندلی دئ.

کاظم خان شيدا د خپل دېوان په دېباچه کي دا زموږ شاعر داسي معرفي کوي: "او سبب د تاليف دا و چي مخدوم زاده عالي مقدار والاتبار محمدي سلمه الله خلف الصدق د شيخ الاجل ولي الاکمل ميا محمد عمر دام برکاته طبع جيده لري، او سليقه د سخن شناسۍ کامله، په دبدبه د سخن آرايي قصب السبق له همسرانو وړي، او په کوکبه د خوش سرايۍ مقدمة الجيش د همکارانو دئ، اکثر دواوين د اسلافو يې فراهم کړي دي او په مطالعه يې تفريح د قلب کوي".

په دې ډول محمدي صاحبزاده خپل معاصرين هم د قريحې په صفت او ادبي اقتدار مني.

اشعار:

د محمدي اشعار عموماً عشقي دي، د يوه ګرانبها او ډېر نادر دېوان خاوند دئ، چي نه موندل کېږي، فقط څو بدلي يې د مستر هيوز کليد افغاني موږ ته راساتلي دي. دا شاعر د خپل مبتکر فکر او ښې قريحې په زور، زاړه مضمون ته نوی رنګ ورکوي، لکه چي ده د زلفو يو زوړ مضمون چي د شاعرانو په ډېر استعمال بالکل مبتذل سوی دئ د يو فقهي تلازم په اثر دومره نوی کړی دئ، چي بالکل بکر او تازه ايسي، دی وايي :

ستا د زلفو درې ډېر ډېر کاږه سم کړه
لا د سپي غـــماز تعزير نه دئ نصيب

محمدي په شعر کي د حميد مهمند پر سبك ځي او اشعار يې سلاست لري، محمدي هم په هغه تاريخي مشاعره کي چي د عبدالقادر خان په برخه کي مو اشاره ورته وکړه شامل سوی او د خپلي روڼي طبعي قوت يې پکښې ښکاره کړی دئ، هغه بدله چي په دې مشاعره کي محمدي ويلې ده، دغه ده:

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا سور اور دئ که څه نور دئ اوکه تاو د بېلتون هسي
لکه وری چي مي وريت کړ په تڼاکو لړمون هسي
سپلني ځان سره لمبه کړ چي ترق وچاود په لوګي کي
زيست جدا له ياره څرنګ، څه په کار دئ ژوندون هسي
نه يوازي لاله ګل دئ، ډوب د سرو وينو په جام کي
ستا د غم وژلي واړه ځي ښخيږي ګلګون هسي
په لېندو د کږو ورځو، د ښو تېز ويشتيو
هغه يار مي زړه غلبېل کړ، چي يې ونيو زنګون هسي
ستا د سرو شونډو په نوم اخيسته عقل له ما لاړ شو
دا مستي نه د شراب شته او نه کيف د معجون هسي
که پاچا د وخت اقليم وي د اسمان دوره يې خوار کا
لکه ما غوندي به نه وي سر د غم په زنګون هسي
نه يې حسن ستا په شان و نه يې عشق زيات و له ما نه
د ليلی کيسه که شته ده په عالم د مجنون هسي
خط پر مخ د نګار راغی ښايست خپل بار ولېښ لاړ شو
اوس يې څه په ملا لولم د دې خط دئ مضمون هسي
په لمبه د آه و نه شو شين په هغه شان مدام دئ
ستا د غم بوټي په زړه کي چي ځما شو زرغون هسي
ومړ ستا په بېلتانه کي د ديدن په ارمان ګوره
"محمدي" غوندي لا بويه چي پيدا شو پښتون هسي

شمس الدين کاکړ

د (۱۱۸۰ هـ) په شاوخوا کي د کندهار په نزدو کلي کي زېږېدلی او د کندهار ښار په شرقي خوا کلچابات کي اوسېدی او هم هورې پس له (۱۲۳۸ هـ) وفات سوی او د دغه کلي په هديره کي ښخ دئ، چي قبر يې تر اوسه پوري خلك پېژني، شمس الدين يو پښتو دېوان لري، چي بيتونه يې (۵۰۰۰) پوري رسيږي او يو څو کتابونه يې هم ليکلي دي، چي يو له هغو څخه سراج الموتی نوميږي او په شعر کې غزل ډېر دئ، او مخمس، قصيده، رباعي، مثنوي او هر قسم بديعي اشعار هم لري، د شعر اکثره صنعتونه يې روزلي دي. داسي معلوميږي چي شمس الدين د خپلي زمانې مروج علوم لکه فقه، تفسير، حديث، رياضي او فلسفه او ادبي علوم لوستلي وو، ځکه چي دی په خپلو اشعارو کي د دغو علومو اصطلاحات يادوي، مثلاً د هندسې اصطلاحات په عشقي تعبير داسي ښيي :

نه يې ضـــــلع قايمه نه زاويه سته
نو به څه سي رامعلوم د عشق حد

(c) ketabton.com: The Digital Library

د شمس الدین دیوان په (۱۲۳۸ هـ) کال ختم سوی دئ، د شعر ژبه یې روانه، خوږه او ساده ده، مضامین یې عشقي او اخلاقي دي او ځکه چي دی ډېر عمر له وطنه په پنجاب او کشمیر کي پردېس سوی دئ نو د وطن په یاد کي ډېر موثر اشعار هم لري، دی اکثره شعري صنایع ادا کوي، مگر د ژبي رواني او خوږوالی له لاسه نه باسي او وطني اشعار یې ډېر خواږه او اغېزه ناك دي، مثلاً وایي :

مدام ژړا کـــــړم په ناري ناري
یار مي یادېږي وهم کوکاري
د هند ځنگلي راته قفس سوې
ورکي له ما سوې د وطن لاري
د هـــــند هوا کړم خوار و حزین زه
له حـــــــــرارته یم اتشـــــــین زه
ســـــــایه د زوزو د وطن غـــوارم
چي زړه ځنگ کړم په ترنجبین زه

کله چي په هندوستان کي مسلسل برساتونه راځي نو دی داسي خطاب ورته کوي :

د هـــــند بارانه آهســـــته اوره !
یار مســـــافر دئ درسرې ژغوره
د سایې گل وي په ناز لوی سوی
وتلی نه دئ هـــرگـــز له کـــــوره

د شمس الدین په اشعارو کي عشق او احساسات ځای سوي دي، دی په خپل شعر کي د زړه ویني نغاړي او کله چي له یاره جلا کېږي داسي یو شعر وایي :

وخت د سحر دئ مرغان چغېږي
جـــرس آواز کا زړه مي ویلـــېږي
ســـترگي غورځـــېږي بانه رېږي
د یار د تللو ســـبري کــــــــېږي

شمس الدین په هغه دوره کي ژوند کاوه، چي د پښتنو د امپراتورۍ انحطاط په هند کي شروع سوی و، هلته پر پښتنو باندي هندي قوه غالبه سوې وه، مگر کشمیر لا د پښتنو په لاس کي و، خو پنجاب سکانو نیولی و، شمس الدین دغه په غم لړلی منظر په خپلو سترگو لیدلی دئ او په یوه قصیده کې داسي شکوه کوي :

ربه ته پر پښتانه وکړې نظر	په عزت دي وي د خپل خیرالبشر
د اسلام غیرت یې هسي له زړه ووت	د کافر د لاسه گرزي در پر در
فراري په دا شان کړې سره جمع	چي یو ځله سره سي شیر و شکر
اتفاق صلاحیت یې کور په کور کړې	چي به یو له بله بولي برادر
که ملتان و که ډېره وه که کشمیر و	ځني ونیول سکانو په لښکر
پاچاهي یې منحصر سوه په درې ښهره	دي کابل او کندهار او پښاور
د هرات عالم له وهمه په فرار دي	په هر کال باندي حمله وي د غجر
پېشینه خلکو گټلي ځني ولاړل	ناخلفه مه سه لوی د چا پدر
یو له بله سره وژني ناقصان سول	صبح و شام یې دئ په کور کي شور و شر

(c) ketabton.com: The Digital Library

شمس الدین په دې ډول د وطن پر خرابۍ او خانه جنګۍ باندي ژاړي، مګر د ده ژړا کوم اثر نه درلود، ځکه چي ټول هند نه بلکي پخپله د پښتنو سیمي هم د دوی د لاسه ولاړې.
د شمس الدین د کلام نمونه :

په ځیر ځیر چي مي و یار ته وکاته		په دغو کتو مي کسي وواته
له کتلو به مي ولي دلبر بد وړي		هر بلبل کوي و ګل ته الواته
و عالم ته مي د میني راز ښکارند سو		که هر څو مي په خپل زړه کي پټ ساته
چي د وصل په نعمت سره معمور و		هغه کور مي نن ورځ هجر وناته
په خروړو سپیو سي د کور ساتنه		رقیبان ځکه د یار په ور پراته
د هغې کوټۍ روزن د عرش له لوري		چي پر کیږي د دلبر ننواته
مرګ د یار د څنګه ښه دئ نه بې یاره		ستی ځکه کړي و اور ته پرېواته
روح مي هلته قبول کړی د عشق رنځ و		چي زما غمګین قالب سره راته

شمس الدین صورت به څه نیستان نه وي
چي تر زړه یې دغـــــه غشی وخـــــــاته

رحمت داوی

رحمت په قوم داوی او د پښتنو شاعرانو د لومړۍ ډلي څخه دئ، چي د شاه زمان په وخت کي په قندهار کي اوسېدی.
رحمت ډېر سفرونه کړي او ډېر په کوهستان او کشمیر کي اوسېدلی دئ. په کشمیر کي د سردار عبدالله خان پوپلزي ملګری و او تر (۱۲۱۰ هـ) کال پوري یې ژوندون یقیني دئ.
د رحمت له آثارو څخه موږ ته دوه کتابه پاته دي، چي یو د ده د شعر دېوان دئ چي تقریباً دوه زره بیته لري. بل کتاب یې د لیلی او مجنون قصه په پښتو لنډ مثنوي کي ده، چي د شاه زمان د سلطنت په دریم کال یې نظم کړې او په (۱۲۱۰ هـ) کال کې تمام کړی دئ، چي تر پنځه زره بیته زیات دئ، ده په کوهستان کي دا مثنوي شروع کړ او په کشمیر کي یې د سردار عبدالله خان افغاني نائب الحکومه په نامه ختم کړ، د کتاب په سر کي داسي وایي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

غمو ملك راباندي تنگ کړ		زړه مي ځکه دا آهنگ کړ
چي پښتو ليلی مجنون کړم		ښايي غم له زړه بېرون کړم
په فارسي هر چا ويلې		پښتو نه ده چا ليدلې
ځکه زه په پښتو ژبه		دا قصه کړم عجايبه
پښتون هم خوښ باندي زړه کا		او دعا و ماته وکا
سلطنت د شاه زمان دئ		دی خاقان ابن الخاقان دئ
پلار نيکه يې پادشاهان وو		دويه تاج د هر افغان وو
شکر شکر شاه زمان		غنيمت دئ دا زمان
نن ورځ دی سيوری د خدای دئ		عدالت کا عالي رای دئ
چي يې پښه کړه په رکاب		نورې کفر کړ کرياب
بيا يې مخ په هندوستان کړ		ده برهمه کفرستان کړ
ښه عادل پاچا غازي دئ		سر د کفر په بازي دئ
سرداري د عبدالله ده		خلقه واړه آگاه ده
ښايسته نېکخويه ځوان دئ		ډير هوښيار سخندان دئ
د کشمير ملك يې روښان کړ		ورك يې ظلم د جهان کړ

رحمت د پښتو يو بزمي شاعر دئ او په لومړنيو قصه ليکونکو شاعرانو کي گڼل کيږي، کلام يې ډېر ساده او سليس او متين دئ، هر راز فکر په شعر کي اداکولای سي او په دې سبب د پښتو شاعرانو په لومړۍ درجه کي حسابيږي.

رحمت د ليلی او مجنون قصه له نظامي گنجوي څخه ترجمه کړې ده مگر دی وچ کلك ترجمه کوونکي نه دئ، بلکي ځيني نوي نوي فکرونه او اداگاني هم لري.

په پښتو شاعرانو کي يو بل متأخر شاعر نعمت الله هم دا قصه په پښتو کړې ده، مگر د دې دوو شاعرانو کتابونه هر يو ځان ته بېل قيمت لري.

نعمت الله خو په قصه کي ډېر تغير پېښ کړی او په متوسط بحر کې ويلې ده، مگر رحمت که څه هم د نظامي پر لاره تللی دئ بيا هم په ځينو ځايونو کي نوي نوي فکرونه لري او له هغو زړو مقدماتو څخه نوي نتيجې اخلي چي مثال يې دا دئ :

د ليلی پلار خبر سو، چي د مجنون د عشق افسانه رسوا سوېده، او د کوچنو او لويو په خولو کي لوېدلې ده، نو ده يو سړی ور واستاوه چي مجنون مړ کي، نظامي فقط دومره وايي، مگر مکتبي شيرازي کيسه اوږدوي، او وايي چي هغه قاتل مجنون ته راغی، وچ کلك بدن يې وليد، غشی او لېنده يې وغورځول او ويې ويل :

چون مرده جز استخوان ندارد

او را چه کـــشم که جـــان ندارد

مکتبي خو دا برخه ډېره خوږه زياته کړېده، مگر اوس وگورئ چي زموږ رحمت څه کړيدي؟ رحمت غواړي چي کيسه يوازي د عشق او بزم او ميني پر خبرو نه کي تمامه، بلکي ځای ځای ځيني اخلاقي افادې هم وکړي، او خپل پښتانه ويونکي د خوږې کيسې په منځ کي ځينو اخلاقي حقايقو ته هم ملتفت کړي، او په بل ډول يي د ادب هغه حقيقي پلو، او واقعي مخ هم وبرېښوي، زموږ پښتون اديب خو دا کار ډېر ښه کړی دئ، او د ادباوو له پاره د تقليد وړ دئ. وگورئ رحمت له دې حکايته د بد عمل جزاء او نتيجه په څه اديبانه ډول ځرگندوي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

چي مجنون په عشق ابتر سو	كُل عالم باندي خبر سو
په هر ځاى د ده كلام و	كه خواص وو كه عوام وو
چي مجنون نومى يوځوان دئ	دى په عشق كي ډېر اريان دئ
د ليلى په زلفو بند دئ	ډېر ډېر ژاړي او دردمند دئ
چي ژړا يې په واى واى سوه	افسانه يې په هر ځاى سوه
ډېر مخلوق د ده دښمن سوه	ټول ګويا په دا سخن سوه
چي دوستان ښوك د ليلې وو	د ليلى له قبيلي وو
د ليلى و پلار ته راغله	هم د ده دربار ته راغله
واړو دا مذكور آغاز كړ	نه يو ځله په باز باز كړ
چي يو ځوان په مينه زېر دئ	د ليلى ذكر يې ډېر دئ
په فلاني بيابان كي اوسي	دى زموږ په زيان كي اوسي
بدنامي يې تر حد تېره	په عالم كړه زموږ ډېره
هره ورځ غزلخواني كا	دى په نام يې د فلاني كا
چي په موږ راسي افسوس كا	ګاهي رقص ګه زمين بوس كا
هر دم هسي غزل وايي	چي ليلى ورپكښي ستايي
دى د غم له سوزه سازه	ډېر خوشخوان دئ خوش آوازه
په هر دم چي دى بلغاك كا	روغ تندرست زړونه چاك چاك كا
وايي دى خلك يې ياد كا	زموږ د ملك نامه برباد كا
ليلى هم ورپسي داغ ده	دى پتنګ دئ دا يې څراغ ده
ته يې وترټه بسياره	چي لاس واخلي له دې كاره
د ليلى پلار چي خبر سو	په دا حال خوږ يې ځيګر سو
په خوله لال سو له حيرته	پيچ يې وخوړ له غيرته
ده ويل درومئ سر يې پرې كړئ	سپيني توري په ده سرې كړې
چي و چاته نصيحت سي	او بل چا وته عبرت سي
كه يې ښوك دعوه د خون كا	بيا دى ځما احوال زبون كا
تاسو خلاص ياست همه واړه	د ده خون ځما په غاړه
نور ترې پورته يو ښه ځوان سو	د مجنون پر لور روان سو
همېشه يې په لار يون كړ	جستجو يې د مجنون كړ
ناګهان يې په بيابان	مجنون وليده عريان
د جهان ننګ يې پرې ايښى	تنها ناست له خلقه ګوښى
ور نژدې چي هغه ځوان سو	تېغ يې وكيښ ور روان سو
چي ګذار يې پر كاوونه	لاس يې هسك ودرېدنه
وچ سو هسي دى پر پاس	چي كوز نه سو هغه لاس
په دا لاس يې كله دربغ كړ	په بل لاس يې هغه تېغ كړ
چي يې بيا قصد په وهل كړ	دا بل لاس يې هم خداى شل كړ
كرامت چي ور ښرګند سو	د قاتل زړه په ګزند سو
ژر نسكور د ده پر پښو سو	په مخ سر د پښو په مښو سو
په بار بار زاري يې كړله	هم منت باري يې كړله

(c) ketabton.com: The Digital Library

دلته که څه هم رحمت داسي یو حکایت راوړی دئ، چي ظاهراً په طبیعي حساب سره نه منل کیږي مګر نتیجه ښه څني اخلي او داسي وایي :

و قاتل ته مجنون ویل :		څما بزرګو ډېر دي ښه ویل
چي په بدو پسي ګرځي		عاقبت په څاه کي پرزي
چي د بدو طلب ګار سي		خود په بدو ګرفتار سي
چي نیکي بدي انسان کا		دواړه څان لره عیان کا
چي نېکي کړي نېکي مومي		چي بدي کړي بدي مومي
څو دي لاس رسي نېکي کړه		پسله دې ترکه بدي کړه

اوس ورد رومه لاس دي جوړ سه !
او لـــه بدو دي زړه ســــــوړ ســه !

د رحمت د غزلو دېوان په مردف ډول ترتیب سوی دئ، چي نسخي یې لږ پیدا کیږي. دی په غزل کي خاص ذوق لري چي په کلام کي یې اغلاق او اشکال نسته، په ساده ژبه پېچلي مضامین ادا کوي او د ده غزل باید بزمي وګڼله سي، څکه چي ډېر لږ د تصوف یا اخلاقي شاعرۍ رنګ لري.
د ده د غزل نمونه دا ده :

هیڅ سو هیڅ سو و آشنای ته زما درد		څکه پروت یم زړه کباب په ګونه زرد
ملاست د هجر په بستر یم خوب مي نسي		پر خاطر مي پرېوتلی د غم ګرد
د اشنای میني ضعیف کړم ګرم څه نه یم		زه چي کاږم و هر چا ته اه سرد
تاس د غم مي غورځوي په سینه باندي		لکه څوك چي شش و پنج کاندي پر نرد
لکه شمع کي مي سر په مقراض غوځ کا		که خاموش سوم هله یمه زه نامرد
په جفا سره یې درست عالم تاراج کړ		له وفا یې هیڅوك نه سو بهره ورد

د رقیب نمرود له لاسه که اور بل سو
د خلیل په څېر دا اور ســـو پر ما برد

رحمت کله کله څیني فارسي کلمات په خپل شعر کي هم استعمالوي او داسي معلومیږي، چي دی به د فارسي ژبو سره ډېر اوسېدلی وي، لکه چي وایي:

خود به خود مي مجـــروح که دریغه
په خـــــندان سره بیا ووایي که کـــرد

کله کله د قافیې په سمولو کي داسي جدي سي چي تذکیر او تانیث هم پرېږدي، مثلاً دی یوه غزل لري چي وایي :

یار چي هسي مـــخ پوټې کا
زمــــــا اوتیسي به ندی کا؟
که څه ظلم که ســــــــتم دئ
نور څوك نسته واړه دی کا
له هر څه یې ســـــــــم فارغه
که یار را د شـــونډو مې کا

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې ډول د غزلي تر آخره پوري قافيه تعقيب کيږي، مګر په يوه بيت کې وايي :

د هـــــجران تاريکي راغلل
چي تياره د مخ سپوږمۍ کا

په اول بيت کي ندی او په آخر بيت کي سپوږمۍ دواړه په پښتو کي مونثي کلمې دي، مګر رحمت په دې غزلي د مذکرو کلماتو په رديف کي راوړي دي او دا يو قسم سهل انګاري ده.

ميا نعيم متې زی

دی د شيخ محمد شعيب زوی او د محمد سعيد لمسی په کام خليل دئ، په شپږم پښت کي شيخ امام الدين ته رسيږي، چي هغه په پښتنو کي يو ستانه سړی او د پښتنو د تاريخ مؤلف دئ. د ده نسبت په نهم پښت کي شيخ متي ته رسيږي، چي هغه په کلات کي ښخ او د پښتو ژبي ډېر لوړ صوفي شاعر دئ، دې کورنۍ د پېښور په خليلو کي ډېر روحاني نفوذ درلود، او ميا نعيم په هغه ځای کي زيږېدلی او وروسته د شاه زمان سدوزي په زمانه کي کندهار ته راغلی او د ناکودك په کلي کي مېشت سوی او په (۱۲۳۰ هـ) کال يې د اشعارو دېوان ترتيب کړی دئ.

داسي معلوميږي چي ميا نعيم د پېښوره د شخصي مخالفانو د لاسه کندهار ته هجرت کړی و او پخپله وايي :

چي شاړه دی غمازانو له وطنه
نعيم ځکه کندهار او کابل ونيو

په کندهار کي ميا نعيم روحاني مقام درلود او اولاده يې تر اوسه پوري هم ستانه بلل کيږي، دی خپل معاصرتوب د شاه زمانه سره په دې بيت کي ښکاره کوي:

نوکري کوم د يار په عاشــــقي کي
منت بار د سدوزي شاه زمان نه يم

د ميا نعيم پښتو دېوان تقريباً درې زره بيته دئ، د شعر مضامين يې عشقي او تصوفي دي، دېوان يې غزلي او رباعيات او مخمس او قصايد لري، نازکي تشبيه او استعارې لري او د پښتو شاعرانو د لومړۍ ډلي په پای کي درېږي، دی د تصوف سره عملاً آشنا دئ او لکه رحمن بابا پخپلو اشعارو کي صوفيانه مضامين ځايوي. په پښتو شعر کي د پښتو ډېر نادر لغات راوړي، په وينا کې متانت او سلاست دواړه سته، او ځيني بدلي يې په رواني او خوږوالي کي د لوړو استادانو د بدلو خوند لري، په دې بيت کي د معشوق کلك زړه او د خپلو اوښکو ډېروالی داسي تمثيل کوي :

چي دي زړه زمـا په اوښو نه نرمـــــيږي
د درياب په منځ کي پروت حجر دئ دا

د زلفو او رخسار تشبيه داسي کوي :

خيال د زلفو د رخسار زما په زړه کي
زرغونه کړه تور سنبل او سره ګلاب

په دې بيت کي زرغون او تور او سور صفتونه سره يو ځای سوي دي، مګر زرغون کول د پښتو يو خاص تعبير دئ او بيا د اولي او دوهمي مسرۍ تر منځ مرتب لف و نشر دئ :

چي مي ستا د ميني داغ په خاطر يووړ
زرغـــــــــونه به مي لالــــه سي له تربته

(c) ketabton.com: The Digital Library

دلته د داغ رنګ په دې ډول بیان سوی دئ، چي تصریح نه دئ، مګر د لاله کلمه دلالت کوي چي دغه د وینو سور رنګ لري. د شکرلبانو د اختلاط نتایج داسي ښیي :

زر به ګاني لـــــکه ګنی سي د غـمونو
چا سره چي ډېر شکر لبان کا اختلاط

ګل په اوربل کي داسي تصویر کوي :

زانګي پکښي زړونه د عاشقو سره په وینو
ته چي چیري کښېږدې سره ګلونه په اوربل

د فلك له ظلمه داسي شکایت کوي :

رباعي

فلــــکه څرنګ دي ناقــــرار کړم
چي نیمه خوا دي جدا له یار کړم
لــکه کب پرېوزي پر وچه باندي
زه دي له ژونده هسي بېزار کړم

دلته نیمه خوا دوې معناوي لري، یوه معنی یې دا ده چي په نیمه لاره دي د یاره جدا کړم، بله دا چي نیمه خوا محروم او ناکام ته وایي.

د غزل نمونه :

په وصال کي مي زیاتیږي شر و شور لا		ستا بېلتون راباندي ولګوی اور لا
د ابروی متاع که غواړم په یاریَ کي		په سودا کي ستا د میني شم سر تور لا
که په مینه کي تهمت په ما وایه شي		د عشق کار مي پخته کیږي په پېغور لا
که هر څو یې په امید ورشم تر زلفو		لګوي مي خوله پر زړه باندي منګور لا
په ژړا مي هیڅ پروا د ښکلیو نه شي		په باران د باغ ګلونه شي سمسور لا
لکه موم یې ویلي کیږم د مخ لمر ته		په وصال کي راښکاره کا هسي زور لا
چي یې خیال د زنخدان و زړه ته تېر کړم		په کوهي کي مي غوزار کاندي نسکور لا

که "نعیم" ته ځان ښکاره لکه آفتاب کړې
لـــــکه ګل هسي یې زړه شي ورته خپور لا

(c) ketabton.com: The Digital Library

سپینه

سپینه یوه پښتنه شاعره ده، چې د وزیر یارمحمد خان الکوزي د حکومت په وخت د هرات په شاوخوا کې اوسېدله. دا پښتنه د نورمحمد خان الکوزي لور وه، او هغه وختې ایرانیانو په ۱۲۵۵ هـ کال هرات کلابند کړ او د هرات پښتنو د دوی د مېړاني مقابله وکړه، زموږ پښتنه شاعره ژوندۍ وه، د هرات محاصره خو یو کال او اته میاشتې اوږده سوه مګر پښتنو ځان تسلیم نه کړ، او هرات یې نه پرېښوٴ[4].

په دې جګړو او مېړانو کې د پښتنو سرداران شاه کامران سدوزی او وزیر یارمحمد خان الکوزي وو، دوی د پښتنوالي ټینګ او راسخ عزم په دې مقاومت کې څرګند کړ.

زموږ پښتنه شاعره سپینه هم په دې ملي جګړه او د آزادۍ ساتنې په محارباتو کې ژوندۍ وه، او ډېر خواږه اشعار یې په ملي لهجه د پښتنو د توري او ننګیالیتوب په ستاینه کې ویلي دي، چې د پښتنو ښځو حماسي افکار ښه ځني څرګندېږي.

سپینه د دغې محاصرې او جنګ په ټولو واقعاتو خبره ده، ا ودا ښکارېږي چې دا او خپلوان یې د دغې ننګې په لار کې ولاړ وه او ټوله وقایع یې په سترګو لیدلي دي.

که موږ تخمین او اټکل وکړو، چې په دغه وخت کې دا پخه ښځه وه، ځکه چې افکار و احساسات یې هم پاخه دي، نو به په دغه محاصره کې د دې عمر له ٤٠ تر ٤٥ تخمین کړو او د تولد کال به یې هم پسله ۱۲۰۰ هـ وبولو، د سپینې د اشعارو له مضامینو دا هم را ایستل کېږي، چې د دې کورنۍ د وزیر یارمحمد خان له کورنۍ سره خپلوي یا نژدې تماس درلود، ځکه چې د محاصرې او جګړې ډېر خصوصي وقایع یې راوړي او نظم کړي دي.

د پښتنې حماسیات :

دې شاعرې په خپله ملي ژبه موږ ته یوه مفصله کیسه په څو سوه بیته کې پرې ایښې ده، چې د هرات د محاصرې منظوم تاریخ ګڼل کېږي، په دې کیسه کې پښتنه شاعره، د خپلو ورونو مېړاني ستايي، او په خورا ساده او سپېڅلو الفاظو د دې جګړې مختلف مناظر تصویر کوي.

د کیسې په ابتدا کې په یو څو بیته د کامران او وزیر یارمحمد خان ستاینه او وروسته بیا نو په کیسه شروع کوي.

د سپینې پښتنې شاعري حماسي احساسات ډېر پیاوړي او ننګیالي دي، په شعر او کملاتو کې تاثیر او اغېزه سته، وینا یې د حماست یوه ټوټه ده، او د پښتنوالي او مېړاني نمایندګي کولای سي، د سپینې پښتنې شاعري نور څه اشعار موږ ته نه دي را رسېدلي، فقط د دغې محاصرې منظوم تاریخ چې د مثنوي په ډول دئ ځیني برخې زموږ څخه سته، او هغه هم بشپړې نه دي، د دې مثنوي په سر کې پښتنه شاعره په حمد او نعت ابتداء کوي، وروسته نو د شاهزاده کامران او وزیر یارمحمد خان په ستاینه شروع کوي.

د دې له مضامینو داسې ښکاري چې سپینه یوه عالمه او فاضله په تاریخ او د پښتنو په حال خبره ښځه ده، که څه هم اشعار یې ټوله تاریخي دي، وقایع او حوادث بیانوي، مګر د حماسته هم ډك دي، ځکه چې دا اشعار خورا سلیس او روان او خواږه دي نو موږ لاندې ټوله هغه برخې چې لاس ته راغلې دي لیکو یې، پښتنه سپینه په خپله کیسه داسې پیل کوي :

---

[4] تتمة البیان د سید جمال الدین.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړی څښتن د ټول عالم ستایمه		بیا محمد رسول اکرم ستایمه
درود پر واړو اصحابانو دي وي		د پاك نبي پر ښو یارانو دي وي
دی و استازی د کونینو بادار		په دوه جهانو د نبیانو سردار
د ګنهکارو شفاعت کوینه		رحم پر خپل خسته امت کوینه
بیا منقبت د ابوبکر وایم		صدیق یې نوم په صداقت یې ستایم
دی لومړی یار و د خاوند د رسول		په لوی دربار په دوه جهانه مقبول
په یار غار د پاك نبی دئ مشهور		توره تیاره یې په انوار وه د نور
دوهم فاروق عمر و خدای ته نژدې		د عدالت یې پر جهان نندارې
شور و د نیل له پرتمه کښته		مړه کافران د ده له ډېره هیبته
د عدالت دُره یې هسي کاري		چي رپېدی به څني زړه د مزري
درېیم عثمان ذی النورین و نمر		هم و جامع د پاك قرآن د اکبر
حلم و حیا کي و بادار د امت		ابن عفان مو سو سردار د امت
څلورم یار و شېر د خدای و کرار		علی حیدر و تل په لاس ذوالفقار
د خیبر ور یې ذوالفقار ته و مات		په بریښ د توري یې تل ورك ظلمات
بیا نو کومه په خوښۍ په عزت		د پاك نبي د اصحابانو صفت
چي دوی وه ستوري د آسمان ځلېده		تل وه خوشحاله پاك رسول یې لیده

د خدای رحمت دي وي پر دوی تر ابد
خــــالق دې عفو کي په روی زموږ بد

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پاچا او وزير په ستاينه کې

اوس نو شروع کړم د پاچا په صفت		ځمونږ شاهزاده دی ننګيالی په غيرت
دی دئ ډېوه د سدوزو د ټبر		په څرښنو کې نن دئ دی لکه لمر
د احمدشاه غازي پښتون له کوره		نن ده کامران شاهزاده کښلې توره
غليم له ده نه پر حذر دئ جانه		د ده له توري نه ابتر دئ جانه
په ننګياليو توريالی شهزاده		په غيرتمنو بريالی شهزاده
د درانو ناموس په ده دئ خوندی		د پښتنو ټبر په ده دئ قوي
په درانه سيوري يې هرات سو آرام		له دښمنانو يې وکښو انتقام
دی په رشتيا نعم الخلف د محمود		خالق دې کاندي په دارينو مسعود
د پښتنو په ننګه کلك دئ ولاړ		ټول غليمان د ده له توري لټار
بل يې وزير يارمحمد خان توريالی		په سپين ميدان کي ځني ريږدي زمري
دی په تدبير آصف نظام د هرات		ښه يې سنبال کړ انتظام د هرات
دی ننګيالی د الکو د ټبر		د غني خان د سترګو تور د زړه سر
ده سپينه توره يې له تيکي بدر		د شهزاده دی مړنی برادر
پښتون پر ده راټول د جنګ پر ميدان		سټ يې په توره کړ غليم دښمنان
خالقه دا د پښتنو توريالی		وي د هرات پر سيمه تل دي ژوندی
څو چي شينکی آسمان ولاړ پر مځکه		څو چي سپوږمۍ او نمر خاته لوېده که
د پښتنو سر دي په دوی وي بلند		هم په عزت و ټول جهان ته څرګند
وروسته تر مدح د کامران شاه شهزاده		واوره چې کاندم د جنګو ښه قصه

[5]له "سپـــيني" شـــخه به نه وي آثار

دا به وي خاوري پاته سي به يادګار

[5] وايي چي آصف د سلېمان E وزير و، او له نظامه مطلب نظام الملك د ملکشاه سلجوقي وزير دی، چي د دوی په نومو په دې بيت کي تلميح ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په هرات اوکندهارکي د سدوزو پاچهي

راسه چي تاته حکایت کومه — د سدوزو د سلطنت کومه
پخوا تر دې و د هرات پادشاهان — د سدوزو و ذوالفقار، زمان خان
دوی سرداران د پښتنو د هرات — غلیم یې تل له تېرې توري و مات
د پښتنو توري به تل ځلېدې — د دښمن سترګي له بريښنا وې ړندې
دوی وو مېړونه پښتانه توريالي — پر ننګه ټینګ وه د وطن ننګیالي
په جنګ کي هر یو غټ شین مزری — د سدوزو هر ځلمی بريالی
چي به یې توره له نیامه وکښه — غچ اوکینه بې له ایامه وکښه
د هرات خوا وه له غلیمه خالي — دلته خپره وه هوسايي خوشحالي
ټول پښتانه په اتفاق وه ولاړ — کار د دښمن د دوی له لاسه ویجاړ
چي به پښتون ځلمی په خوب کي دښمن — ولید له وېري به یې رېږدید بدن

متاسفانه تر دې وروسته اشعار له دغي کیسې څخه زموږ لاس ته نه راغله، له دغو څخه هم ویونکی زموږ د پښتنې افکار او د طبع رواني او نور علمي او تاريخي معلومات پرتله کولای سي. دغه بیتونه هم له دغي کیسې څخه لاس ته راغلي دي چي د محاصرې د یوه جنګ حال ښیي.

غلیم په ښهر بیا هجوم راوړی		مخ تې ولاړ دئ یارمحمد پیاوړی
زموږ پښتانه لکه زمري جنګیري		ولې د وینو پر حصار بهیږي
هرات په وینو د پښتون سوګلرنګ		پښتون زخمي دئ د غلیم پر خدنګ
یارمحمد وایي پښتنو زما زمرو		ټوله راووزئ وسله دار له کورو
پر غلیم وکړئ یو هجوم ګړندی		هرات له لاسه په ژوندون مه باسی
دا زموږ کور دئ زموږ وطن دینه		دا زموږ ټاټوبی زموږ مامن دینه
کفن په غاړه دا وطن وساتئ		زموږ د پلرو ښکلی مدفن وساتئ
دلته پراته دي ننګیالي نیکه ګان		دلته بهیږي ویني تل د افغان
هرات زموږ دئ زموږ کور دینه		زموږ نغری دئ زموږ ګور دینه
دښمن راغلی تر دېواله د کور		ولاړ سئ دا دئ د پښتون لوی پېغور
کامران نارې کړې چي پښتونه قامه		توره راباسه مره پر ننګ و نامه
مه بایله ځان اوسه ولاړ پر حصار		د پښتانه پر ننګه ځان کړه ایثار
بویه غیرت چي مو ناموس خوندي سي		نوم د پښتون نوم د اولس خوندي سي
ځلمو چي واروېدې نارې غلبلې		له یارمحمد له کامرانه دلې
له کلا وواته زمریانو په څېر		پر دښمنانو یې جوړ کړ لتپېر
سرونه یې غوڅ کړه د دښمن په توره		....
دښمن سو مات راغی دوران د کامران		د یارمحمد د بري ستوری ځلان

(c) ketabton.com: The Digital Library

ميرزا حنان

د محمدحسن زوی او د (۱۲۰۰ هـ) په حدودو کې د کندهار په مرت کلا کې زېږېدلی او پس له (۱۲۷۱ هـ) کاله هم په دغه ځای کې وفات سوی دئ، ميرزا حنان د خپل عصر مشهور شاعر دئ، چې د پښتو دېوان یې تر (٤٠٠٠) زرو بيتو پوري رسيږي.
د ټول دېوان غزلې يې اووه اووه بيته دي، د کتاب په آخر کې ترجيع بند او مخمس او مثمن او څو رباعيات او يو مثنوي لري.
حنان په خپل شعر کې د حميد پيروي ډېره کوي، پخپله وايي :

د حمـــــيد د شعر بحر ته حـــــــــــنانه
يو څو څاڅکي دي لوېدلي ستا ابيات

د حنان شاعرانه تخيل ډېر لوړ او د نوو مضامينو ميندونکی او بداعت خوښوونکی دئ، دی هم لکه حميد نوي تلازمات او نوي استعارې او ښکلي تشبيهات لري، مثلاً د غافل زړه جزا داسي بيانوي :

دا غـــفلت نيولی زړه به رېز مـــرېز کـــړم
ماتېده د زنګ وهـــــلي کلپ کـــيلي ده

حنان د حميد په نازکخيالۍ کي پوره پيرو دئ، پخپله هم دغه خبره مني، مثلاً حميد ويلي وه :

دا شرف د عاشـــقۍ نه دئ نور څه دئ
چي سينه سوه د حميد دوکان د مشکو

حنان دغه مضمون داسي ادا کړی دئ :

د حـــــنان سينه نوخطو تور سکاره کړه
که ســـــينه وه د حميد دوکان د مشکو

د حنان په کلام کي نوي نوي مضامين او شعري تلازمات په هغه ډول ميندل کيږي لکه چي د حميد او شيدا په شاعري کي د فارسي ادب د هندي سبك په پيروي موجود و، مګر فرق يې دا دئ چي د شيدا د بيان طرز ډېر د پارسي ژبي تر اثر لاندي او د حميد بيان هم ډېر عالمانه او د لږ تکلفه سره ښکاري، مګر حنان دا صفت لري چي هغسي د سبك هندي غوندي شاعرانه تلازمات په داسي ژبه بيانوي، چي هم ساده ګي لري او هم خوږوالی، مثلاً د معشوقې خيال چي کله د ده زړه ته راځي نو دی په شاعرانه هنر سره دغه موضوع داسي بيانوي :

چي دې خيال راتی زړه مخ لره ور ووت
کورنۍ وزي مېـــــــلمه لره له ســـــــرايه

کله چي د عاشقۍ په دنيا کي حنان خطاوزي او رويبار ته د زړه حال وايي بيا نو داسي پښېماني کوي :

تر ما دی پر يار عاشـــق و خـــــــبر نه وم
د زړه حـــال مي خوشي ووايه رويبار ته

کله کله د عاشق تند تند کاته هم په معشوق باندي نه پېرزو کيږي، او دا ډول خلك له تندو کتو منع کوي :

شـوخ کاته يې ډېر ډېر مـــه کوه و مخ ته
نازك تن يې زخـــــمي کـــــــيږي په کتو

په دې لاندي بيت کي د معشوق د مېلمستيا اسباب داسي بيانوي :

زړه کباب او تروې اوښکي د اه اور مي
دا اسباب د يار د خيال د مهـــــمانۍ وو

(c) ketabton.com: The Digital Library

حنان پخپل شعر کي کله کله شعري صنايع هم راوړي، مثلاً په دې بيت کي د تقابل صفت موجود دئ :

په ګلشن کي ګل تر تا خوشــحاله نسته
نه په مينه کي بلـبل تر ما حـــــــزين سته

په دې لاندي بيت کي تجنيس دئ :

د جبين په چين يې زړونه واړه چين کړل
وايې خيست په دغه چين له چــينه چين

شاعران کله د لاله ګل د زړه له داغه سره تشبيه کوي يا يې د رخسار
د سره رنګه سره مګر دا مضامين شاعرانو ډېر استعمال کړي دي، خو
ميرزا حنان دغه مضمون په نوي ډول د يوه ادبي برهانه سره داسي ادا کړی دئ :

په رخسار کي دي لاله دعوه کا څه سو
تل نصيب د صــــحراشينو جاهــلي ده

د حنان د غزلو يوه نمونه :

ناچاری کړم له آشنايه څخه ليري		چي تل اروم د رقيب سرې خبري
مورږ په سوي يو زاهده ته پرهېز کړه		عاشقي نه ده تحقيق دئ اور د سري
د ګلرخو په وصال هغه خورسند وي		چي همېش د يار د غم سکروټې نغري
د جنت معامله ته کړه زاهده		عاشق نه ګوري په عشق کي نژدې ليري
د عشق درد و هغه چاته معلومېږي		چي پوخ سوی وي يو وار له دغه شري
چي تعريف د شکر لب د خولې په کاږم		د قلم تر نی مي توی سولې شکري

حنان بيا څه دُر له ژبي څخه توی کړه
ولي نې رانيسي هيڅوك په کودري

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو ادب په تاریخ کي قصیده[٦]

قصیده څنګه او چیري پیدا سوه؟

قصیده د شرقي ادب یوه ډېره مهمه اوګرانبها برخه ده، چي د عربي او فارسي او پښتو او اردو ادب یوه غوره او ښکلې ذخیره هم دغه قصیده ده.

قصیده په عربي اصطلاح هغه جید او منقح او متصل شعر و، چي د بیتو شمېر به یې تر (١٦ یا ١٧) کم نه و، دا نوم د قصد له مصدره جوړ سو، چي معنی یې استقامت او اتصال او سموالی او برابري او سوچه توب و، (وګورئ المنجد ترجمان اللغة لسان العرب).

قصیده په عربي ادب کي تر اسلام دمخه لا موجوده وه او داسي ښکاري چي قصیده په دغه موجوده شکل او تعریف عجمي ملتو له عربو څخه اخیستې ده.

د عربو له جاهلي ادبه اوس موږ ته هغه اوږدې او خورا فصیحي قصیدې د نمونې په ډول پاته دي، چي معلقات سبعه یې بولي او د دغو شاعران تر اسلام دمخه په عربو کي تېر سوي وه.

عربي قصیده د رېګستان د قبایلي ژوند یو ښکلی تصویر و. شاعر به د کلو کنډوالې، د معشوقې پر بانډه د هوسیو خرام او د اوښانو پر شا سفر او د خپل قبایلي ژوندون مناظر او د محبوبا ساده حیات او عشق په عربي فصیحو او بلیغو ابیاتو کي تصویر کول او هره قصیده به هم له (١٦) تر سلو بیتو پوري رسېده.

په قصیده کي به حماسي مناظر هم تصویر کېده او قبایلي مفاخر به ستایل کېده او د عربو قصیده د بني امیه تر خلافته پوري هم په دغه بدوي او خاص عشیروي رنګ او فصاحت کي وه، څو چي د خلافت مرکز له دمشقه بغداد ته رانقل سو او د عجمو د مدنیت او کلتور او ثقافت اثر په عربي ادب کي ښکاره سو، نو دلته قصیده هم په عجمي فکر او رنګ ورنګېدله او مخصوصاً د خراسان او افغانستان عربي ویونکو شاعرانو په عربي قصیده او ادب خپل خاص کالي واغوستله.

دا خبره د تحقیق وړ ده، چي د خراسان خلکو تر اسلام دمخه قصیده درلوده که یه؟ او د دوی په ژبو یعني اوستا او پښتو او پهلوي کي دغه ډول اشعار موجود وه که یه؟

د اروپا ځینو محققانو چي پر دې خبره باندي تحقیقات کړي دي له دوی څخه کریستن مین او هینینګ داسي وایي :

"چي د فارسي ژبي د نظم قواعد له عربي څخه نه دي اخیستل سوي، بلکي تر اسلام دمخه دوی داسي قواعد لرله او ښایي چي عربو هم د جبره(؟) دولت په وخت کي دا شاعري صنعتونه هم له دوی څخه زده کړي وي".

البیروني د غزني مشهور عالم او محقق پخپل کتاب الهند کي د خلیل بن احمد د عروضي قواعدو او د سنسکریت د قدیمو اوزانو د شعر د لارو چارو تر منځ ډېر مطابقت او شباهت بیانوي او بیا نو وایي چي ښایي خلیل بن احمد به د عربي عروضو په ترتیب کي د سنسکریت اوزانو قواعد اروېدلي و.

له دغو روایاتو څخه ښکاري چي په خراسان کي تر اسلام دمخه شعري اوزان موجود وه، او لکه د اروپا پوهانو چي تحقیق کړی دئ د پهلوي منظومات او اشعار هم یوازي پر هجایي اساس ولاړ نه وو، بلکي نور اوزان او اقسام یې درلودل او لکه ځینو پوهانو چي لیکلي دي د پهلوي یو زوړ نظم (شه وهرام ور ژاوند) قصیده ده، چي هره مسرۍ یې (١٢) هجاوي او قافیه

[٦] د **علامه** حبیبي مرحوم د پښتو ادب لنډ تاریخ په پای کي د پښتو قصیدې په باب څېړنه سوېده چي سرلیک یې (قصیده په شرقي ادب او پښتو کي) دئ، خو د هغه مرحوم د دغي څېړني بشپړ شکل په ۱۳۵۷ ش کال په کتابي ډول د افغانستان د علومو اکاډیمۍ لخوا په (١٥٦) مخونو کي (د پښتو ادب په تاریخ کي قصیده) تر سرلیک لاندي خپور سو، دلته ما د هغه کتاب بشپړ شکل را اخیستی دئ، چي البته د پښتو ادب د لنډ تاریخ د څېړني څخه زیات اضافات پکښې سوي دي خو په کوم ځای کي چي د لنډ تاریخ څېړنه تر نوموړي کتاب اضافه توب لري هغه مي هم ورسره یو ځای کړي دي. (م. روهیال)

(c) ketabton.com: The Digital Library

لري، (د مهر مجله ۳ شماره پنځم کال).
دغسي هم د پهلوي هغه قديم متن چي جاماسب اسانا چاپ کړی دئ قصيده ده چي مطلع يې دا دئ :

دارم اندرزی از داناگان
ازگفت پيشـــــينگان ...

د دې قصيدې بيتونه ټوله په آخرکي د ان قافيې لري، (وزن شعر فارسی، ص ۳۵). له دې پخوانو اسنادو څخه ښکاري چي تر اسلام دمخه خراسانيانو او پارسيانو قصيده درلوده اوکوم وخت چي دوی په دري خپل قصايد نظم کړه نو دوی په دې فن کي قديمه تجربه او مهارت درلود او پاخه وو، په دري کي هم لومړي قصايد په سيستان کي ويل سوي دي، چي د افغانستان د پخواني ثقافت او ادب په غيږکي پرورښت کېدی.
د هجري (۲۵۰) کال په شاوخوا کي يقعوب ليث په سيستان کي د افغانستان د آزادۍ بيرغ ودراوه او ځان يې د بغداد د خلافت له تسلطه خلاص کی، ده غوښته چي د خپل وطن استقلال او عظمت او پخوانی کلتور وساتي، يوه شاعر د ده په ستاينه کي عربي قصيده نظم کړه، يعقوب هغه ته وويل :
"داسي خبري ولي کوې چي زه نه په پوهېږم".
دلته نو د يعقوب د دربار لوی منشي ولاړ سو او په دري يې يوه قصيده وويله او پس له دې به نو شاعرانو په عربي قصيدې نه ويلې، بلکي د دوی پخپله ژبه به وې.
د سيستان تاريخ دغه ابتدايي قصايد په تفصيل ليکي او موږ ته راښيي چي د قصيدې د پرورښت ځای دغه زموږ افغانستان دئ.

د شرقي قصيدې موضوع :

قصيده په دري ادب کي د ستايني او مدح له پاره لکه د عربو قصيده استعمال سوه. په ساماني او غزنوي دوروکي د درباري شاعرانو په خوله او قلم داسي د لويانو او پاچهانو په ستاينه کي ومروړله سوه، چي په دغو دوروکي بې له مدح او ستايني بل څه لږ پکښې ليدل کېږي، د رودکي او فرخي او عنصري او منوچهري او منجيك او غضايري او نورو مشهورو شاعرانو قصايد چي وينو په سل کي نهه نوي د مقتدرانو ستايني دي.
مګر په همدغه غزنوي عهد کي حکيم ناصر خسرو د قصيدې مخ له تشي مداحۍ څخه د حکمت او موعظت خوا ته وګرزاوه او قصيده يې د اخلاقي تبليغ او اجتماعي او ديني اصلاح او فلسفې او حکمت په ګرانبها مرغلرو جړاو کړه.
ناصر د دې مهم کار اساس کښېښود او حضرت حکيم سنايي په غزني کي پسې تکميل کړ، ده هم له مداحۍ څخه ځان وژغوره او قصيده يې د اخلاقو او موعظت او حکمت او تصوف او انساني ښېګڼو په ستاينه ښايسته کړه او دا ښکلې محبوبا يې له درباره راوايسته او د درويشانو په خانقاه، د دردمندانو په کوډله، د عارفانو په درسګاه او د رندانو په بزم کې ودروله، دلته نو موږګورو چي هغه درباري قصيده اوس روحاني ښکلې نغمه سوه.
په هغه غزني کي چي فرخي قصيده د سلطان محمود په ستاينه کي داسي په مبالغه آمېزه وينا ډکوله :

شهنشاهی که شاهان را زديده خواب بر بايد
زبيم نه منی گـــــرزش به جا بلـــقا و جـــا بلـــسا
دل خـــــــار از بين تيغ او خون گـــشت پنداری
که آتش رنگ خون دارد چو بيرن آيد از خارا

سنايي په دغه قصيده داسي ښکلې روحاني کالي واغوستل :

ازين مشت رياست جـــوی رعـــــنا هـــيچ نکـــــشايد
مســــــلمانی زسلمان جـــــــوی، و درد دين زبودردا
به صــــــاحب دولتی پيوند، اگـــر نامی همی جويی
که از يك چاکری عيسی چنان مصروف شد يلدا

(c) ketabton.com: The Digital Library

قصيدې په عربي ادب کي خاص تکنيك درلود، او د قصيدې ويلو آداب او فني چاري بېلي او ټاکلي وې، قصيده به په يوه تشبيب يا نسيب شروکېده، دا تشبيب د معشوقې د ميني او شوق او عشق ستاينه يا به د شاعر د احوال بيان و. نسيب په عربي لغت کي هم د معشوقې د ښکلا وصف او د محبت او ميني بيان دئ، (المعجم في معايير اشعار العجم، ٤٠٦ مخ). د اغاني په روايت په اسلامي دوره کي د نسيب ګويانو امام جميل بن محمد هغه عاشق شاعر دئ، چي د عبدالملك بن مروان معاصر و او خلکو به هغه په دغه سبب امام المحبين باله، (الاغاني ٧ – ٨). ځينو شاعرانو به د خپلو قصيدو په تشبيب کي د ځينو ښکلو پېغلو توصيف کاوه او هغه به داسي خوښي سوې، چي شاعر به يې مېړه کی، لکه نصيب چي د عبدالعزيز بن مروان مريی و په تشبيب کي يې يوه ښکلې نجلۍ (هند) وستايله او هغې دی په خپله مړوښۍ ومانه، (آداب اللغه).

دا نسيب په دري قصايدو کي هم دغه ډول ليدل کيږي، خو فرق يې دوني دئ چي د عربي ادب د نسيب موضوع د معشوقو ښکلا او جمال وي مګر د غزنوي دورې د قصايدو تشبيب د شاهد يا نګار يا صنم په وصف جړاو کيږي. مثلاً دغه نصيب وايي :

اروني قبا انظر اليه فانني
احب قبا اني رايت به هندا

يعني ما ته قبا (غر) راوښيئ، دا غر پر ما ځکه ګران دئ چي ما هلته هند (خپله معشوقه) ليدلې وه. فرخي سيستاني د سلطان محمود د يوه وزير په مدح کي د قصيدې تشبيب داسي شروع کوي :

بردم اين ماه به تسبـــــــيح و تراويح بسر
من و سيکی و سماع خوش و آن ماه پسر

مګر د فارسي قصيدې تشبيب پر دغه حال محسور نه سو پاته، چاپېر او ثقافت او زمانې پر هغه باندي اغېزه وکړه او دا ځکه چي د خراساني شاعر په مخ کي د طبيعت ښکلي مناظر او د کوهسار ښايسته لمني، د ګلشن او چمن تازه هواوي او د بلبلانو خواږه ږغونه او د اوبو ډك بهانده سيندونه او داسي نور ښکلي منظرې پرتې وې. له دغو ليدنو او کتنو څخه هم شاعر د قصيدې په تشبيب کي کار واخيست او د خپلو قصيدو پيل يې په پسرلنيو نندارو وکی، مثلاً د فرخي د يوې قصيدې تشبيب داسي شروع کيږي :

بر آمـــد نيلــــګون ابری زروی نيلــګون دريا
چو رای عاشقان ګردان چو طبع بيدلان شيدا

د ابوالفرج روني د يو تشبيب مطلع دغه ده :

نوروز جوان کرد بدل پير جوان را
ايام جوانيست زمين را و زمان را

د شرقي ادب د قصيدې دغه خاصر رنګ و، چي شاعر به په نسيب يا تشبيب قصيده شروع کړه او پسله دغه به يې د خپل شعر آهنګ او مضمون داسي ترتيب کړ، چي د خپل ممدوح ستايني ته يوه د ګرېز لار ومومي. دلته د شاعر وظيفه درنېده ځکه دا ګرېز بايد په داسي ډول سوی وای، چي ډېر ښايسته او مناسب او په زړه پوري وای. دغه حال ته يې په ادبي اصطلاح (حسن تخلص) هم وايه، چي کله کله به دغه ګرېز او تخلص پر (حسن طلب) او دعا ختمېده او قصيده به هم ورسره تمامېده.

دا ټول مراحل يعني تشبيب او تخلص، حسن طلب او دعا د شاعر په مهارت او استادۍ اړه درلوده، چي څنګه يې ادا کوي او کوم الفاظ او مناسب او په زړه پوري مضامين پکښې ځايوي. داسي قصيده په ادبي اصطلاح مشبه بلله کېده چي بې تشبيبه قصيده به يې مقتضيه بلله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو قصیده هم پخوانۍ ده

تر ډېره وخته د پوهانو دا خیال و، چې په پښتو ادب کې د قصیدې آغاز له خوشحال خان خټکه دئ، مګر کوم وخت چې د محمد هوتك پټه خزانه زما لاس ته راغله نو ښکاره سوه، چې تر خوشحال خان دمخه هم د پښتو قصیدې خپل ځلانده مراتب تېر کړي دي.

د قصیدې د نشو نما او پیدایښت زانګو خو ما وویل چې دغه زموږ وطن و، پهلوي او دري او فارسي قصیدې ټوله په دغه ادبخېزه مځکه کې روزلې سوي وې، نو پښتو قصیده هم په دغه مځکه کې پالل سوې او دا ښکلې او ګلالۍ غوټۍ په همدغه بڼ کې غوړېدلې ده.

د پښتو تر ټولو قدیمه قصیده، چې د محمد هوتك په همت موږ ته را رسېدلې ده د سلطان محمود په عصر اړه لري، او د دې قصیدې له براعت او بلاغته داسې ښکاري، چې په پښتو ادب کې تر دې دمخه قصیدې ډېر پخواني مراحل تېر کړي وه، چې د (٤٠٠ هـ) په شاوخوا کې و دې پخوالي او براعت او فني اعتلا ته ورسېده.

محمد هوتك دا قصیده د شیخ کته له (لرغوني پښتانه) کتابه څخه رانقلوي چې دغه شیخ هم له تاریخ سوري څخه را اخیستې وه. دا قصیده په پښتو بولله یاده سوې ده او داسې ښکاري، چې په پخوانۍ پښتو کې قصیده (بولله) بلله.

د غور سوري پاچهان خو تر اسلام دمخه لا هم په غور کې د برم خاوندان وو، کوم وخت چې د سبکتګین کهول پر غزني مسلط سو نو د سلطان محمود او د دې غوري کورنۍ اختلاف پیدا سو او په دغه وخت کې د غور ټولواك امیر محمد سوري و، چې د مؤرخینو په قول په (٤٠١ هـ یا ٤٠٥ هـ) کال سلطان محمود دی په آهنګران کې ونیوی او هغه له ډېره غیرته زهر وخواړه او ځان یې مړ کی، (طبقات ناصری ج ١، ١٧٢ بیهقی، ج ١، ١١٧ و الکامل ٩ – ٩٩).

د دې غوري امیر په دربار کې یو پښتون شاعر اوسېدی، چې نوم یې شیخ اسعد بن محمد سوري و او محمد هوتك د پخوانو کتابو لرغوني پښتانه او تاریخ سوري په حواله د ده مرګ د زمین داور په بغني کې په (٤٢٥ هـ) کال ښودلی دئ.

شیخ اسعد د امیر محمد سوري په ویرنه یعني رثا کې یوه اوږده بولله یعني قصیده وویله، چې (٤٤) بیته ده او تر اوسه چې موږ په پښتو ادب کې معلومات لرو نو دغه قصیده تر ټولو زړه او پخوانۍ بولله ګڼله کېږي او د ژبې ډېره لرغونې پنګه او ادبي تومنه راښیي.

د مضمون له پلوه د قصیدې اقسام

قصیده د مضمون له پلوه ډېر اقسام لري، د عربو قصیدې خو په جاهلیت کې پر حماسي ویاړونو او قبیلوي افتخاراتو او عشقي احساساتو بنا کېدې، مګر په اسلامي دوره کې خاص بیا د عباسي دربار او امیرانو په مخ کې قصیده د مدح او ستاینې او انعام ګټنې ذریعه سوه.

په دري کې هم مدح تر هر څه دمخه د قصیدې غایه او هدف وه او عاشقانه تشبیبونه صرف د قصیدې د ښکلي کېدو له پاره و او د مینې له خلوصه او تودو جذباتو څخه تر هغه خالي وه، چې سنایي په قصیده کې د روحي او ملکوتي جذباتو اور او حرارت پیدا کاوه.

دمخه مو ویلي و : چې کوم وخت په افغانستان کې یعقوب لیث د آزادۍ ښکلی بیرغ د سیستان د زرنج پر شاهي مانیو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ورپاوه، هم په دغه وخت کي پارسي قصيده د دربار همدمه سوه او په خوښۍ او نشاط، په جنګ او روغه او ستاينه او وېرنه کي د شاعر د لاس ډېر کارآمده او په زړه پوري متاع و. کله به يي د عيش او نشاط او جمال دوستۍ بزمونه په قصيده تودول کله به يې زلمي د جنګ پر ډګر په قصيده پارول اوکله به يې په ټوکو او هزالۍ د همدې قصيدې په وسيله خلک خندول، خو کله‌کله به د بېاايانو او اميرانو د مړيني پر وخت د وير او اعزا او رثا په ټولنوکي هم قصيده اورېدله کېده.
مګر د رثايي قصيدې او وېرني رنګ بېل و دلته به شاعر خپل هنر او د ويناکمال او قوت هسي په‌کار اچاوه چي هغه د مرګ واقعه به يې ډېره هولناکه او غمجنه او د وير او ژړا وړ ښووله. د خلکو د ژړا او وير او ساندو اوکرړو مناظر به يې تصوير کول.
ښايي چي په دري ادب کي هم دغسي وېرني دمخه لا وې، خو اوس موږ ته فقط له رودکي څخه د رثا ځيني شعرونه پاته دي او تر ده وروسته نو مرثيه ويل عام سوي دي.
د رودکي مراثي اوس د قطعاتو په شکل کي پاته دي، خو ممکنه ده چي په اصل کي به قصايد وه او نور بيتونه به يې ورک سوي وي. دا بيتونه له هغي وېرني څخه دي چي رودکي د يوه هم عصر شاعر مرادي په مرګ د (٣٠٠ هـ) په حدودو کي ويلې وه :

مرد مرادی نه هماناکه مرد		مرگ چنان خواجه نه‌کاریست خرد
جان‌گرامی پدر باز داد		کالبد تیره به ما در سپرد
آن ملك باملكی رفت باز		زنده‌کنون شدکه توگویی بمرد
کاه نبد اوکه ببادی پرید		آب نبد اوکه به سرما فشرد
شانه نبد اوکه به مویی شکست		دانه نبد اوکه زمینش فشرد
گنج زری بود درین خاکدان		کود و جهان را به جوی می شمرد
قالب خاکی سوی خاکی فگند		جان و خرد سوی سموات برد
صاف بد آمیخته تا در دمی		بر سر خم رفت و جدا شد ز درد
در سفر افتند به هم ای عزیز !		مروزی ورازی و رومی‌کرد
خانهٔ خود را بازر و دهر یکی		اطلس‌کی باشد همتای برد
"خامش"کن چون نقط ایرا ملك		نام تو از دفترگفتن سترد

دا د پارسي مرثيې يوه لومړنۍ نمونه ده، چي بې ځايه تکلف او تصنع نه لري، وينا يې صافه او روښانه او سپيڅلې ده او شاعر خپل احساسات په زړه سوي او صميميت پکښې ځای کړي دي.
په رثايي قصيده‌کي تشبيب نه ځايېده او نه د تغزل وخت و. نو پخوانو شاعرانو به لومړی پلا پخپل مقصد او د وير په څرګندولو پيل وکړ. خو وروسته چي رثا هم درباري او تشريفاتي سوه، نو د رثايي قصيدې آغاز او انجام هم ځيني خاص صفتونه ومومندل، مثلاً فرخي د سلطان محمود پر مرګ باندي د غزني د ښار مناظر او د وېرني مراتب په دې قصيده‌کي تصوير کوي :

شـــهر غزنین نه هـــمانست که من دیدم پار
چي فتاده است که امسال دگرگون شد کار؟
خان ها بینم پر نوحـــه و پر بانگ و خـــروش
نوحه و بانگ و خروش که کـــند روح فگار

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو پخواني قصايد
د امير محمد سوري په وير کي د شيخ اسعد سوري بولله

په تېر بحث کي پر پارسي رثا خبري وسوې، او دا دئ اوس په پښتو ادب کي پر رثايي قصيدې خبري کيږي :
د شيخ اسعد سوري قصيده هم يو راز خاص فني آغاز او ترتيب لري. دی خپله وېرنه د فلك په شکوه پيل کوي او د آسمان د گردش اثرونه په کايناتو کي ښيي.
د قصيدې اوله برخه دغه تمهيد دئ، چي د قصيدي د تشبيب ځای يې نيولی دئ. دلته شاعر د خپل مقصد په ځرگندولو او ادا کي ډېر قدرت ښکاره کوي، (۱۹) بيته وايي او د فلك د تېري او ظلم مناظر ښيي او دا تمهيد په استادي داسي يږدي:

د فلك له چارو څه وکړم کوکار
زمولوي هر گل چي خاندي په بهار
هر غټول چي پر بېديا غوړېده وکا
رژوي يې پاڼي کاندي نار په نار
ډېر مخونه د فلك څپېړه شنه کا
ډېر سرونه کا تر خاورو لاندي زار
د واکمن له سره خول پرېباسي مړ سي
د بېوزلوويني توی کاندي خونخوار
چي له برمه يې زمری رپي زنگلو کي
له اوکوبه يې ډاري تېر و جبار[7]
هم يې غشی سکڼي ډال د ژوبلورو
رستمان ځني ځغلا کاندي په ډار
چي يې ملاوي نه کږېږي په غښتليو
دا فلك پر وکا څه کاري گذار

په يوه گــــردښت يې پرېباسي له برمه
نه يې غشی نه لېندۍ وي نه يې سپار
تر دې ځايه د قصيدې تمهيد په تدريجي ډول تر مطلبه پوري را رسيږي او اوس نو شاعر غواړي، چي د دغو تېريو او ظلمونو تر بيان وروسته پخپله د فلکه سره وينا وکي، په دغو تېرو بيتوکي خو شاعر له يوه غائبه حکايت او شکايت کاوه، مگر وروسته له غائبه مخاطب ته التفات کوي او دا هم يو فني ترتيب دئ، چي لومړی د گيلې او شکوې آغاز له غايبه وسي او داسي فرض کړای سي، چي گويا هغه هلته نسته او نه اروي او شاعر هم نه غواړي چي خپله شکوه د هغه غوږ ته ورسوي. مگر وروسته چي د ده تأثر ډېرېږي او حوصله يې هم تنگيږي نو لکه په غشي ويشتلی زخمي پر اصلي ويشتونکي باندي حمله کوي او فلك له غيابه حضور ته راولي او له هغه سره خپلې گيلې او ماڼې حضوراً وايي. دا التفات په صنعتي لحاظ دلته ډېر خوږ او مفيد دئ. چي پسله يوه تمهيده له غايبه مخاطب ته التفات کوي، دلته فلك ته په يوه احتجاجي مخاطبه داسي پيل کيږي :

څه تېری څه ظـــــلم کاندې اې فلـــکه
ســـتا له لاســـه نه دئ هيڅ گل بېله خار
په ويرژلو لور[8] نه کړې په زړه کراړيه
پر نتلـــــــيو اوروې د غــــــــــــم ناتار

---

[7] اوکوب :- عظمت.

[8] لور : مهرباني

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا مخاطبه هم یوولس بیته ده، او په ډول ډول د فلك تېرى او جفا څرګندوي او په پای کي په ډېره استادي او مهارت خپل مقصد ته ګرېز او تخلص کوي، او دا مرحله د ادبي معاییرو سره بالکل سمه ده او په ادبي اصطلاح (حسن تخلص) ورته ویلای سو.

کله غــــورځـــــــوې واکـــــمن له پلازونو[9]
کله کښـــــــــېنوي په خــــــاوروکي بادار
زمورږ پر زړونو دي نن بیا یو غشی وویشت
ودي ژوبلـــــــــله په دې غشي هـــــــــــزار
پر ســــوريو باندي وير پرېووت له پاســــه
محـــــــمد واکـــــــمن چي ولاړى په بل دار

دلته اسعد د امیر محمد عدالت او کردار ښیي او بیا نو د ده پر اسارت او مرګ افسوسونه کوي او په دې ویر کي د غوریانو د درد او الم ترجماني داسي کوي :

په دې ویر د غور وګړي تور نمري سول
په دې ویر رڼا تیاره ســــــــوله د ښــــار
ګوره څاڅي روڼې اوښي له دې غـــرونو
دا کړونګي[10] ساندي لي په شـــــورهار

شاعر دلته طبیعت ته رجوع کوي او د غور ښکلي مناظر په دې ویرجنه پېښه کي هم نه ځني هېرېږي او چاپېر د شاعر په طبیعت کي داسي جلوه ګري کوي :

نه هغه زرغا د غرونو د بېدیا ده		نه د زرکیو په مسا دئ کټهار
نه غټول بیا زرغونېږي په لاښونو		نه بامي بیا مسېده کا په کهسار
نه له غرجه بیا راځي کاروان د مشکو		نه رادرومي غور ته بیا جوپې د شار
د پسرلي اوره تودې اوښي تویوینه		مرغلري به نیسان نه کړي نثار
دا په څه چي محمد ولاړ له نړیه		په وېرنه یې سو غور ټول سوګوار

وګورئ ! دلته د طبیعي شعر ښکُلي ښې څرګندېږي، د شاعر تکیه ټوله پر طبیعت ده او خپل نظر پر طبیعي مناظرو باندي ځغلوي او په درد او ویر کي هم خپل محیط او چاپېر نه هېروي، د ساندو او کوکارو په وخت کي هم د غور غرونه او دښتونه، د سرو غاټولو فرشونه، د مښکو کاروانونه او د پسرلي د بارانو مرغلري شیندنه او د زرکو کټهار او د ګلونو مسا یادوي او دا ټوله د میحط او طبیعت یوه ښکلې ترجماني ده.
دلته تاسي د فرخي هغه قصیده هم ولولئ چي د سلطان محمود پر مرګ یې ویلې ده. دا شاعر د خپل محیط ترجمان او د ښاروالو د احساساتو او احوال مصور دئ او داسي وایي :

[9] پلاز : تخت.
[10] کړونګی : آبشار.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شهر غزنین نه همانست که من دیدم پار خانه ها بینم پر نوحه و پر بانگ خروش کویها بینم بر روی زنان همچو رمان حاجبان بینم خسته دل و پوشیده سیه مطربان بینم گریان و ده انگشت گران		چه فتاده است که امسال دگر گون شده نوحه و بانگ و خروشی که کند روح فگار چشمها کرده زخونابه برنگ گلنار کله افگنده یکی از سرو دیگر دستار رودها بر سر و بر روی زده شیفته وار

فرخي يو ښاري او درباري شاعر و، د ده د تفکر او تخيل مجرا هيله وه. په کوم ځای کي چي احمد د غرو ښکلا او ښايسته مناظر په ساندو کي هم تصوير کول، دلته فرخي د غزني د کوڅو او کورو حال ځرګندوي چي خلکو په ژړا ژړا دلته او هلته ځغستل او مهترانو خپل مخونه په څاپېړو وېړسول، حاجبانو خولۍ او لنګوټې ورکي کړې او ډمانو سرناوي او ډومبکي پر خپلو سرو او مخو باندي د لېونو په څېر ووهل.
د دواړو قصيدو دغه فرق ته ځير سئ، چي دغه خصايص په ټول ادب کي ښکاره کيږي. د قصيدې دغه آخر بيتونه هم ښکلا او ښايست او ځانته رنګ لري :

نه ښکارېږي هغه سور د سور په لتو	نه ځلېږي هغه لمر پر دې ديار
چي به نجليو په نڅا پکې خندله	چي به پېغلوکا اتڼ قطار قطار
هغه غور په وير ناتار د واکمن کښېنوست	هغه غور سو د جاندم غوندي سوراړ[11]

دلته نو شاعر د قصيدې مخ ګرځوي او بيا له فلکه سره داسي د زړه له درده وينا کوي :

لاس دي مات سه اې فلکه ! چي دي وکا
محـمد غوندي زمرى د مـــــــړيني ښکار

په وروستنيو بيتوکي شاعر خورا تندېږي او د وير اورني او تند احساسات په مهارت ښکاره کوي :

شين زړګی فلکه ! ولي لا ولاړ يې مځکي ولي په رېږدلو نه پرېوزې چي زمري غوندي واکمن ځي له جهانه		اې د غور غرونو په څه نه سوئ غبار لاندي باندي سه چي ورك سي دا شعار چي څوك نه کړي پر نړۍ باندي قرار

د فرخي د قصيدې پای د سلطان محمود سره په ويناوو کي داسي دئ:

زينت و قيمت و مـــــقدار جهـــــان را بتو بود
تا تو رفتی زجهان این سه برون شد یکبار
شـــــــعرا را بتو بازار بر افـــروخـــــــــــته بود
رفتی و با تو بيــــــــکبار شـکست آن بازار

دلته خو هم فرخي خپله استادي ړغوي او قصيده په مهارت تماموي، مګر د لوړ بيته څخه لږ څه توزنه هيله هم ښکاري، چي ښايي شاعر په دغه ويرکي د خپل بازارکوټه والي هم نه وه هېره کړې او دا يو ډول ځاني او طبقاتي شعور دئ، چي په يوه

[11] سوراړ : ګرم دښت.

(c) ketabton.com: The Digital Library

عمومي ماتم کي نه ښايي. اما اسعد خپله قصيده په بل ډول پای ته رسوي او بله نتيجه ځني اخلي، چي يو ډول ملي غرور او ننګ او اجتماعي شعور ځني ښکاري.
دلته د پښتنو عنعنوي ننګه بيانيږي، او د سوري تېر وياړنه پر بنا کيږي، چي په اجتماعي او اخلاقي لحاظ مهمه ده، دی وايي :

سخ په تا اې محمده ! د غور لمر وې ته پر ننګه وې ولاړ په ننګ کي مړ سوې که سوري دي په مرګ وير کاندي ويرمن سول		په نړۍ به نه وي ستا د عدل سار هم پر ننګه دي پر ننګه کا ځان جار هم به وياړي ستا په نوم ستا په تبار

دا د پښتو د هغي پخوانۍ قصيدې تحليل و، چي تر دغي دمخه موږ اوس بله زړه قصيده په لاس کي نه لرو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په غوري دوره کي
د ښکارندوی قصیده

د پښتو قصیده خو د زماني په رنګ ورنګېدله او له خپل چاپېر څخه يې ډېر څه په ځان کي ومنله، د عربي او پارسي ادب اغېزې هم پکښې ښکاره سوې، مګر بيا يې هم خپل سبك او آهنګ او خصوصيات خوندي کړل.
د شيخ اسعد د غزنوي دورې تر پخوانۍ قصيدې وروسته موږ ته د غوري ښکارندوی يوه د ستاينې بولله بيا هم په هغه پټه خزانه کي د رنو مرغلرو په څېر راپاته سوې او خوندي سوې ده او دا ښکارندوی هغه پښتون ستايوال او پياوړی شاعر دئ، چي د (٥٨٠ هـ) کال په شاوخوا کي د غور په دربار کي اوسېدی او محمد بن علي د تاريخ سوري ليکوال د ده د بوللو يو غټ دېوان په بُست کي ليدلی و (پټه خزانه).
د غور له تاريخي لوړتيا او عظمته او د سور د درنې شاهنشاهي کورنۍ څخه اوس موږ ته تشي د ښاروکنډوالې او د فېروزکوه يو جګ منار پاته دئ، چي د دغو پښتنو صنعتي ذوق او د عمران لياقت ځني څرګندېږي.
خو د دغو پاتو آثارو سره د شيخ اسعد او د ښکارندوی ادبي مرغلري هم د بليغو او غرا قصايدو په لړ کي د پښتو ادب پر خول باندي په ډېره ځلا او رڼا برېښي.
د سوريانو د درنې کورنۍ نامتو بريالی او د هند فاتح سلطان معزالدين يا شهاب الدين خو د سلطان محمود په څېر په واور وارو د هند پر لور لښکري بېولي او هلته يې د اسلام او عدالت او د اخلاقو او تهذيب رڼا خپره کړې ده[١٢].
داسي ښکاري چي ښکارندوی د ده د دربار ستايوال شاعر هم په دغو جنګي سفرو کي ورسره ملګری و، او کله چي شهنشاه پر اباسين باندي تېرېدی، نو ښکارندوی د ده په ستاينه کي يوه قصيده ويلې وه.
دا قصيده په پوره فني دود په يوه پسرلني تشبيب شروع کېږي او شاعر خپل نهايي قدرت د پسرلي د مناظرو په تصوير کي ښکاره کوي، کوم حيات، کوم حرکت، کوم نشاط او ښورښت چي د پښتونخوا په پسرلي کي سته او د پارسي شعر د قصايدو د تشبيب يو ښکلی او په زړه پوري زېور دئ په دغه قصيده کي هم پروت دئ، لکه چي وايي :

د پسرلي ښکلونکي بيا کــړه سينګارونه
بيا يې ولـــــــونل په غـــــــرونو کي لالونه
مځکه شنه، لاښونه شنه لمنې شنې سوې
طـــيلسان زمـــــردي واغوســـته غـــرونه

د نسيب ادبي او فني لوازم او ښېګني خو دا دي چي شاعر خپل مقصد ته يوه ډېره مناسبه او سمه لار پيدا کي او خپل اروېدونکی په خوږو الفاظو او په زړه پوري مضمون داسي راکښېباسي، چي د ده هغه اصلي مقصد په پوره زړه او مطمئن نفس واروي. د قصيدې مضامين سره پوري او متناسب وي استحالت عقلي ونه لري[١٣].
درانه او خواتوري کلمات پکښې نه وي او که ستاينه کوي هغه هم په داسي ډول وي چي د ادب، نزاکت او د مادح او ممدوح مقام پکښې خوندي سوی وي. د ښکارندوی د قصيدې نسيب خو يو د ښکلا بهير او د جمال انځور او د ښايست بېخي ښه منظر دئ، هر بيت يې پر خپل ځای ښه ښکاري او د ښکلا ترجماني کوي، مثلاً د ګلو ښه بوی خو هر څوك ستايي، مګر دغه مقصد په فني ډول او لطيف تشبيه سره ادا کول د پياوړي شاعر کار دئ، وايي:

هـــر پلو د ګلو وږم دئ لـــونلی
ته وا راغله له ختنه کاروانونه

---

[١٢] طبقات ناصري.

[١٣] المعجم في معايير اشعار العجم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دلته د پښتو د تشبیه له نازکو اداتو څخه ته وا داسي لطافت لري چي د ختن د کاروانو وړمې ډېري خوندوري کوي او مضمون د حقیقت خوا ته نزدې کوي، له اغراقه یې پاکوي، ځکه چي اصلاً خو د ختن کاروانونه او هغه هم په مشکونډېو بار نه دي راغلي، مګر شاعر په خپل ادبي اعجاز د پسرلي له ګلو څخه دغسي وږم تون جوړوي.

د قصیدې خورا دقیق او ځیرتابه ځای هغه دئ، چي شاعر خپل مقصد ته هڅه کوي او غواړي چي ستاینې یا وېرنې یا کوم بل مقصد ته مخه کې. په فني ژبه دغه تخلص یا ګرېز د شاعر په مهارت اړه لري، چي رکیك او سپك نه سي. منوچهري د یوه نوروزي او بهاري نسیب په پای کي د خپل ممدوح ابوسهل زوزني ستاینې ته داسي د ګرېز لاره مومي :

شاخ بنفشه بر سر زانو نهاده سر

ماننده مخـالف بوسـهل زوزنی

دا تخلص خو ظاهراً ډېر ښه او ماهرانه ښکاري، مګر په انتقادي نظر خو لږ څه سپکي هم لري، ځکه که دلته د بوسهل زوزني مدح مطلب وي نو د ده د مخالف تشبیه له شاخ بنفشه سره چي ډېر دلچسپ او ښکلي او لطیف شی دئ ناوړه خبره ده.

خو د ښکارندوی تخلص د حسن ادا او صنعتي لطافته ډك دئ او دلته د بلبل ستاینې چي د پسرلي د ګلونو په مدح کي خواږه ږغونه راباسي یادوي او په یوه خوږه تشبیه داسي د ګرېز لاره ځان ته پیدا کوي :

نه به چوني په ستاینو د جنډېو موړ سي

نه به مـــــوړ سم د سلـطان په صفتونه

د شــنسب د کــهاله خـتلی لـمر دئ

د پسرلي په دود ودان لـه ده رغـــونه

تر دې وروسته شاعر د ستاینې ډګر ته وردانګي او دا ستاینه ټوله رزمي رنګ لري او د غوري سلطان مړاني، لښکرکشۍ، بریالتیاوي، زغلونه او یونونه یادوي. د تورو ځلا، د زمریو یرغل، د مځکي فتوحات، د زلمو جنګي کارنامې، د هند د تورو مځکو لوټونه، د جګړنو بهېرونه د ده د ستاینې موضوعونه دي، مګر د ستاینې دا ټول شاعرانه زیار او هڅه پر داسي خوا روانه ده، چي کوم فني عیب نه لري، تشبیهونه او استعارې او کله کله اغراق خو د شاعرۍ ښکلي پلوونه دي، مګر د ښکارندوی په دغو صنعتي تخلیقاتو کي کوم عقلي استحالت نسته او دا د ده کمال دئ، چي د شعوري صنایعو په پېچوموکي داسي ګرزي راګرزي چي د انساني تصور او تعقل له دایرې څخه نه وزي، چي سبا فني نقادان د ده شعر ته ګوته ونیسي او ووایي چي شاعر د مداحۍ په څپوکي هسي لاهو سوی دئ، چي د تعقل تر خند دباندي وتلی دئ.

مثلا شمس الدین محمد بن قیس رازي د اووم هجري قرن نقاد د انوري دا بیت د عقلي استحالت له پلوه غندي او دا د ده د شعر ناولیتوب بولي، چي خپل ممدوح په داسي ډول ستایي چي عقل یې نه مني، انوري وایي:

اگـــــر فـــنا در هســـتی بگل براند اید

ترا چه باك نه ذات تو مستعد فناست

داسي فني عیوب د لویو او مشهورو شاعرانو په آثاروکي هم لیدل کېږي، د عربو متنبي غوندي شاعر هم د مداحۍ په زغل کي داسي ټکرونه خوري، چي وروستني کره کتونکي د ده دا بیت ډېر غندي او هغه رازي وایي چي په دې بیت کي متنبي د خپلي مور پر اوږو سپرېږي او د ممدوح مخي ته ځي :

لواستطعت رکبت الناس کلهم

الی ســعید بن عـــبدالله بعرانا

یعني که ما کولای سوای ټوله خلك به مي اوښان کړي وای او پر هغو باندي به سپور د سعید حضور ته تللی وای.

رشتیا هم دا ده، چي د شاعر دغه مضمون آفریني او ستاینه ډېره بارده او رکیکه ده او د انتقاد ګوته ورته نیوله کېږي.

اوس نو تاسي د ښکارندوی دغه طبیعي او معقوله ستاینه چي له عقلي استحالته تشه ده او هیڅ رکاکت نه لري هم لوستلای سوای، چي څو بیتونه یې را اخلم :

په جـــوپو جوپو جـــګړن یې هـــند ته یون کا

چي د غـــــور بادار همت کـــا په زغـــــلونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځـــپان ســـیند یې هـــــــم له ډاره ایلایي کا
پر اوړو وړي د غــــــوریانو ښــــــه ابړونه[١٤]
په هــــــر کال اټك د ده ښــه راغـــلی کاندي
غـــوړوي په ځـنځو خــــپل پاســـته سالونه
پښـــتونخوا ښکلي زلمي چي ځغلي هند ته
نو آغلـــــیه پیـــــغله کانـــدي اتڼــــــونه

دلته به موږ د تاریخ هغه وقوعي او رشتیاني مناظر را په یاد کو، چي د غوریانو کاروانونه هند ته روان دي او د اباسین پر ځپانو اوبو باندي د دوی بېړۍ نڅا کوي او د سیند غاړي په پستو رېګو فرش دي او په دې خوښي کي ښکلي پېغلي د اټك پر ګذرګاه خاندي او ناڅي.

ښایي چي ځیني ښاغلي لوستونکي به دلته دا غواړي چي د پښتو قصیدې فکري ذخیره او د ستاینې د دغي قصیدو اجتماعي او ادبي اړخونه او د شاعر د فکر قدر او قیمت په ټولني تطور کي په انتقادي نظر او کره کتني سره واروي.

خو زه به دغه مباحث د دې څېړني اخیرنیو برخو ته پرېږدم، مګر دا نکته به اوس هم ووایم چي د پښتو شاعر د تفکر او تخیل جولانګاه هم د پښتو او پښتونوالي ښکلی او واقعي غولی دئ او دغه پښتانه زلمي چي د جګړې مهیب ډګر ته په خندا او نڅا راغلي او د یوه لوی ملي مقصد له پاره سرونه بایلي دوی له کانږ بوټو څخه نه دي پیدا سوي.

دغه ښایسته او آغلي پېغلي د دوی خوندي مېندي او خپلي دي، پر دوی خپل زلمي ګران دي خو بیا هم دوی د فراق او بېلتانه پر وخت له خوښۍ او نشاطه اتڼونه کوي او خپله خوښي د اتڼ او نڅا په ژړه وړونکو نندارو کي ښکاره کوي.

دا ولي ؟ ځکه دلته یو ملي لوړ هدف او لوړه غایه مخي ته ده او دغه هم د پښتانه شاعر او پښتو ادب هغه امتیازي ټکی دئ.

قصیده د روښانیانو په مکتب کي

تر غوري دوري وروسته د پښتو ادب په تسلسل کي یوه ناوړه تشه سته، ځکه چي له (٦٠٠ هـ څخه تر ٩٠٠ هـ) پوري موږ ډېر لږ آثار اوس په لاس کي لرو او په خاصه توګه بیا په دغو درو سوو کالو کي د قصیدې نمونه تر هغه وخته نه لرو، چي د پیر روښان پیاوړي شاګردان لکه دولت او انصاري او ارزاني او مخلص او نور تر (٩٥٠ هـ) وروسته په قصیده خوانۍ پیل کوي.

دا رکود او انفصال طبیعي هم دئ، ځکه چي تر (٦١٨ هـ) وروسته د چنګېز وحشي یرغلونه پر پښتونخوا راغله، دوی د غزنویانو او د غوریانو د عظمت مانۍ په غزني او بامیان او فېروزکوه او هرات او بلخ کي ونړولې او بیا هم ګوډ تېمور دا هیواد پسي سپېره کی، په دغو تاړاکو او یرغلو کي چي غټ غټ ښارونه په سپېرو ډاګو بدلېدل او یو متنفس هم نه پاتېدی نو هلته علم او ادب او پوهنه هم پوپناه کېدل او پښتانه هم د لویو غرو سرو ته ختل چي له دې وحشیانه تاړاکه ځانونه وژغوري.

دلته نو د دوی سلسله له غوره سره وشلېدله او کوم وخت چي ابن بطوطه عربي سیاح تر پښتونخوا د هند خوا ته تېرېږي د ده په قول افغانان د سلیمان د غرو په سلسلو کي خپاره او مېشته وو او هم له دغه سببه د قصیدې تسلسل دغه درې پېړۍ له خپله لرغوني کانون سره پرې کړی ښکاري.

مګر کله چي د لسمي هجري پېړۍ په نیمایي کي بیا د پیر روښان په فکري او ادبي مکتب کي قصیده نه په هغه قوت او

---

[١٤] ایر : کښتۍ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

انجام ښکاره کيږي نو موږ ته دا خبره زباتيږي، چي په دغه تشه دوره کي به هم قصيده په ادب کي وه خو که تر اوسه د دې دورې د قصيدې نمونې زموږ لاس ته نه وي راغلي له سابق او لاحقه دا معلومولای سو، چي دا طلايي مزي بالکل نه وو شلېدلي او د غورې دربار د قصيده سرايانو لرغوني روايات د لسمي او يوولسمي پېړۍ د شاعرانو په مخ کي پراته او موجود وه.

په دغو وختو کي پښتو قصيده د پير روښان او بيا د خوشحال خان په مکتب کي وروزله سوه، مگر پس له غوري درباره درې پېړۍ د قصيدې نمونې اوس موږ نه لرو، خو بيا چي د پير روښان په روحاني بزم کي وځلېدله نو رنګ او جوله يې بالکل بېله وه، يعني هغه قصيده چي په غوري دربار کي په فني او ادبي ګېڼو ښکلې د مدح او رثا له پاره ويله کېده د پير روښان په بزم کي خاص د تصوف او الهي تفکر په رنګ رنګېدلې راووته. د روښانيانو قصيدې خو د وحدت او تصوف په افکارو ډکي او غني دي، مګر د صنعت او ادب او بيان له پلوه وچي کلکي او بې خونده او تشي توري دي او د دوی د شاعرۍ او فني کمال او صنعتي جمال خوا سپېره ښکاري.

د ارزاني او ميرزا قصايد :

د دولت او ارزاني او انصاري کوم قصايد چي اوس موږ ته پاته دي د مضمون او انسجام له پلوه بالکل نوي کړه وړه لري او داسي ښکاري چي د سنايي تر فکري تحول وروسته د تصوف او حکمت او موعظت قصايد او بيا فخرالدين عراقي د جذبې او حاله ډکي وينا وي په دغو اوقاتو کي دوني مقبولي سوي وې، چي د رندانو او زړو د خاوندانو بزمونه هم په دغو خبرو تاوده وه او د پير روښان د مکتب شاګردان هم ټوله په دغو مردافګنو ميو مست وه.

د سنايي وجد او حال، د عراقي درد او سوز، د مولانا جلال الدين بلخي مستي او نشاط او د وحدت په متلاطم درياب کي د دوی لاهو کېدل، د روښانيانو د قصيدو اصله شمزۍ ده، مګر فرق دوني دئ چي د روښان په مکتب کي ادبي قدرت او د شاعريت حقيقي جلوې ډېري کمي دي. نه هغه شاعرانه اقتدار او طمطراق سته، کوم چي د غزنوي او غوري دورو په قصايدو کي ليدل کيږي، او نه هغه مترنم او د انګازو او خوند او ښکلا ډک کيف سته چي موږ دمخه د اسعد او ښکارندوی په قصيدو کي وليد.

که څوك د روښانيانو دواوين په انتقادي نظر وګوري او د صنعتي ښکلا تجليات هلته نه مومي او د دوی په بيان او کلام کي د خوند او ذوق کمی حس کوي نو بايد چي د روښانيانو ادب او خاص بيا قصيده وچه او له صنعتي او ادبي ښکلاوو څخه تشه وبولي او دا د پښتو ادب يوه خاصه دوره ده، چي موږ يې په ادبي انحطاط قايل يو او ښايي چي دا هم د هغه خاص کيف اثر وي، چي دغه پښتانه روښانيان په هند کي له محيط څخه ليري پاته سوي او له پخوانو ادبي رواياتو او ښکلاوو څخه بيرته سوي وه. نو ځکه د دوی په کلام کي هغه خوږوالی او هغه پياوړتوب نه و، چي موږ يې د اسلافو په آثارو کي په ښکاره ډول وينو.

ښايي چي ځيني پوهان به د دغه ادبي رکود او تيارې علت دا وګڼي، چي روښانيانو په پښتو ادب او قصيده کي د تصوف او عرفان او الهيت روح پو کړی دئ او دغه مضامين د دوی غايي مقصد او هدف و، نو ځکه د شعر په ښکلا او د ادب په ذهني تخليقاتو پسې نه ګرځېدل.

مګر دا خبره هم د دوی عذر نه پر ځای کوي، ځکه چي تصوف او عرفاني مضامين خو د شرقي ادب او فارسي قصيدې چاشني وه او د خوند او خوږوالي او مستۍ او نشاط سبب يې سول او په دغه رنګ کي ځيني ادبي شهکارونه لکه حديقه او مثنوي لرو، چي تصوف په هيڅ ډول د هغو آثارو ادبي مقام او صنعتي او هنري قيمت نه دئ ورکښته کړی.

نو ځکه د روښانيانو د دورې ادبي انحطاط پخپله د دوی د هنري لياقت لږوالي ته منسوبوو او دا وايو، چي تر دوی وروسته د خوشحال خان له ادبي نهضته سره بيرته قصيده په هغه پخواني آب و تاب ژوندۍ سوېده.

ميرزا انصاري چي په (۱۰٤۰ هـ) د دکن په يوه جګړه کي وژل سوی او د روښان پير لمسي دئ په يوه قصيده کي عرفاني معروفي خبري په داسي ډول کوي، چي هيڅ ادبي خوند يا صنعتي ښکلا نه لري، دی وايي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

معشوقه چي حجاب واخلي		ترو عاشق به نزدېکت کا
آواز ښه واړه د يو دئ		کهي قهر که رحمت کا
چي په زمکه په آسمان دي		د يوه مولا صفت کا
په هر صورت سامع پوهيږي		او سرود يې زيات لذت کا
عارفان به پرې خوښيږي		کم دليل ځني وحشت کا
هر واصل چي يګانه شي		نداره به د وحدت کا
په يوه کي دويم نشته		نه زياتی نه کمامت کا

اوس نزدې دغه مضمون ته د حضرت سنايي له ملکوتي ارغنونه دا نغمه واورئ، چي په څه قوت او سلاست او پوخوالي په فضا کي انګازې اچوي :

ممقدسی که قديمست از صفات کمال		نزهی که جليلست بر نعوت جلال
هر آنکه شربت سبحانی و اناالحق خورد		به تيغ غيرت او کشته در هزار قتال
زآهوان طريقت هر آنکه شير آمد		نهاده است به پايش هزارگونه شکال
زما زم ملکوتش کند دلم چون خون		مراست جام وصالش هميشه مالامال
بنغمه های مز امير عشق او مستم		شراب وصلش دايم مرا شدست حلال

(ديوان سنايی ۱۹۲ مخ)

اوس دغه مطالب د روښان پير د بل شاګرد يعني ارزاني خويشکي څخه هم واورئ، چي د زرم هجري کال په شاوخوا کي ژوندی دئ، دی وايي:

د اثبات په کور دننه		د احد ډېوه کړه بله
ستا زړه جام جهان نما دئ		او وې کاږه له بغله
يو څراغ دئ چي بلېږي		پوشيده دئ له احوله
د دغه څراغ رڼا ده		تر اعلی هم تر اسفله
چي منصور په سر د دار دئ		د انا لول يې ښيله
بايزيد سبحاني ولوست		د خپل زړه له هيکله؟
د ملا پر کتاب نشته		د رندانو له عمله
د کامل تخته ده پاکه		د دې غير له امله

همدغه مضمون ته ورته مضمون دمخه عراقي په داسي ښکلو او خوږو الفاظو په شاعرانه مهارت بيان کړی و :

(c) ketabton.com: The Digital Library

روشنان آئینه دل چون مصفا بینند		روی دلدار در آن آئینه پیدا بینند
از پس آئینه دزدیده برویش نگرند		جان فشانند بروکانرخ زیبا بینند
عارفان چونکه زانوار یقین سرمه کشد		دوست را هر نفس اندر همه اشیا بینند
در حقیقت دو جهان آئینه ایشانست		که بدو دررخ زیباش هویدا بینند

(دیوان عراقی ص ۷۵)

دلته نو اوس پخپله ښاغلي لوستونکي اټکل کولای سي، چي په غزنوي او غوري دوروکي خو پښتو قصیده اوږه پر اوږه له پارسي قصیدې سره تله او په ځینو خصایصوکي لا ځني دمخه کېده هم، مګر د روښانیانو په مکتب کي خو قصیده ژوندۍ وه، اما جوله او بڼه یې کورټ اوښتي وه او هغه لرغوني ښېګڼي او خوږتیاوي او د جړاو او سینګار ګېڼي یې نه درلودې. مګر دغه وچه کلکه او توره تیاره دوره اوږده نه سوه او خوشحال خان بیا د قصیدې دلربا ناوې په هغه سینګار او ښایست راوایسته چي په لفظي او معنوي خصایصو او فني معیارکي هغه لرغوني قصیدې ته ورته ده.

قادر داد :

هم له دغي ډلي څخه قادر داد د محمد زمان زوی د روښان پیر له کورنۍ څخه تر (۱۱۱۸ ق) پوري ژوندی و، چي پلار یې هند ته فرار سوی او هلته به مړ وي، دی هم اوږدې عرفاني غزلي لري، چي کله کله یې دغه غزلي د قصیدې درشل ته هم قدم ږدي.

د ورکي خزانې مؤلف (۳۹۵٪) د ده څه نظمونه راخوندي کړي دي، چي د روښان پیر د ادبي مکتب یو ورك پلو را روښانه کوي.

قادر داد د روښانیانو په صف کي د کریمداد بنګښ تر څنګ

(مګر وروسته) د دربېدلو حق لري. ځکه چي په کلام کي یې شعریت تر واصل، دروند ښکاري. عمومي موضوع خو یوه ده، مګر کله کله هنر

هم پکښې ځایېږي او سړی ویلای سي، چي غزل یې د شعر ښکلاوي لري، لکه :

چي مدام په زړه کي خـــــیال لري و جـــنګ ته
څوك به څه وایي دې مست شوخ و شنګ ته
چي پرې اه د عـــــــــــــاجـــــــزانو اثـــر نه کـــه
د نرمۍ خـــــوی به څه ســـتایي و ســـنګ ته
لـــــکه زه چي د هجــــــران په اورګـذار شـــوم
خدای دي هسي ساعت پېښ نه که نهنګ ته
اندېښـــــني لـــــکه خـــــــــارونه رالګـــــېږي
په آرام مي اړخ نه لـــــــــــګي پالـــــــــنګ ته
عـــاقبت به ســـــتا د غـــم حـــــصار ته پرېوزم
چي ارتاو دي کـــــــړم د میني وکـــــــړنګ ته
د تهمت درســـته رقیب کړه په مـــا تشه
د غضب توره په لاس ګرځي و څنګ ته
رقیبان د کوڅې سپي شوه قـــادر داده !
مـــــدام غـــاپي د دین وړي ملـــنګ ته

(c) ketabton.com: The Digital Library

(ورکه خزانه ۱/۱۱۳)
د قادر داد د کلام په نمونو کي یوه اوږده قصیده هم سته، چي په دې ډول شروع کېږي :

ابتدا چي د حمل په درست جهان شي
زمکه سبزه زرغونه هم کوهستان شي
رنګا رنګ ګلونه ګل شي په چمن کي
ډېر عالـــم یې و دیدن ته نګـــران شي
چي زېلي د خـزان ښایست بیا مـومي
آه سرد بیرون له جس په ســـندان شي
(الخ)

د تشبیب په سینګارولو کي د ده قدرت دغوني دئ، مګر په تخلص او ګرېز کي څه له شاعرانه مهارته کار اخلي او په هنر ځان خپل عرفاني او تلقیني مطلب ته نزدې کوي :

عـــندلیب په ډېر هــــوس تر ګلو ګرځي
مړاوی ګل په پرېشاني کي خــندان شي
له مــاضي فـــراقه ژاړي و چــــــمن ته
ترس مي نه له مستقبل غم د هجران شي
دا اټکل یې هـــومره نه دئ په خاطر کي
چي به بیا دا زمــا جـمع زړه پرېشان شي
نه به زه تر تله اوســـم په جــــــهان کي
نه به پاته جـــوړ دا هسي ګلســـتان شي
یا به زه وړاندي لــه ګلــــــه جدا کــــېږم
یا به وړاندي تر ما پېښ پر ګل خزان شي

په دې ډول دی ورو ورو ځان مقصد ته څرمه کوي او د خزان مناظر، د ګلو مړاوتوب، د پاڼو رژېدنګ، د سمسورو باغونو خمسوري تصویر کوي، خو ښه په پای کي وایي :

بې وفا دنیا به پاتي شي له واړو
په ارمان به ځني ولاړ شیفتګان شي
له دارا له سکندر یې وفا نکړه
څه امید په دغه بې وفا دوران شي
اورنګزېب ولي پادشاه تر دنیا تېر شو
چي د عدل یې تعریف په هندوستان شي
چي دا هومره نصیحت کړم باور وکړه
ځان ته وایم تش مذکور د دیګران شي
همه واړه عیب وینم پخپل ځان کي
که بهانه په خوله دا نور نور آدمیان شي
هیڅ سړی به غلط نه ځي قادرداده !
که پیرو د انصاري بایزید روښان شي

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کريمداد بنګښ په دېوان کې قصايد :

د پښتو ادب د قصيدې په اوږده تاريخ کي چي کله موږ د غوري دورې تر لوړو او ښکلو قصيدو راتېر سو نو د روښاني مکتب له بې خوندو منظوماتو سره مخامخ کېږو او داسي وينو، چي تر (۸۰۰ ق) را په دې خوا پر پښتو ادب باندي د هنري رکود او د ښکلا د فقر دوره راغلې ده. مګر کله کله پخپله په دغه ډله کي ځيني د ذوق خاوندان او د هنر او ښکلا روزونکي شاعران هم پيدا سوي دي، چي له هغو څخه يو کريمداد دئ، چي په دري شعر کي ځان "عيشي" بولي.

د روښاني ډلي د منظوماتو په لړ کي د کريمداد ځيني قصيده وشمه منظومې د هېرولو وړ نه دي. د ده دېوان اکثر په هغو اوږدو تغزلاتو ډک دئ، چي سړی يې غزل نه سي بللای، خو د قصيدې ټول خصوصيات او تعريفونه هم نه لري.

کريمداد هم عمر په هندوستان کي تېراوه، په قوم بنګښ و، ځيني فارسي غزلي هم د دېوان په پای کي لري، چي ادبي ارزښت يې متوسط دئ، مګر د پښتو وينا يې تر نورو روښانيانو قوي ښکاري او سړی ويلای سي، چي کريمداد يو ناظم و، چي د شعر درشل ته ور نژدې سوی و.

د کريمداد د زوکړي ځای د هند شمس آباد او د استوګني ځای رشيد آباد و، او دا ځای هغه رشيد خان آباد کړی دئ چي د روښان پير له لمسيانو څخه و، او د هندوستان کورګاني پاچهانو هلته فراره کړی او په (۱۰۲۹ هـ ق) کال يې د اورنګ آباد په صوبه کي مځکي اوکروندې د جاګير په ډول ورکړي وې، دی وايي :

زما ځای د قـــــناعت رشيد آباد دئ
که هر څو ښهرونه ډېر دي بې شماره

د ماثر الامراء خاوند ليکي :

"رشيد خان در سنۀ ۱۰۵۸ ق در صوبه داری نانديربساط هستی در نورد، در شمس آباد ديهي آباد کرده، با غ طرح انداخته، نعش او را برده همانجا مدفون ساختند"، (مآثر دوهم ټوك، ۱۸۹۰ م)

نو کريمداد هم په شمس آباد کي د رشيد خان په دغه کلي کي اوسېدی، چي وروسته رشيد آباد سو، دی وايي :

دريغا سير گلگشت رشـــــيد آباد ميـــخواهم
تماشای پری رويان شـــمس آباد ميــــخواهم
می و معشوق گلرخسار و آواز خوش مطرب
کنار گنگ و سرو ســــــوسن آزاد مـــيخواهم
(د کريمداد دېوان، ص ۹۸)

کريمداد چي په دري ژبه کوم خواږه اشعار ويلي دي، خپل تخلص (عيشی) او قوم بنګښ داسي ښيي :

عيشی ام بنگشی ام خاك رهم
دين و دل باخــــــته در راه تو ام

په هر صورت د کريمداد ژوند تر (۱۰۵۸ ق) پوري چي رشيد خان مري يقيني دئ، پس له دې نه ده معلومه چي په هند کي و، که بيرته خپل وطن تيرا او بنګښو ته راغلی وي که يه؟

کريمداد په روښاني مکتب کي لوړ ځای لري، ځکه چي د ده د بيان قوت په دواړو ژبو پښتو او دري کي ځلېږي، او داسي ښکاري چي د عرفان په څرګندولو او بيانولو کي خپل هنري استعداد هم لري، او د ده وينااوي تشي بې خوندي منظومې نه دي.

تاسي وګورئ چي هنري استعداد څنګه د يوه هنرمن په تخليقاتو کي اثر کوي، او خپله اغېزه ښکاره کوي. خبري هغه خبري دي چي دولت او ميرزا انصاري يا پخپله روښان پير په خيرالبيان کي کړي دي. مګر کله چي د عرفان هغه زر د يوه ماهر زرګر په لاس ورغلي دي نو ده پخپل هنري مهارت هغه داسي سينګار او جړاو کړي دي، چي د ښکلا يوه دلکشه نمونه ده، او سړی چي يې لولي نو خوند ځني اخلي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

د عاشق په نظر گورئ		د محبوب د مخ جمال دئ
توري زلفي يې خورې کړې		پر سپين مخ يې ايښی خال دئ
گهي سرو د چمن شي		بيا جنبش يې پر خپل حال دئ
گه بلبل خوش الحان شي		گه طوطي شېرين مقال دئ
توري سترگي يې مکحولي		هم يې قد په اعتدال دئ
بيا عجب يې کړې وروځي		چې تشبيه يې په هلال دئ
درست مجلس يې په مې مست که		څه عجب ساقي کلال (؟) دئ
موجودات يې برگ بر شه		د وحدت د باغ نهال دئ
گهي ساز گهي يې مات کا		دی د کل بانډو کلال دئ
ساتندوی د زنده سرو		د جمله حيوانو گوال دئ
د اسلام په لوړه وخوت		بانگ يې ووايه بلال دئ
مقلد پکښې بندي شو		دا تقليد بې مثله جال دئ
چې له دې دامه بېرون شو		پر هغه ديدن حلال دئ
دا ديدن به هغه کاندي		هر چې تېر تر سر و مال دئ
چې يې آئينه شوه رنگه		پر هغه ديدن محال دئ
ذميمه اوصاف به څو که		هر چې حميده خصال دئ
له بدئ به تل پرهېز که		چې پسنديده افعال دئ
کريمداد دا بيان کښلی		په زر شيږ پنځوسم کال دئ
يادگاري يې ده پرې ايښې		بيان کړی يې خپل حال دئ
هر چې راشي پر دا دنيا		عاقبت يې ارتحال دئ

د کريمداد بنگښ د قصايدو هنري خوا :

کريمداد که د قصيده سرايانو پر سنت برابر اول د بهار د مناظرو تشبيب لري، او بيا خپلو عرفاني او تلقيني مطالبو ته تخلص او گرېز کوي، او دلته نو سړی دا مني چې زموږ د پښتو ادبياتو کړی د لوی افغانستان په سلسلة الذهب پوري نښلي، او هغه رنگه مطالب چې سنايي پخپلو عرفاني او اخلاقي قصيدو کي ځای کړي وو، دکريمداد په کلام کي هم هغسي ښکاري، لکه دا قصيده :

تشبيب

ښه نسيم چې زېری راوړی له بهاره		عندليب مي په فغان شه تر گلزاره
په وصال يې د گل ډېره خوښي وشوه		چې په ځان يې محنت وشکاو له خاره
په چمن يې له گلبانگه شراشور که		په هر هر نفس يې ذوق دئ له دلداره
د نيسان او رو مدد ورسره وکه		په هر لور گلونو وتړل قطاره
مست بلبل لکه خليل پکي جاروزي		د نمرود اور شه څرگند له لاله زاره
د لاله پياله له سرو شرابو پر شوه		نرگس سترگي کړې ور پورته له خماره
څه راحت به له ژوندونه که په بخره		چې په هسي ښه موسم گرزي بې ياره

(c) ketabton.com: The Digital Library

د تخلص بيتونه

په جهان کي تفرج په تجربه کړې دغه زمکه لګدکوبه د هر چا شوه		لا څونه يې مقيم شوې له رفتاره چي مقيمه پخپل ځاى وې نه د واره

اصل مطلب ته ګرېز

له طلبه يو زمان فراغت مه کړه حماقت به دي بدل په پوهه نه شي افرينش واړه پر تا دئ نثار شوى قافله دي د همت اوده په خوب ده سرو ځان د آزادۍ و ملك ته ويوست قلب زر به دي قبول پر صراف نشي په تحقيق به تر انجامه ورسېږي د رښتيني ميني قياس کړه له پتنګه د اشنا ميني مي زړه هسي دوه نيم که خشك و تر به يې يکباره سره بل که شراشور به د ديدن په اهل ګړ که توري زلفي تاريکي دي لکه ليله څوك له شوقه بې تسبيح که تل تر تله له عاشق سره يکتا شو بې پيونده له صوفي سره کلام د تصوف که که ګذر يې د قبور په عالم وشي چي هر ښهر دي معدن دئ د حورانو ښايسته يې په هر لوري په څو لونه په خوبۍ دي هيڅ د يار برابر نه دئ د ما ځاى د قناعت رشيد آباد دئ د "کريم" په دود به ژاړي د زړهويني		خبر ته شه له هر ملکه له دياره څو له کوره دي سفر وي تر بازاره د خسيس په دود لاس مه وړه تر سناره ته په بانګ د استغنا يې کړه بيداره مېوه داري ونې لاندي وي تر باره څو يې ور نه وړې د عقل تر معياره هره چار چي په اخلاص کړې اختياره چي يې خپله هستي ځار کړه تر نګاره چي تشبيه يې په څه نشي بې اناره په هر زړه چي شي د عشق شعله حراره که يو ځل په جلوه ګا شي غمګساره تجلى يې د مخ زياته له نهاره او د ځينو سريکار شه له زناره په حجاب کي يې مخ پټ که له اغياره او له رنده ميخواره سره ميخواره شهيدان به ژوندي پاڅي له مزاره تر بهښته دي کم نه وينم هندوباره آراسته يې په انهار او په اشجاره تجربه ده ډېره کړې په ډېر واره که هر څو ښهرونه ډېر دي بې شماره هر چي بېل شو د دوستانو له قطاره

يو زمان له درد و غمه نه خلاصېږي
بېلـــتانه مي رڼا ورځ کـــړه شب تاره
(دېوان، ص ٤٠)

دکريمداد ادبي او هنري استعداد په دواړو ژبو کي سره برابر دئ، او هغه دا چي ده د روښاني مکتب قصيده له رکوده او بې خوندۍ څخه را ايستلې او بيا يې د هنر پر ښکلي تخت کښېنولې ده. علت يې هم دا دئ چي ده په دري ژبه کي هم دغوني غښتلى لاس درلودى، چي دلته يې يوه غزل رانقلوم :

(c) ketabton.com: The Digital Library

چو بلبل هر زمان آشفته گرد چمن گریم
بیاد قامت رویش بسر و یاسمن گریم
چو میرم در غمت ای جان ! بیا بعد از وفاتم بین
که از سوز، درون پنهان زمردم در کفن گریم
دلم خون شد، زحسرت تا بکی چون پیر کنعانی
جدا از یوسف خود مانده در بیت الحزن گریم
چنان در محنت راه و بلای منزل افتادم
که گاه از هجر یار و گاه بر یاد وطن گریم
گهی بر شورش و افغان مجنون نغمه یی گریم
گهی در بیستون با ناله های کوهکن گریم
ندارم همدمی اندر همه گیتی، مرا آن به که
در پیغوله غم، بعد ازین با خویشتن گریم
کجا از محرمان بزم وصل او شوم "عیشی" !
پس این کز شوق او چون شمع در هر انجمن گریم

(دېوان، ص ۹۰)

واصل :

د ده نوم پخوا موږ اروېدلی و، خو ښه مو نه پېژاند. په (۱۳۵۳ ش) کال ښاغلي پوهاند رشاد د ده څو نظمونه خپاره کړل، چي د ارزاني او دولت او انصاري غوندي يې سړی په فکري لحاظ د روښاني فکر يوه کړۍ ګڼلای سي. خو په کلام کي يې هنري او شاعرانه ارزښتونه لږ دي.

په دغو خپرو سوو نظمونو کي يو څو اوږدې غزلي سته، چي د قصيدې تر تعريف لاندي نه راځي، خو په (۳۵) مخ کي :

هر چي يو سړی افګار شي ځيني دی غواړي ارمان کا		عيال درست پسې بيمار شي څوك د خپل صورت په ډار شي

قصيده ده چي (۳۵) بيته لري او په پای کي يې داسي ختموي :

نصيحت د کاملانو په اسلام باندي اقرار که هيڅ حيوان په لاري نه ځي وجود ونه د چندڼ ده		د نادان علاج په ډار شي چي يې سر په ذوالفقار شي څو علاج يې په اوسار شي نوس يې عين تور د ښامار شي

"واصـــل" واړه اجـــــاره کړه
تر حضور ديدن يې جار شي

دا سړی که څه هم د خوشحال خان معاصر او د لسم قرن ژوندی ښکاري، مګر په کلام کي يې کټ مټ د روښانيانو د نظم

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړو قصیدو خصایص لیدل کیږي، او په هغه ژبه ګڼه دئ، چي میرزا او دولت او ارزاني مو دمخه ولیدل.
اورکزی :
د ده نوم نه دئ معلوم، د قادر داد او د هند د روښانیانو سره محشور او معاصر و. داسي ښکاري چي د قادر داد تر مرګ وروسته هم ژوندی پاته سوی دئ (حدود ۱۱۷۵ ق). په غزل کي یې څه هنري ښکلا ځلیږي، خو په قصیده کي یې خوند نسته او نه په بحث او کره کتنه ارزي. خو دوني به ووایو، چي د روښان په مکتب کي د ذوق خاوندان او ځیني ښه شاعران هم لرو، چي د دوی قصیدې د پښتو ادب د تاریخ په تندي کي ځای نیسي او سړی ویلای سي، چي دا شعر دئ او تش بې خونده نظم نه دئ.

میر خان روښاني :
د دولت لوانړي په دېوان کي (ص ۲۵۲ د کابل طبع) یوه اوږده قصیده د میر خان په نامه سته، چي تر (۱۰۰) بیتو زیاته ده. دا سړی هم د روښاني مکتب شاګرد ښکاري، مګر کله چي دولت ژوندی و (۱۰٦۸ ق) ښایي دا روښاني ناظم به مړ و. دولت د ګنج عارفین تر بیان وروسته چي د رسول) معجزات دي دا قصیده د دغي اصطلاح په شرحه کي راوړې ده، چي داسي شروع کیږي :

نن مي زړه له خفي ګنج که څو وینا		مخفي ګنج دئ بې شریکه بې همتا
یو عجیب ښایسته نور و بې مثاله		منزه له سبزو سرخه هم بیضا
نه یې رنګ نه یې مثال شته نه یې لوری		پاك ساده او منزه و تعالی
هم کامل هم مکمل او هم غني و		پاك له فقره له نقصانه له فنا
د غفلت او د نیسان اثر پرې نه و		دی علیم او خبیر و توانا
لوی علیم چي و خپل ذات و ته نظر که		یکباره شو پر خپل ذات باندي شیدا
چي دغه رڼا ځرګنده شوه صبا شو		هر چي و له ده رڼا شوه هویدا
لوح، قلم، بهشت دوزخ له ده ځرګند شو		عرش، کرسي، آفتاب و ماه ارض و سما

دا د ځینو صوفیانو هغه عقیده ده چي د (الله نورالسموات والارض) پر اساس یې دغه نور د کایناتو منبع ګڼي او بیا په دغه رڼا کي د رسالت او امامت مقام ښیي، او د رسول او اصحابو ستاینې کوي. خو په پای کي وایي :

اطاعت د حقي لاري پر تا فـــرض و
که عاقل یې اعتراض کړه له جهلا

وروسته څو بیته لري، ګمان کوم چي غلط به چاپ سوي وي، خو په دې بیتو کي خلك د روښان پیر لاري منلو ته راغواړي :

هر چي لار یې وي له خدای څخه موندلې		که نېکبخت یې ورپسې کړه اقتدا
رسالت د عارفانو که و حق ته		مشتاقان له خپله یاره که اشنا
ګماني سحاب یې درست له دلدار واخیست		له شها سره تل راز د عرفا

اې میرخانه ! قسمت شوی په ازل دئ
انتها راجـــــــــــــــع همـــــــــېش د ابتدا
(ص ۱۵۲ د دولت دېوان)

(c) ketabton.com: The Digital Library

نو په دغه ډول مير خان هم د روښاني ډلي په ناظمانو کي د قصيدې خاوندګڼل کېږي. مګر څنګه قصيده؟ چي شعر خو نه دئ مګر نظم به وي.

د دولت لوڼ قصيده سرايي :

د پښتو ادب د روښاني ډلي په شاعرانو کي دولت لوڼ د داداو زوی هم نه سو هېرولای، دی پخپله ځان داسي ښيي :

اې دولته روښـــاني
حسن خېله نوحاني

بل ځای هم وايي :

د کمکوتي ثنا مـــکړه
د داداو نوحاني زويه

نوحاني خو د پښتو لوڼ يا لواني يو هندی سوی شکل ښکاري، او په دې بيت کي خپل ځان ښه راښيي :

شيخ دولت مي نوم دئ هـــاتف ايښی
پر زبان د خلکو ياد "فقير دولت" يم

دولت خو په پښتو د غونډ دېوان خاوند دئ، او د پښتو نور شاعران يې هم په شاعري مني. خوشحال خان غونډي لوی شخصيت هم د ده وزن په پښتو شاعري کي داسي اټکلوي :

بل دولت فقـــير درې پاوه
زه ترې څو شېرشاهي تېر
(دېوان، ص ٣٨٦)

نور شاعران يې هم داسي ستايي :

د فقير پښتو خـــبري
لکه سپيني مرغلري
(ارزاني)

دولت ځان د ميا روښان لاس په لاس مريد او شاګردګڼي :

زه فقير دولت مريد د ميا روښان يم
له فتراکه به يې نه کاږم آســان لاس

له دې څخه ښکاري چي دی د روښان معاصر، ارادتمن او د (٩٨٠ هـ) کال د شاوخوا سړی دئ چي بايد د (٩٦٠ هـ) په حدودو کي زوکړی وي، او ژوندون يې تر (١٠٦٨ هـ ق) پوري يقيني دئ، ځکه چي په همدغه کال يې د الهداد انصاري ويرنه (مرثيه) ويلې ده.

د دولت ژوند هم اکثر په هند کي تېر سوی او د رشيد آباد او دکن په سيمو کي روږد دئ، او پخپل دېوان کي هغه افکار او عقايد ځايوي، چي د پير روښان د مکتب شاګردان يې لري. دی د قرآن او سنت او شريعت او سني مذهب تابع دئ او د خپلي شاعرئ باغ د عرفان او ديني افکارو په ګلونو سمسوروي.

دېوان يې په (١٣٥٣ ش) کال د پښتو ټولني په همت په (٢٧٩) مخه کي له کابله خپور سوی دئ.

د دولت شعرونه خو د عرفاني او ديني قالب په محدودو لړګيو کي راګير سوي او ډېري اوږدې قصيدې لري، او هغه چي د غزل په قالب کي اچول سوي دي هغه هم د غزل تر محدود قالب کله کله وزي او د تغزل شکل مومي. ښاغلي پوهاند رشاد هڅه کړې ده، چي د ده ځيني شعرونه د خليل بن احمد په عروضي قالب کي کښېباسي، او د عروضي تقطيع په کړاو يې اخته کي، (وګورئ د ده د مطبوع دېوان مقدمه، تر ١٩ مخ وروسته). دغه هڅه خو د علمي پلوه ښه او په زړه پوري ده، مګر د پښتو ژبي له طبيعته او جوړښته سره سمه نه ښکاري مثلاً دا بيت :

(c) ketabton.com: The Digital Library

ای چي دایم يې جاجا ځرګند
نه وینم غیر بې له تا ځـــرګند

دا خو سپك بحر (فاعلاتن – مفاعلن – فع لان) دئ، مګر زه داسي ګمان کوم چي د پښتو عروضي طبیعت د آریایي ژبو له وزمونو سره نښلي، او د دولت ګرده شعرونه به په عربي قالبونو کي اچول مشکل وي.
که موږ په روښاني ډله کي دولت ته کومه درجه ټاکو نو باید چي د شاعرۍ پر ډګر دی ترکریمداد وروسته د ارزاني او مخلص تر څنګ ودروو. خو په فکري لحاظ محقق ښکاري، او توحید له اتحاد او حلوله بیانوي :

د توحید وینا يې شوه پر زړه نزوله
مـــــبرا له اتحـــــــــاده هم حـــلوله

بل ځای وایي :

د یقـــــــــین په نظر یو راته ښـــــکاره شو
له اوله چي مي ځوك په نظر سل کوت

قرآن وایي :
(چیري چي مخ کئ، هلته د خدای نندارہ ده "اینما تولوا فثم وجه الله").
د روښان د مکتب مفکران له کثرته بیرته وحدت ته ځي او د اسلامي عارفانو په هغه ډله ننوزي چي د دویي له ډګره یکۍ ته ور تېر سوي وي :

چون یکی باشد همین نبود دویی
هم منی بر خیزد این جـــا هم تویی

خواجه عبدالله انصاري ویلي و :
"از خود فروتر آی ورسیدی" (طبقات الصوفیه، ص ۹۱).
دا مرتبه چي سړی له خودۍ څخه وزي، او سل یو ویني د اسلامي عارفانو په کلام کي داسي شرح کیږي، چي نېستي سوي خلك د هستۍ پر ور درېږي.

نیستانی که بر در هستند		نه کمر بر درش کنون بستند
کز ازل پیش عشق و همت و زور		خود کمر بسته زاده اند چو مور
جهد کن، تا چو مرگ بشتابد		بوی جانت پکوی او یابد
برگذر ! زین جهان پر او باش		گر بدي یانه، بر در او باش

(د سنایي حدیقه)

دغه نیستان چي ځانونه يې د هستۍ له ډګره وړي وي او د وحدت په څپان سیند کي فاني سوي وي، د دولت په ژبه داسي وایي :

په قوت دریاب چي ګډ شي یو یادیږي
په جهان کي هر څـــو ډېر دي دریابونه

د دولت لوڼ په قصایدو کي عرفاني مضامین:

د دولت په تغزلاتو او قصیدو کي عرفان، اخلاق او شرعیات سره ګډ دي، او سړی يې په پښتو کي د سنایي د قصایدو پیرو ګڼلای سي. مګر د سنایي د شعریت قوت نه لري.
د ده د فکر او ادبي قوت د ښکاره کولو له پاره دغه تغزل ولولئ، چي ټول یو ګڼي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

په ظاهر باطن چي ګورې سبحان يو دئ
صورتونه ډېر ليده شي جانان يو دئ
د کثرت په حسابونه غلط مه شه
مومنان هر خوا نيوه دي ايمان يو دئ
په صدف کي در خالص په مار کي زهر
بارنده پر هر ځای ابر نيسان يو دئ
پر اغزي پر ګل يې نور يو شان وېشلی
تابنده پر جهان لمر درخشان يو دئ
رنګ رنګ ګل ځني پيدا شي په پټي کي
چي ګياه پرې زرغونېږي باران يو دئ
که لښکر حشم يې ډېر ليده شي څه شو
چي په حکم يې عمل شي سلطان يو دئ
د دنيا بازار يې جوړ کا په څو شاني
د معنی په سترګو ګوري هر شان يو دئ
د احول سترګي کږې دي يو دوهويني
جلوه ګر، په عرش، کرسي کان مکان يو دئ
د شاهد لباس اغوستی دلبري کا
ذات واحد، بصير، عليم، څو الوان يو دئ
چي د عاشقانو زړه په زلفو خال وړي
دلربای د زړونو ژر په جهان يو دئ
د معشوق عاشق جامه واغوندي راشي
عشق باقي، شاهد، مشهود بې ګومان يو دئ
پرې مومن، کافر، ماهی، چونګښه زيست کا
پاك درياب بېحده لوی، بې پايان يو دئ
د مجاز په څو څادر کي يې مخ پټ کا
د "دولت" د زړه انيس پټ عيان يو دئ

(د دولت دېوان، ص ۱۷٦)

په دې ډول تاسي د دولت د بيان هغه اصلي جوهر او پر کلماتو او الفاظو د ده راځرمه توب اټکولای سئ چي يوازي د عرفان فکري پانګه نه لري بلکي د بياني هنر لږ څه ذوق او ذخيره هم ورسره ده.

ځان جهان په لا اله نېست کړه "دولته" !
د جـــانان په سترګو ګوره خپل جانان ته

د دولت قصيدې چي عرفاني او اخلاقي مضامين لري لکه د سنايي عرفاني قصيدې، اوږدې دي، او د ده کلام په پښتو ادب کي د عرفاني پانګي يوه غوره ذخيره ګڼلای سو. د ده شعر د شعر له پاره نه و، هدف يې د روښاني عرفان څرګندول و. د دې کار له پاره چي ده کوم هنري استعداد او د کلماتو ذخيره درلوده، هغه يې ټوله په دې لار کي کښېښووه. که څه هم ده لکه سنايي يو لطيف ادب جوړ نه کئ، مګر بيا هم په پښتو ادب کي د ده وينا تر ډېرو ناظمانو غوره ده، او کله کله د لطيف ادب پر پولو هم پل ږدي، او کله د تغزل ميدان ته رادانګي لکه يو تکړه غزل سرا داسي مضمون آفريني کولای سي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

شېرين يار چي ما د زړه په سترګو تل کوت
هر ساعت به مي د ميني د ده ګل کوت
د ديدن شراب يې راکړه هسي مست شوم
چي هر جز مي د معنی په قوت کُل کوت
ځان جهان راڅخه هېر شو په مستۍ کي
لور په لور به مي دلبر جلوه ګر کوت
چي په لا اله مي غير وجود نفي کا
روحاني پادشاه مي ناست پر تخت د دل کوت
که نظر مي د صفات پر عالم وکا
بې آشنا مي نه جهان، نه ځان، نه بل کوت
د يقين په نظر يو راته ښکاره شو
چي اول مي د ګومان په سترګو سل کوت
د وحدت په باغ څړه بې سره ګډ شوم
ګل او خار مي يو ليده، زاغ مي بلبل کوت
که د زړه ارسۍ صفا کړې و به وينې
هغه مخ چي پاك ولي، نبي مرسل کوت
زه "فقير دولت" هرګز په ميان کي نه وم
دلبر خپل جمال پخپلو سترګو تل کوت

(دېوان، ص ۸۲)

اوس د دولت يوه قصيده را اخلو، چي دا هم د مضمون تسلسل لري او هم د تخيل سره نښتون پکښې ښکاري، مګر موضوع يې هغه عرفان او هغه د روښاني مکتب د افکارو څرګندونه ده :

(c) ketabton.com: The Digital Library

هر چي نوش د توحید می کا		د خودئ مرکب به پی کا
یو دیدن به د دوستویني		هر نظر چي پر څه شی کا
دا هغه زه، ته پرده یم		په پرده کي بازي دی کا
وایي نه یم، نوازه شي		څه عجب اشارت نی کا
چي د شك گومان مچ وخوري		د توحید نعمت په قی کا
کامل ځکه غلط نه ځي		تګ د پیغمبر په پی کا
هغه نه مري تل باقي شي		چي مړ زړه په ذکر حی کا
د خیر ساج په شان به		په رضا د ده مرګی کا
درست بدن د ذاکر ذکر		گوشت پوست، هډ مغز رګ و پی کا
پر بیابان مجنون جاروزي		لیلی سیل د خپل حی کا
یو صفت په خپله ژبه		چین، ختن په هند، روم ری کا
په قدرت له یوې خاوري		سوار، پیاده، شتر، مزری کا
دېګ، طباخ، سرپوښ، ججری		خم، پیاله، بدنه، گړی کا
بېل د غوښي له صورته		پی، شودې، شړومبې، غوړی کا
بادشاهان یې خدمت هسي		لکه ښه عاجز مریی کا
اولیا په یوه دم کي		تر مشرق مغرب لار طی کا

د دې قصیدې د تخلص په برخه کي داسي نتیجه اخلي او خپل مطلب ته گرېز کوي :

غیر مه گوره دولته!		خیر، شر سبب کل دی کا
په ساعت کي نېست نفي شي		د هستئ لافي لوگی کا
مراد هاله مومي مرید چي		سر د پښې تلی کا
عاشقان د ده له شوقه		تنن، تن، تنا له لی کا
په بهشت کي گفت کم دئ		بې سلا مه بې علیکا

(دېوان، ص ۲۲ – ۲۵)

د دولت د قصیدو موضوعونه د عرفان په ارت چاپېرکي متنوع دي، او ډېر داسي څه پکښې سته چي سړی یې د اسلامي عرفان او د شرقي صوفیانه ادب نخوړ بللای سي. که یو څوك دغه افکار او ښکلي مضامین سره بېل او تر خپل عنوان لاندي کښېږدي، د عرفان او تصوف یوه ښکلې او گلالئ باغچه به وي، لکه:

د دلـــــبر دیدن په هر لـــــوري عـــیان وینم
هر نظر یې په هر څه کي په څـــــــو شان وینم
چي مي سترگي د باطن کړې پیر کامل رڼې
په هر څه کي یو دیدن د پاك سبـــحان وینم

(دېوان، ص ۲۱۲)

د سالك څه زده؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

نن هغه سالك د دې لارې ادب زده
چې له دم سره يې ذكر د پاك رب زده
مرده دل د دل له سره خبر نه دئ
په تقليد يې په زبان د خداى لقب زده
غير دېوال به يې حجاب په ميان كې نه وي
چې يې سهل پر فلك لكه كوكب زده
زه "فقير دولت" به روغ په نور څه نه شم
كل زما درد و دارو د دلبر لب زده

(د دېوان ۹۹ مخ)

بې الحاده او حلوله خالص توحيد:

د توحيد وينا مې شوه په زړه نزوله
مبرا ده له الحاد هم له حلوله
يو الله دئ بې جهته تجلى كا
پوشيده دئ له دوبين، ظالم، جهوله

(دېوان ص ٤٣)

يو حق دئ !

په ظاهر، باطن، اول، آخر يو حق دئ
نصيحت په زړه كې ونغوړه زما دا
د احد په ملك كې بې احده نشته
تل دا حال په ژبه وايي كل اشيا دا

(دېوان، ص ١٨٦)

د وحدت د باغ مرغه د كثرت په ننداره كې

د وحدت د باغ مرغه بلند پروازه
ننداري لره راغلى د كثرت يم
روحاني وطن مې نه هېرېږي هيڅ وخت
د صورت په ملك كې بند په ضرورت يم

(دېوان، ص ١٤٩)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د خوشال خان خټک

په ادبي مکتب کي قصيده

اوس نو بيا د قصيدې سمسور موسم راغی او د پښتو پلار خوشحال خان خټك په خپل ادبي زيار او مښود کي قصيده هم تر لاس ونيوله، او د روښانيانو له خانقاه يې بيرته بزم او د رندانو ټولۍ ته راوسته.

پخپله خوشحال خان او تر ده وروسته د ده د کورنۍ ډېرو شاعرانو پښتو قصيده په صنعتي او فني لحاظ هم وپالله، او د مضمون د تنوع له پلوه يې داسي غني کړه چي اوس هغه د غوريانو او روښانيانو قصيده چي پرته له ستايني او تصوفه يې نور رنګونه، نه لرل په دوه ډوله مضامينو وپسولله سوه، او هر راز ادبي ښکلا يې بيا مونده.

اخلاق، حماست، افتخار، شکوه، غندنه، ستاينه، ښېګڼه او تلقين خو کله کله تصوف او توحيد او نور ډېر مضامين هم د قصيدې په ښکلولو کي داخل سوه.

په حقيقت کي خوشحال خان د نوي قصيدې ژوندی کوونکی دئ، پخپله دی د روښانيانو ادبي ضعف او کمزورۍ ته متلفت دئ او په يوه خوږه او ښکلې قصيده کي خپلې ادبي کارنامې او د سابقينو احوال داسي بيانوي :

په پښتو شعر چي ما علم بلند کړ		د خبرو ملك مي فتح په سمند کړ
مدعي د توري شپې اور اورکی و		د سهيل غوندي مي ځان باندي ځرګند کړ
يو په حال او په ماضي کي هسي نه و		چي ښکاره يې د خبرو راته خوند کړ
د ميرزا ديوان مي ومانډه په ګوډې		مسخره مي ارزاني خويشکی زمند کړ
که دولت وکه واصل وکه دا نور وه		په خبرو مي د هر يوه ريشخند کړ
کتلمې مي ورته سازي کړې د قندو		د اوربشو په ډوډيو چي چا شخوند کړ
لعل و دُر مي ورته وپيېل د نظم		د مشکنو بنجاره مي مستمند کړ
هر کلام مي واردات دي يا الهام دئ		چي موزون مي په تقطيع د بحر بند کړ
په تشبيه او په تمثيل او نزاکت کي		عذوبت مي د خبري چند در چند کړ
په تازه تازه مضمون د پښتو شعر		په معنی مي د شيراز او د خجند کړ
د بوستان وني مي واړه پيوندي دي		حقيقت مي د مجاز سره پيوند کړ

رشيتا هم دا ده چي تر خوشحال خان دمخه د پښتو قصيده د روښانيانو په دور کي داسي وه لکه چي سړی اوربشينه ډوډۍ خوري، خو اوس په خوږتيا او خوند او کيف کي په الهامي ډول او تازګي د خواجه حافظ او کمال خجندي د کلامه سره سياله سوه.

د خوشحال خان په قصيده کي د چا غندنه يا ستاينه يا کومه صله او ګټه مقصد نه وه، د ده کلام د زړه الهام او د محبت کمند و.

نه مي سود نه مي مقصود شته په دا کار کي
محبت زمـــــا په غــــــــاړه دا کـــــــمند کړ
عشـــــقه ته تر اورنګزيب پاچا بهـــــــتر يې
چي خوشحال دي په عالم کي سربلـــــند کړ

د خوشحال خان د قصايدو ديوان ټول تر دوه زره بيته پوري رسيږي، چي ما په ۱۳۱۷ ش کال له کندهار په بشپړ ډول خپور کړی و. په دې قصيدو کي د پند او موعظت ګټوره ذخيره، د پښتني اخلاقو او محسناتو ښېګڼه، د تعليم او روزني نکات او د

(c) ketabton.com: The Digital Library

وطني سندرو خوندوره برخه، حمد او نعت، د جنګ او حماست خبري، د خپلي کورنۍ او قوم څخه ګيلي ماڼې، د معيشت او طب او حفظ صحت لارښووني، پسرلني ښکلي تشبيبونه، منظر نګارۍ او غندنه او کله کله هزل او ملنډې هم سته.
نو په لنډو الفاظو بايد داسي ووايو، چي:
د خوشحال خان قصيده د ده د شعر يوه جامعه برخه ده، چي د شاعر پياوړتوب او فني اقتدار او ادبي مهارت ښه ښکاره کوي. هم د فرخي او منوچهري د قصايدو صنعتي ښېګڼي لري او هم د سنايي د حکمت او موعظت معنوي مزايا پکښې پراته دي او هم د پښتو او پښتونوالي يوه رڼه هينداره ده.
د خپل زوی نظام په وېرني بولله کي وايي :

څه داغونه ږدې پر زړه باندي فلکه		چي نظام دي له ما بېل کړ خوا يې ډکه
خدايه ته خو ستمګر نه يې دا څه کړې		خلقه دي په دا کار کړه هکه پکه
په لحد کي هغه مخ خورې په چنجيو		چي د هيچا پرې پېرزو نه وه څوانکه
کشکي ځوان د پښتانه په ننګ کي مړ وای		نه چي ګور لره روان شو له تلتکه
چي د قام په ننګ کي ومړ هغه زويه		په عالم کي د خپل پلار غاړه کا لکه

په شرقي شاعري کي خو تل شاعر تش ستايونکی وي، دی د دلاورانو او جنګياليو مېړو جنګي کارنامې او بهادرۍ ستايي اما پخپله د جنګ ډګر ته نه ورځي. خوشحال خان د شاعرۍ سره سره يو جنګي سردار او د جګړې د ميدان توريالی سپاهي هم دئ. نو ځکه د ده وينا په جنګي مناظرو او د توريالیو په ستاينه کي پر يوه واقعي او حقيقي کيف بنا ده او تل له ځانه حکايت کوي نه له نورو، او که کوم وخت د کوم توريالي ستاينه کوي هغه هم هغه څوك وي چي د ده تر مشرتابه لاندي توري وهي، په يوه قصيده کي خپل زوی بهرام ته وايي :

څو دي توان توفيق رسېږي ببرون مه شه		په هر دم د پښتانه له ننګ و نامه
ته د چا و جام ته هيله اميد مه کړه		حريفان دي باده نوش وي ستا له جامه
يا تکيه د يوه خدای ده يا د توري		په جرګو مرکو نه شي کار تمامه
که دي نفش د توري کښېښني راته غوړ کړه		کامروا به شې هاله له هره کامه
ښه ځوانان به خپل هوډ پرېښږدي له لاسه		که يې سر شي د خوني مزري تر ژامه
که تل توري غشي خوري ماتي د جنګ وړي		مرد به سوړ نه شي په زړه له انتقامه

په يوه بله قصيده کي خپل وروستنی ارمان او د فلك د ناوړو سره ډغري وهل داسي ښکاره کوي، چي د شاعر لوړ همت او پر ځان ويسا ځني څرګندېږي :

مرګه ! هومره مهلت راکړه په جهان کي
چي جـــمدر د مـــدعي په وينو ســـور کړم
که يې درست د مټو زور راته ښـــکاره کړ
بيا فلك سره کشتي په خپل دستور کړم

د خوشحال خان د قصيدو د منظرنګارۍ او د بهاري تشبيبونو د ګرېز او تخلص ځای بيرته هم هغه د پښتونوالي ښکلې دنيا او د ننګ او ناموس تودکانون دئ. په يوه غرا قصيده کي په تشبيب داسي پيل کوي :

د نوروز منت پر باغ دئ پر صحرا هم
نوراني يې شي له فـــيضه هغه دا هم

دا بهاري تشبيب خو ډېر ښکلی دئ، اما داسي ښکاري چي شاعر د بند او له وطنه د ليري تابه په حال کي ويلی دئ نو ځکه

(c) ketabton.com: The Digital Library

د قصيدې په تخلص لهجه داسي وراړوي :

د قفس بلبلي ژاړي ګرياني کا		چي به چيري په ګلګشت والوزو بيا هم
په هغو زما سلام ما دي هم يادکا		په ګلزار کي چي نګار لري صهبا هم
څو بهاره مي بې ميو معشوقو ځي		دا خودرای فلك څه چاري کا په ما هم

دلته د شاعر لوړ همت او د پښتونوالي غرور بيا ښکاره کيږي، پخپل ارت زړه کي د جهان غمونه ځايوي او له دنيا او مافيها څخه استغنا مومي، وايي :

چي و خپلي کامرانۍ ته مي شا کړه		غم اندوه د فلك نه لرم پروا هم
د منت دارو که مرم په کار مي نه دي		که علاج لره مي راشي مسيحا هم
د پرښتو امين منت دئ په دعا کي		لا جرم ورځني پټه کړم دعا هم
د جهان غمونه واړه پکښې ځای شول		شکر دا چي زړه يې لوی راکړ و ما هم

په دې دوني جنګي او حماسي تاو او د پښتونوالي په شورماشور کي خوشحال خان د سنايي په دود د حکمت او موعظت ويناوي هم لري، چي سړی له دې مادي دنيا څخه د يوې بلې معنوي نړۍ په ياد کي هم اچوي، لکه چي په يوه اوږده قصيده کي وايي :

مخ د هغو تور شه چي يې ميني نفساني دي
يوه مينه باقي ده نوري کل ميني فـــاني دي
مه کړه د نس نغوته د هوا په لوري مـــــه ځه
واړه د نس چاري شيطاني نه رحماني دي

د قصيدې په پای کي شاعر خاصه روحاني جوله ښکاره کوي، او د خپل زړه د مقاصدو د پوهولو له پاره کوم ترجمان ته هم اړتيا مومي، وايي :

چا و ته ويل کړم ترجمان نشته په منځ کي
زه سمرقندي يم ياران واړه ملـــــتاني دي

خوشحال خان او د ده زامن او لمسي لکه د پښتو ادب په نورو څانګو کي چي د استادۍ لاس لري او زموږ ژبه د دوی د ادبي تخليقاتو مرهونه ده، قصيده هم د دوی په ادبي مکتب کي په ښه ډول روزل سوېده، او د ادب دې څانګي ته هيڅا دوني پرورښت نه دئ ورکړی لکه د خټکو درنې کورنۍ چي په دې ښکلي بڼ کي رنګي او مسوونکي ګلونه زرغونه کړيدي.
اشرف خان هجري او عبدالقادر خان او ګوهرخان زامن او شيدا د ده لمسی د قصيدې پياوړي روزونکي دي، چي له دوی څخه د پلار په شان ډېر غرا و بليغ قصايد په پښتو ادب کي پاته دي او که د دوی دغه زيبا او خوندور آثار نه وای نو به د پښتو ځولۍ د قصيدې له ښکلو ګلونو څخه هم تشه وای. د دوی په زمانه کي د هند د بابري کورنۍ تاړاکونه پر پښتنو جاري وه.
د مغولو دا تېری او ناتار خو د دوی له پاره تريخ و مګر د پښتو په ادب کې يو خاص باب پرانيتی دئ، ځکه دا سرداران شاعران چي به له وطنه ليري سول دوی به د احساساتو رقت او د قريحې حساسيت او د زړه نرمي بيا مونده او دغه صفات د ښه او مؤثر شعر په تخليق کي ډېر اغېزه ور دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اشرف خان هجري :

اشرف خان هجري چي کله کله ځان روهي هم بولي د خټکو د کهول يو پوخ او پياوړی قصيده سرا دئ. د ده په قصيدو کي د وطن د بېلتانه درد او سوی پټ پروت دئ او دي بېلتون د ده کلام ته خاص اثر او رقت او د آتشينو احساساتو تودوالی او د وطني اشعارو خاص رنګ و آهنګ ور بخښلی دئ. د دکن په منفاکي د روه دغه شېرين نوا بلبل هسي درافشاني کا :

ما هجري ته يې هجران دکن لمبه کړ
ځکه تل د يار له غـــمه در افشان يم

هجري د هنر دوست او د فنان ذوق خاوند و په يوه اوږده قصيده کي د هنر لوړ مقام او د پښتنو شاعرانو هنري منزلت ټاکي او په انتقادي نظر د دوی هنر تجزيه کوي، دا قصيده داسي شروع کېږي چي په ادبي اصطلاح يې مقتضيه يا محدوده بولله ګڼلای سوای، ځکه چي کوم نسيب يا تشبيب نه لري :

د مردانو بډايي علم و هنر دئ		آرايش د ګلرخانو په زېور دئ
د هنر پېشه زېور د زيرکانو		هر چي فخر په دولت کاندي بقر دئ

د هجري په نظر کي آرټ او صنعت په دې نړۍ کي يوه لايزاله پديده ده او په داسي حال کي چي نور اعتبارات نېستي کېدونکي دي فقط هم دغه صنعت د نړۍ ښکلا ساتي او خپل اثر جاويدان پرېږدي، دی وايي :

په اقبال د دهر ځای د غرور نشته		د بقا زوال يې ژر لکه ديګر دئ
په هغه يار فرزانه کله نازېږي		چي يې نن په غېږ کي يو سبا دګر دئ
مهين يار تر علم نشته په دنيا کي		په دوه داره مدعا لره رهبر دئ
که عالم په علم جوړ ملك يې بوله		بلکي لا تر پرښتو نه نېکوتر دئ

دلته هجري د شاعرۍ فن ته ورګرځي او داسي يې ستايي :

هر صفت چي خالق ايښی په بنده کي		تر همه و ګويايي والا ګهر دئ
هيڅ تميز به يې ونه شي له حيوانه		خو په ژبه آل ممتاز ديو البشر دئ
ګويايي اګر چه کسب د انسان ده		ولي هر چي سخنور هغه بهتر دئ
که سبب يې ګويايي د زبان نه ده		سکه په څه بلبل په طيرو کي سرور دئ

دلته هجري د خپل قوم د هنري فعاليت لږوالي ته ملتفت کېږي او پر دغه تريخ حقيقت په داسي ډول اعتراف کوي چي د ده نقاد نظر څني ښکاري :

دانايي حکمت نصيب د سرو مغولو		پښتانه ته جهل خوږ لکه شکر دئ
پښتون ذات چي رب پيدا کړ له ازله		دود د علم و د هنر پکښې کمتر دئ
که همه قوم پره کړي سر له سره		دا حکمت په څو مکانه مقرر دئ

هجري د خپل پلار په استادۍ او فني مهارت وياړي او ځان يې مستقيماً خلف او شاګرد ګڼي او وايي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

اولاً به د استاد له حاله وایم		چي يې شعر جهانګير لکه قمر دئ
په پښتو ژبه چي شعر چا بيان کړ		د همه وو نظم ستوري دي دی نمر دئ
څه خوبي د هغه نمر وايې مهجوره		چي يې نوم دهر نيولی سر په سر دئ
ټول يې وسپاره په ما سرير د نظم		هغه نمر چي نن د خاورو په بستر دئ
نن حريف د ځواب نه وينم په دور		نه مي يو له مړو په شعر برابر دئ
زه محتاج د شاهد نه يم په دا قول		په راستي مي دا غرا شعر محضر دئ
که څوك خيال د جدل کا زما له نظمه		دغه ګوی دغه ميدان دغه احقر دئ

زيبا شعر هسي زړه د هــجري يووړ
لکه زړه د سفله وړی سيم و زر دئ

د هجري په کلام کي د پخوانو قصيده ګويانو اغېزې لفظاً او معناً ښې ښکاري، تاسي دمخه ولوستل چي شيخ اسعد سوري د پښتو پخوانی بولونکی يعني قصيده سرا د امير محمد سوري پر مړګ څنګه له فلکه سره ګيلې مانې کولې، او څنګه يې د هغه وېرنه يعني رثا په مهارت او غني لياقت سره ويلې وه، اوس د هجري يوه شکوه هم وګورئ، چي د هغه زاړه فکر او بلاغت بخرکي ښه پکښې ځلېږي او د منظرنګارۍ او استعارې کمال ځني ښکاري :

هسي چاري په انسان ولي سما کا		چي يې کار همه په څټ د مدعا کا
کيفيت يې مشابه له بازيګرو		نوی نوی مخ له غيبه هويدا کا
ماه و نمر جوړه مهرې د حقه بازو		په ماښام يوه په خوله بله پيدا کا
توره شپه ګويا پر ده د نېرنګيو		و هر چا ته روزانه بازي نما کا
سره مهره په لپو ونيسي تياره شي		بيا عطسه د شپې مصدره د سبا کا
زمکه سره لکه شهپر شي د مورانو		چي پيدا له فمه زاغ د زرو ها کا
د مراد باده څرګنده کا سړي ته		بيا يې ژر ور ځني پټه په جفا کا
نه به يار و يار ته وبخښي قسم دئ		نه به څوك ځني حاصله تمنا کا
بيا به کله درخو وکا سينګارونه		چي لېمه د حسن سترګي پې جلا کا
نه به بيا آدم شمله په څېره کېږدي		چي درخو يې سينه يخ په تماشا کا
دګردون هسي روش دئ له ازله		دوه مين په زجر تل سره سوا کا
هر زمان چي خنجر وکاږي د قهر		لهګدايه برابر لوی امرا کا
د فاضل په فضيلت يې رقت نشته		نه يې توره لږ ادب له اوليا کا
دا ويل به ارمان کېږي په وګړي		که قرائت يې په منبر باندي ملا کا
چي آخر وفا له مرده مونده نه شي		مرد هغه چي په حيات همه تر شا کا

هجري دُر دي پيوسته د حقيقت کړه
کيفيت يې کانې زړه هـــــــم په ژړا کا

وګورئ د شاعر په فکري چاپېرکي تل د زمانې سياسي او اجتماعي اوضاع اغېزه من وي. د اسعد سوري او د خوشحال خان د زوي رثايي قصيدې هم وېرني او شکوې دي خو هغه وخت د پښتنو سياسي عظمت د فکري استقلال او پر ځان ويسا او د روحي ټينګار او صلابت مويد و، په وير او ماتم کي هم شاعر له دنيا څخه فرار نه کاوه او د يأس او قنوطيت څپو نه لاهو کاوه، مګر د هجري عصر خو د مغولو د پردۍ سلطې او اقتدار د لوړتيا وخت و، دلته د پښتنو ملي مرکزيت د دوو غښتلو

(c) ketabton.com: The Digital Library

شاهنشاهیو تر منځ تري تم او خوشحال خان غوندي پیاوړی سردار او د آزادۍ د جنګ نومیالی مبارز او اور ژبی شاعر تر خاورو لاندي سوی و، نو ځکه د هجري په کلام کي یو د یأس او نا امیدۍ رنګ ښکاري په کوم ځای کي چي اسعد سوري او خوشحال له خپلي وېرني او شکوې څخه هم د ژوند او قومي افتخار له پاره نتیجه راباسي هجري د ملي مړيني په ګروم او ویر کي دنیا و مافیها ته شاکوي او وایي :

مرد هغه چي په حیات همه تر شاکا

دا دئ د بلواکۍ او بدبختۍ لوی نښان، چي زموږ په قومي شاعري کي د مغولو د مظالمو او جفاوو څخه پیدا سوی و او پښتنو پوره درې سوه کاله د دغه اجنبي تاړاکه سره مبارزه کوله، مګر سره د دې چي د پښتو ادب د دغي دورې په آثارو کي ډېري المیې او د ګرومه ډکي انګازې پاته دي، بیا هم پښتون مهجور شاعر خپل وطن او د خپل ملي ژوند او افتخار مرکز نه دئ هېر کړی، لکه چي هجري وایي :

کـــه نصیب بنده بندي کړ په دکـــن کي
دامنګیر یې همېشه عشق د وطـــن دئ
د زړه باز یې د روه په زمـــکه ګـــــــرزي
که هجري په دکن ناست خالي بدن دئ

عبدالقادر خان خټک :

د خوشحال خان بل زوی عبدالقادر خان چي د (۱۱۰۰ هـ) کال په شاوخوا کي ژوندی و او د پښتو له ښو قصیده سرایانو څخه و، دی د خوشحال خان د مکتب پیاوړی شاګرد دئ، او د شعر په ښېګڼو او ادبي مزایاوو کي پس له پلاره دی استاد ګڼل کېږي.

د ده ورونه هم د پښتو مقتدر شاعران دي خو پخپله اشرف خان هجري هم عبدالقادر پس له پلاره په لومړي پوړ شاګردانو کي ګڼي او وایي :

اوس یې وایه حقیقت د شـــــــــاګردانو
چي هـــــــر یو له دې هـــــنره بهره ور دئ
قادر خان که بحـــــــر بولم دروغ نه دي
چي یې فکر د اصلي دُرو مصدر دئ

د عبدالقادر خان له قصیدو څخه اوس موږ فقط نه قصیدې د ده په چاپي دېوان کي مومو، چي ما په (۱۳۱۸ ش) کال له کندهاره چاپ او خپور کړی دئ.

په دغو قصیدو کي ثنا، عرفان، حکمت، موعظت، رثاه، شکوه، انتقاد او منظرنګاري ټوله سته، او ځیني قصاید یې ښکلي تشبیبونه هم لري.

عبدالقادر خان د وینا په رواني او خوږتابه کي خپل پلار ته ورته دئ او په لفظ او معنی کي هغسي پیاوړتوب لري او غزل یې ډېره مستانه ده، مګر په قصیده کي یې روحاني رنګ غالب دئ او هغه مطالب وایي چي سنایي پس له خپلي فکري اوښتني پخپلو عرفاني قصیدو کي ویلي وه.

ښایي دا به د هغه څه اثر وي، چي عبدالقادر د خپل سیاسي کړاو او بېلتانه په وخت کي د نقشبندي طریقې د یوه مشهور عارف شیخ سعدي لاهوري لاسنیوی کړی و او دغه طریقت به د ده فکر خاص هغو معناوو ته ګرځولی وي چي د یوه مطیع مرید سره ښایي.

د عبدالقادر خان په غزلو کي شور او مستي او د تغزل ښکلی آهنګ او د شاعریت مظاهر ډېر سته خو په قصیده کي دغه مزایا لږ دي، که څه هم پر الفاظو بشپړ سلطه لري خو د فني تخلیقاتو اندازه یې په قصیده کي لږ ده او په واعظانه ډول خپل مطلب سِده اداکوي. مثلاً د جهاندارۍ او سیاست د ښېګڼو په تلقین کي د ده له قصیدو څخه دغسي بیتونه راوزي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

چي د ظلم اور يې بل کړ په عالم کي پخپل ځان باندي ستم کا نه پوهيږي چي پر تله تر پلي لا د سپاره سخت دي لايزال دئ سلطنت دګدايانو		ظالمان به ځان سوخته په دغه نارکا چي ستم پر بېوزلانو ستمګارکا بډايي پر پلي ولي شهسوارکا د زوال وېره يې نشته نه يې ډارکا

د پښتو شاعرانو په وينا د مېړه او مېړنتوب د صفاتو په څرګندونه کي ښه ذخيره سته او دا د پښتو د اخلاقي شاعرۍ يوه غوره برخه ده. خو هر شاعر د خپل فکري استعداد سره د دغو صفاتو څرګندونه او څېړنه کړې ده او خپل نظر يې د مېړه د لازمي صفاتو په شرح کي ښکاره کړی دئ، چي موږ له دغه ډول اشعارو څخه د هغه شاعر فکري سويه او د ده د تخيل مجاري معلوملای سو، مثلاً خوشحال خان د مرد په ستاينه کي د ده له پاره دغه صفات ضروري ګڼي :

مرد هغه چي همتناك برکتناك مخ يې مخ قول يې قول عهد يې عهد چي خبره د پستۍ د بلندۍ شي په تمکين کي لکه سبر په پستۍ کي لکه ګل شګفته روی تازه په باغ کي		د عالمه سره خوږ په زيست و ژواك نه دروغ، نه يې فرېب، نه تش تپاك په لويي لکه آسمان په پستي خاك په هر لور يې ځانګي ږنګري له تاك همېشه د ښو بلبلو پر بلغاك

د خوشحال خان د تصور او تخيل نيلی د مېړنتابه په څرګندونه او توضيح کي تل د پښتونوالي او مادي نړۍ پر ډګر ځغلي، له ژوندانه سره اړه لري او د ژوندانه خبري کوي.

مګر د ده د زوی د تخيل چاپېريال بېل دئ، عبدالقادر په تصويرکي د ملائيت ځيني نخښي ښکاري او داسي څرګنديږي چي د مدرسې او خانقاه ماحول د ده په قصيده کي اوځار اثرونه پرې ايښي دي او هغه څه چي خوشحال خان د مېړنتابه په لوازموکي نه ګڼل، د ده زوی هغه هم پکښې داخل کړي دي، او دا هم د عصر د هغي خاصي ديني روحيې اغېزه ده، چي د شرق اکثر اخلاقي شعر همدغه رنګ لري، حتی چي حضرت سنايي شاعر ته هم د دغي لاري تلقين کوي، او وايي:

تو ای مرد سخـــــن پېشه ! که بهر دام مشـــتی دون
زدين حـــــــــق بما ندســـتی، به نيروی سخـــــندانی
چه سستی ديدی از سنت، که رفتنی سوی بيدينان
چه تقصير آمد از قرآن ! که ګشـــتی ګـــــرد لامـــانی

عبدالقادر خان د مېړه په ستاينه کي دغسي مادي او ديني صفات سره ګډوي، د ده يوه قصيده داسي شروع کيږي :

مرد هغه چي په بخشش لکه درياب وي لکه مځکه هسي پست په تواضع وي په ثبات کي تر غره لا ثابت قدم وي تل يې وچولی د مياشتي غوندي ويل وي قناعت لکه همای په استخوان کا چي د ظلم لمبې بلي په عالم شي		په ښه بد باندي مشفق لکه آفتاب وي د واړه عالم مرجع وي هم ماب وي په صفات او په نرمي کي لکه آب وي دوست دښمن يې له ديداره کامياب وي نه ظالم نه حرصناك لکه عقاب وي پرې بريان د ده خاطر لکه کباب وي

تر دې وروسته زموږ د شاعر په تصورکي د خانقاهي تلقيناتو اثر داسي ښکاري:

(c) ketabton.com: The Digital Library

په نعمت کي شکر کا په محنت صبر		زړه يې ټينګ په مسبب نه په اسباب وي
په قضا د حق راضي خرم خورسند وي		ورته يو جنت دوږخ ثواب عقاب وي
يو زمان يې زړه خالي نه وي له يادو		که په ناستي که په تللو که په خواب وي
اوامر لکه سنت ادا کوينه		پټ څرګند له نواهي په اجتناب وي
که اشيا ورته ښکاره کماهي شي		مناجات يې زدني علماً يا وهاب وي
عام عالم ته ناست ښکارېږي په رفتار کي		د وصال تر شپې لا تله د ده شتاب وي
لاتاثيره يې بد ښه لکه سره زر شي		په لمبو د عشق سوخته لکه سيماب وي
څو چي ګرزي د دنيا په خرابات کي		په باطن کي آبادان ظاهر خراب وي
د ډك سيند غوندي آواز نکا بهيږي		نه پر شوره، پر غوغا لکه سېلاب وي
د دانا سوال ځواب په ادب ورکا		و احمق ته يې په پټه خوله ځواب وي
د ښو بوی يې په همه د يار پرېشان وي		درست وجود يې په معنا د مشك ناب وي
په ظاهر جامه له خلقه سره خلق		په باطن کي تابعين وي يا اصحاب وي

هغه مرد ولي ګڼه عـــــــبدالـــــقادره
چي عمل يې په سنت او په کتاب وي

وګورئ د فکري تحول آثار چي له پلاره تر زويه پوري يې څوني فرق کړی دئ، د خوشحال ايډيل مېړه يو عالي همت او پر خپل بول ولاړ، رښتين او درونډ او د ورين تندي خاوند پښتون دئ، چي وسله يې پسول او تکيه ګاه يې فقط خپل همت او خپل مړوند دئ. مګر عبدالقادر خان مېړه يو شاعر او صبور او له خدايه وېرېدونکی ذاکر او پر کتاب او سنت ټينګ او خاموش غوندي خانقاهي زاهد دئ، چي تلقين يې هم هغه له دنيا څخه فرار او د نفس او ژوندانه او د هوا او د هوس د کوډغلي وراني ده.
عبدالقادر خان په يوه قصيده کي وايي :

د بقا بهبود يې هيڅ نشته فاني ده		په دنيا چي مينه کاندي ناداني ده
د دنيا د خلقو کار راته ښکاره شو		د سېلاب په مخ يې کړې وداني ده
دا چي ته يې وداني ګڼې ناپوهه		د عاقل تر فهم عين ويراني ده

عبدالقادر د خپل پلار خوشحال خان او خپل ورور معظم پر مرګ رثايي قصايد هم لري، مګر د دغو قصيدو فکري جوله هم هغسي خانقاهي او ملايي ده، د کوم خاص او نوي فکر پرورښت نه پکښې ښکاري. خو سره د دې هم ځيني ادبي، د ويلو وړ معاني لري چي د خوشحال خان په وېرنه کي يې دغه بيتونه په ادبي لحاظ ښه دي :

اوښکي هم د وچېدو له وېري ولاړې		له تودې تبغني مي ګرمه ټټر لا ده
د فراق په اور دي وسو نو مي وچ سو		اوس مي تل په وچو سترګو ستا ژړا ده
په بهانه د آه خپل دم راځني درومي		له همدغو بېهوده ګيله ځما ده

د خپل ورور د ځوانيمرګۍ او ښکلا تصوير داسي کوي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

پر هـــــغو رخســـــارو پرېوتلې خـــــاوري
شـــــماتت يې چي په ګلـــــو د ګلاب شــــو
چي دا هسي رنګ ځوانان پکښې پراته دي
په آســـــمان باندي ډېر فـــــــخر د تراب شو
غـــــواصي کـــوم د اوښـــــيو په درياب کي
نه يې مـــومـــــــم معـــــظم دُر ناياب شـــو[۱۵]

له دې لنډې څېړني څخه په پای کي موږ دا نتيجه اخلو، چي عبدالقادر شاعر دئ، خو مفکر نه دئ، پر الفاظو او ادبي تعابيرو قدرت لري، مګر د فکر غولی يې تنګ او محدود او په خانقاهي تلقيناتو کي نغښتلی دئ. له ځانه سره د فکر کوم خاص اسلوب او جوړښت نه لري، او لکه خپل پلار موږ ته د يوې خاصي فکري دنيا نمايندګي نه سي کولای. خو که د عبدالقادر خان په شاعرۍ کي کوم کمال او ښکلا وي هغه نو د ده په غزل کي ده، چي د پښتو غزلي په څېړنه کي به موږ ده ته بيا پوره برخه ورکوو.

سکندر خان خټك :

د خوشحال خان د درنې کورنۍ يو بل ستوری د ده زوی سکندر خان د دېوان خاوند ښه شاعر دئ. د ده له خپله کلامه ښکاري چي په (۱۰۹۰ هـ) کال د (۲۲) کالو ځوان و، نو يې د زېږېدو کال د (۱۰٦۸ هـ) کال په شاوخوا کي ټاکلای سوای.
کله چي د (۱۰۷٤ هـ) کال په دريمه خورکي لوی خان د کورګاني پاچا نوکرانو ونيو او ډهلي ته يې واستاوه نو د ده کډې او زامن لکه جلال خان او سکندر خان او ګوهر خان او عجب خان چي کوچنوټي وو، د خپلو مندو سره له اکوړې څخه د يوسفزو په سيمه کي بائيزو ته ولاړل، دا مطلب خان په خپله فراقنامه کي داسي وايي :

هغه ملـــــــــك واړه ثمر دئ
چي پکښې زما سکندر دئ

تر دې وروسته چي سکندر ځوانېږي، نو په اکثرو هغو واقعو کي چي د ده پلار او کورنۍ ته ور پېښېږي د ده نوم هم يادېږي، او په (۱۰۸۸ هـ) کال د امير خان صوبدار (حکمران) سره د خپل پلار په امر کابل ته ولاړ او تر (۱۱۰۰ هـ) او د خوشحال خان تر مرګه وروسته چي اشرف خان د ده مشر ورور د ډهلي پاچا اورنګزېب اته کاله بندي کی، د خټکو د خانۍ له پاره د خوشحال خان د ښيلي ښويېدلي زوی بهرام خان او د افضل خان د اشرف خان د زوی تر منځ شخړي رواني وې، سکندر خان د خپل وراره پر خوا و، دی پخپله وايي :

د پېښې وار اوس پر سکندر راوړه فلکه
رقص دي وکړ د منحوس بهرام په کام
په شلمه د رمضان په جان کړ کي
افضل خان سره يکرنګ په اهتمام
که تاريخ د سن و سال غواړې له مانه
د ابجد په حروف عين غين، لام

جانه کړ له پېښوره شرقي پلو ته د چراټ په جنوب کي د آدمخېلو اپرېدو ځای دئ او دغه واقعه د (ع ۷۰ + غ ۱۰۰۰ + ل ۳۰ = ۱۱۰۰ هـ ق) ده. د ده د مړيني کال موږ ته نه دئ معلوم، خو دوني پوهېږو چي تر شعبان (۱۱۱٦ هـ ق) پوري ژوندی و، چي په همدغه تاريخ يې د خپلو زامنو ويرنه (مرثيه) ويلې ده او د افضل خان په تاريخ مرصع کي هم د ده احوال لږ و ډېر راغلي

[۱۵] دغه بيتونه (د پښتو ادب په تاريخ کي قصيده) نومي کتاب کي نسته.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دي.
د سکندر خان د شعر دېوان د پېښور ادارهٔ اشاعت چاپ کړی او دوهم ځل په (۱۹۶۲ م) کال خپور سوی دئ، چي د ښاغلي دوست محمد کامل په اهتمام او مقدمه ښکلی دئ، او غزل، قطعه، رباعي او قصايد لري.
د ده غزل لطافت او خوږوالی او پر مضمون آفرينۍ باندي قدرت ښيي، تعقيد او ابهام نه لري، په ساده الفاظو او ترکيبونو کي مضامين ځايوي، دا غزل يې د نمونې په ډول زه انتخابوم :

غوړ کاڼه کړه د غمازو و پېغور ته		مزري نه ګوري د سپيو شر و شور ته
د يار خيال راغی و سترګو ته شرمېږم		چي دا څه عزيز مېلمه راغی وکور ته
نرګس هسي ستا شهلا سترګو بيمار کړ		په قوت شو د همسا له مزکي پورته
د هجران لمبې يې لا ليدې سوزاني		ځکه ځان هندوي واچوه و اور ته
له هغو خاورو د اعذار لاله پيدا شه		چي يې داغ د ښکلي مخ يووړ وګور ته
خط و خال چي يې رقيب وته ښوك ستايي		د مصحف توري نقطې ښايي وکور ته
درست صورت مي لکه کسی شو له شوقه		چي ديدن د هغه يار کړم و هر لور ته
پر قوته لينده وشلوي ژر ژبه		زوره ور څه دئ د چرخ و هومره زور ته
حال دي هيڅ راڅخه پټ نه دئ "سکندره"		په فراق کي نارې مه وهه په زور ته

"سکندر" زړه غم ته ورکړ راشئ ګورئ
په ســــــاتنه يې خس وســــــپاره و اور ته

دلته د چاپي نسخې په دريم بيت کي "ستا شهيد سترګو" راغلی دئ، چي معنا نه لري، او بايد صحيح يې شهلا سترګي وي.
په آخر بيت کي " و غم ته" د بيت وزن ورانوي، بايد (و) حذف سي.
د سکندر د کلام په ټولو اقسامو کي د تصوف او عشق او ميني او اخلاقو ښه مضامين سته او داسي ښکاري چي د ده له شاعرانه طبيعته سره ادبي مطالعات او ګڼ معلومات هم مله وه، او وينا يې هم پوخوالی او صلابت لري او هم خوږوالی او سلاست.
د ده په ګرده شاعري باندي تبصره د دې ځايه سره مناسبه نه ښکاري، ځکه چي زموږ څېړنه تش په قصيدو پوري اړه لري او دا د ده د دېوان دوهم ټوك دئ، چي له (۲۱۳) مخه شروع کېږي.
د سکندر ادبي او شاعرانه مروچي او د هنر تجلا د ده په غزل کي تر قصيدې ښه ښکاري، نو دی په حقيقت کي غزل ويونکی شاعر دئ، چي کله کله قصيده هم وايي، خو قصيده يې نه د غزلو ښکلا لري، او نه د قصيده سرايۍ آداب او لوازم.
دی په‌خپلو قصيدو کي نېغ په مطلب شروع کوي، تشبيب يا نسيب او تمهيد نه لري، رډېډ خپل مقصد وايي او د کاکړو په اصطلاح (يوګاى) کوي، او هغه په څه پيرايه او تمهيد خبرو کي نه نغاړي. مثلاً اخلاقي قصيده او د نصيحت وينا يې داسي ده :

ته چي فخر په مردۍ کړې د بابا		راښکاره دي شوه مردي دورمه بابا
دروغژن، زاني، ممسك به سردار نشي		هم بخيل، قول بيعت چي کا ابا
مه بدګوی شه مه فحاش شه مه زود رنځ شه		په ښه خوی کي آراسته اوسه زېبا
لکه زمکه هسي پست همېشه اوسه		چي ښه بد درباندي ځي سبا بېګا

په دې ډول دا قصيده شل بيته ده، خو نېغ نصيحت دئ ،کوم شاعرانه هنر يا د مضمون ښکلا نه لري، او لکه د يوه اخوند

(c) ketabton.com: The Digital Library

غوندي وايي : "ښه کوئ بد مه کوئ!".
سکندر خان خو حساسه طبعه لري، شاعر دئ، د کلام قدرت يې په غزل کي ښه ښکاري، نکته آفرين دئ. د دغي غزلي په هر بيت کي يوه ښکلې معنا لري. په دوهم بيت کي د يار خيال او عزيز مېلمه او په څلورم بيت کي د نرګس ناروغي او په همسا پورته کېدل او د يار توري سترګي او په پنځم بيت کي د ستي کېدلو علت او په شپږم بيت کي له خاورو څه د لاله ګل راټوکېدل او په اووم بيت يوه صوفيانه نکته او د جهاني جمال ځلا داسي تخيلات دي، چي په پښتو کي يې د تعبير او تصوير او قوت بيان ښې نمونې ګڼلای سو. د اووم بيت جمالي ارزښت د دري د دې بيت سره اوړه پر اوړه درېږي :

در هر چه بنـــگرم تو پديدار بوده يی
ای نانموده رخ تو چه بسيار بوده يی

نه پوهېږم چي سکندر خان د خپل طبيعت دغه استعداد او قوت او نازکي او لطافت ولي په قصيده کي نه دئ ښکاره کړی؟ د ده د پلار او ورور هجري ځيني قصايد خو ادبي ښکلا په پېخرو پېخرو لري.
په دېوان کي تر اتيا بيته زياته يوه اوږده قصيده لري. په دې مطلع :

ځيني څه کارونه شي په دا جهان اوس
خصوصاً فتنه فســاد په دا ايوان اوس

وګورئ بې له کومه تمهيده يا نسيبه نېغ خپل مطلب ته ورننوزي. دی حق لري، چي د خپل عصر له ناوړو څخه شکوه وکي، ځکه چي د زمانې غالبو ظالمو حکمرانانو يعني د دهلي پاچهانو د ټول هند ثروت او د مظلومو ويني زبېښلې، او د ډهلي او اګرې ماڼۍ يې په جوړولې او د ملوك الطوايف ډمامې پر ګرده نيمه وچه باندي ډنګېدلې. دغه ټول فسادونه چي سکندر پخپله قصيده کي ځای کړي دي، تاريخي واقعيتونه دي او د فيوډالي نظام طبيعت او خاصيت هم دغه دئ.
وګورئ ! د شاه جهان زوی راولاړېږي او خپل پلار نيسي، په زندان کي يې غورځوي، خپل ورور تر غاړه نيسي او خوله يې وربېټوي، پر ګرد هندوستان باندي د لمن الملکۍ (؟) نغارې وهي. دلته به د مظلومو بزګرانو او خواريکښانو او بېوزلو رعيتو حال څه وي؟ سکندر په دغه قصيده کي وايي :

مروت، وفا، رښتيا له دنيا ولاړل ⁂ ځای (يې) ونيوه دروغ، مکر، بهتان اوس
که پخوا دهر بهار و اوس شو منی ⁂ چي هر لور آه و فرياد کا رنځوران اوس
نه هغه لولو ګوهر له دريا ووزي ⁂ نه هغه لعل و ياقوت له بدخشان اوس
نه هغه باران په وخت له اورو اوري ⁂ چي تمامه مزکه وکا ګلستان اوس
د ماضي ايام شاهان به کوم کوم شمارم ⁂ په ښه نام واړه حيات دئ په دوران اوس
يو د دوی غوندي ځما په عصر نشته ⁂ چي لايق د سلطنت وي په دوران اوس

١٦

په دې ډول سکندر د خپل عصر ټول معايب او ناوړي په دې قصيده کي رابرسېره کوي، او د خپل چاپېر د خلکو اخلاقو او سلوك ته د انتقاد ګوته نيسي :

[16] په اصل (کي) مګر غلط چاپ سوی دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لور په لور درځخه لاړ شي همرهان اوس		په راتلل د تنګسې څه په اوربدل
په طلب یې طالب مشه د درمان اوس		که د یار د بېلتانه په تیر زخمي شي
سراسر دي په ورتلل کي وینم زیان اوس		درې څلور چي سره ناست وي مه ور درومه

د سکندر د عصر په ټولنیز ژوندانه کي د ریاکارو او مغرضو شیخانو ډله هم دګوتنیوي وړ وه، دی حقیقي شیخان او د صافو زړونو خاوندان او هغه رهنمایان چي په فساد او ناوړوککړ نه وي ښه بولي، خو پر ریایي او کرغېړنو مدعیانو باندي داسي انتقادکوي :

هسي نه وایم چي نشته بزرګان اوس		که بازید وکه ذوالنون واړه ښکاره وه
په جبال او په ځنګل په بیابان اوس		د عالم له بدخویۍ پوشیده اوسي
چي لړلي په ایروویني جوګیان اوس		پکښې اور دئ د ټګۍ ویسا پر مکړه
په دا مکر فن اکثر وینم شیخان اوس		پندارونه یې پراته پر سجاده دي
خپل حساب کاندي د زرو عالمان اوس		شب و روز چي تسبیح اړوي په لاس کي
په زانو مراقبه شي متقیان اوس		د دنیا په جمعیت په فکر و غم دي
چي سکه د زرو وویني قاضیان اوس		روایت د معتبرکتاب منسوخ کا

دا خو د ریاکارانو او زاهدنمایانو او رشوت خورو قاضیانو غندنه وه، چي د سکندر خان د عصر د ټولني په ورانۍ او اجتماعي فسادونوکي بې برخي نه وه، اوس د دغي اجتماع د فساد بل اړخ وګورئ :

خوی خصلت د سردارانو شو دا شان اوس		بېګانه ورته قرین وینم تر خپلو
د عالم التماس نه وروړي دربان اوس		جاهلان ورسره خوښ په مسند ناست وي
چي له کوره د ده ووزي سوې نان اوس		سیه تور داغ یې ښکاره د زړه په سر شي
چي پرې سقف ستني رنګ کا د ایوان اوس		ویني سرې د مظلومانو نه دي څه دي؟
دا ظلم به علمدار وي ظالمان اوس		رحمدل، خدا ترسان به عامل نکا
چي په ځای د ابر ژاړي یتیمان اوس		په کښتونو یې د ملك باران نه ووري

دا قصیده د سکندر د عصر د اجتماعي حال او د خلکو د ژوندانه او مسلطو طبقاتو د تېریو او ناخوالو هینداره ده، اوکه یې موږ په قدیم ادب کي نظیر وغواړو، نو د ناصر خسرو یا سنایي د ځینو قصیدو سره به شباهت ومومي. ځکه دغه دواړه شاعران دغسي د خپل عصر ناوړي غندي او سخته انتقادي ژبه لري.
د سنایي ځیني اخلاقي او اجتماعي ګټه وري قصیدې هم کوم تشبیب او تمهید نه لري، نېغ په نسیب او انتقاد پیل کوي، او سکندر هم په قصیده کي د سنایي غوندي نقاده او نېغه لهجه لري. تاسي دلته د سکندر د قصیدې منتخب یو څو بیتونه وکتل، چي د حضرت سنایي یوه دري قصیده   هم دغه شانته مضامین لري، اوګمان کېږي چي سکندر دغه قصیده ضرور لوستلې او خپله پښتو قصیده به یې هم د سنایي د انتقادي او اخلاقي وینا تر اثر لاندي ویلې وي، واورئ د سنایي څخه یو څو بیته :

(c) ketabton.com: The Digital Library

ای مسلمانان خلایق حال دیگرکرده اند
از سر بی حرمتی معروف، منکرکرده اند
کار و جاه سروران شروع در پای او فتاد
زانکه اهل فسق از هرگوشه سر برکرده اند
پادشاهان قوی بر داد خواهان ضعیف
مرکز درگاه را سد سکندرکرده اند
ملك عمر و زید را جمله بترکان داده اند
خون خشم بیوگان را نقش منظرکرده اند
عالمان بی عمل از غایت حرص و امل
خویشتن را سخرهٔ اصحاب لشکرکرده اند
خرقه پوشان مزور سیرت سالوس و زرق
خویشتن را سخره قیماز و قیصرکرده اند
گاه خلوت صوفیان وقت باموی چو شیر
ورد خود ذکر برنج و شیر و شکرکرده اند
خون چشم بیوگانست آنکه در وقت صبوح
مهتران دولت اندر جام و ساغرکرده اند

د سنايي دغه قصيده د خپل عصر هينداره ده، او دا د شاعر هنر او د مروج کلام اثر دئ چي مور د اخلاقي او انتقادي شاعرئ په ښېگڼو روديږو، او تر ده وروسته ډېرو شاعرانو پخپلو ژبوکي د ده اغېزه منلې او د عصر د اجتماعي او واقعي مناظرو عکاسي يې کړېده. سنايي په پای کي وايي :

ای مسلمانان دگرگشته است حال روزگار
زانکه اهل روزگار احوال دیگرکـــــرده اند
ای ســــــنایی پندکم ده کاندرین آخـر زمان
در زمـــین مشتی خـــــر وگا سر و برکرده اند

سکندر هم خپله قصيده داسي ختموي، چي د سنايي له کلامه سره بې شباهته نه ده :

چي په دا مــــــــکر فســـاد زمـانه وينم
لا عجب که سلامت يوسم ايمان اوس
ننداره د نېك و بدوکړه ســـکــــندره
چي څه چاري کا عالم په دا آوان اوس
و هر بيت وته يې گوښي گوښي گــوره
آيينه ده د سکندرگوره جــــهان اوس

اشرف خان هجري د سکندر ورور، پخپله يوه انتقاديه قصيده کي د ده شعر داسي ستايي :

د سکندر شــعر له څه سره مخیٔکــــړم
طبــــــيعت يې ډېر تر درو مــــــنور دئ
د اشعارو ملك يې همه په ژبه خپل کړ
په سرير د نظم شــــاه بل ســـــکندر دئ

(c) ketabton.com: The Digital Library

(د هجري خطي دېوان، ٤٤ مخ)
لنډه يې دا چې سکندر خان د خوشحال خان د زامنو شاعرانو په
لومړي صف کې درېږي او په تېره يې بيا غزل خورا خوږه او د سهلو وړ او خوندوره ده.

ګوهر خان ختټك :

د خوشحال خان د درنې او د ستاينې وړکورنۍ چې پښتو ادب ته کوم خدمتونه کړي دي، د دوی په سبب د ختټکو کام د احترام وړ دئ.

ما د دې کورنۍ پر قصيده سرايي باندې څېړنه اوکتنه تر دې ځايه رارسولې وه، چې متأسفانه د دماغي او قلمي کارونو د ډېرښت په سبب داسې ناروغي راته پيښه سوه، چې بايد د طبيعت په سپارښت قلم کښېږدم،کتاب او کاغذ هم پرېږدم. ځکه نو پر سکندر خان باندې هم لنډ لنډ ورغږېدم او د دې له پاره چې د خوشحال خان د زامنو څخه يو بل قصيده ويونکی ناپېژندلی نه وي پاته سوی، ناچاره يم چې دا بحث پوره کم او يو څو ټکي پر ګوهر خان باندې هم وکاږم.

راسئ چې لومړی خو ګوهر خان لږ څه وپېژنو :

دی د خوشحال خان له زامنو څخه دئ، چې د خپل پلار سره له کوچنيوالي څخه تر ځوانۍ پورې په اکثرو سفرونو او جنګي واقعو کې ملګری و، (تاريخ مرصع، ٣٢٢ – ٣٩٦)، او کله چې خوشحال خان په (١١٠٠ هـ ق) کال وفات سو، ده په دغه مثنوي کې د وفات تاريخ ووايه :

خان خانان و قدوهٔ افغان		آن حکيمی سر خردمندان
چون به هفتاد و هشت سال شده		چو الف بود، همچو دال شده
روز آدينه بود چون زجهان		رفت و مانديم ما به آه و فغان
غرهٔ ماه مهر بود آن حوت		که به لب می نهاد مهر سکوت
بيست و هشتم ربيع آخر بود		که امين جان پاك او بر بود
چون زتاريخ فوت خان خبرم		شده "زما رفت زين جهان پدرم"

(تاريخ مرصع، ٤٨٢ مخ)

تر خوشحال خان وروسته چې په قبيلوي رقابتونو کې افضل خان د اشرف خان زوی او د ګوهر خان ورارہ بريالی او د ختټکو خان سو، نو ګوهر خان هم د خپل وراره سره ملګری و، خو د سياست چارې يې هغه ته پرې ايښې وې. وخت يې په علمي او ادبي چارو تېراوه، د ده دېوان ما نه دئ ليدلی، خو يو غونډ او ضخيم منثورکتاب يې د قلب السير په نامه (٤٠٠) پاڼې ما د پېښور په موزيم کې کتلی دئ، چې په دېرش بابه کې يې د حضرت محمد) سير او انساب او احوال او د خلفای راشدينو تاريخ د ډېرو عربي او فارسي معتبرو کتابو په حواله ترجمه کړی دئ، او د پښتو نثر په غورو آثارو کې راتلای سي.

ګوهر په دې کتاب کې ځای پر ځای خپل اشعار لکه غزل، قطعات، رباعيات او تغزلات او قصايد راوړي او د کتاب نثر په ښکلی کوي.

دا کتاب يې په (١١٢٠ هـ) کال د خپل وراره افضل خان په نامه کښلی او د دغه اديب او مؤرخ او مقتدر خان ادب پالنه او د پښتو کتابونو را ژوندي کړنه يې ستايلې ده.

دی وايي :

"اګر چه پښتو ژبه په علت د دورنشينۍ هونبره لذت نلري چه عربي او فارسي سره نسبت شي، ليکن از راه ضرور پښتنو ته هم په پښتو ويل بهتر دي، او سنت الهي هم پدا جاري دئ. هر کتاب چې به نازلېده، هم د هغه قوم په ژبه به نازل شه، دا پدا چې د هر چا پخپله ژبه فهم کېږي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوه یاران چي راز د زړه تر بله نمایي
بایده دئ چي پخــــــــــــپله ژبه وایي
د فارسیانو کن مکن ویل څه سود کا
پښــتنو ته کړه مــکړه ویل ښه ښــــایي
دکتاب د مضمونونو په ترڅ کي ځیني مفیدي اخلاقي او اجتماعي ټوټې داسي ځایوي :
مال چي دي وخوړ، هم هغه ستا دئ
چي له تا پاتو شي نور د نور چا دئ
که دي څه وښنده د خدای په لـوري
مال دي هم دا دئ مال دي هم دا دئ
دګوهر خان د فکر جولانګاه هم هغه دیني او مذهبي چاپېر دئ او دغه کتاب یې هم په دیني احساس او روحاني داعیه د دیني لویو لارښوونکو پر احوال کښلی دئ. نو ځکه د ده قصیده هم دغسي رنګ لري او په دیني پیرایو سبمالیږي.
د قلب السیر په سریزه کي د حمد و ثنا یوه ډېره اوږده قصیده لري چي د حضرت محمد) پر نعت او دعا ختمیږي، او داسي ښکاري چي سړی په مسجد کي د یوه ژبور اخوند خطبه اوري، دا قصیده داسي شروع کیږي دلته نو په صنعت التفات لوی ځښتن ته خبره اړوي :
نه د خیال د عقل کار شته ستا و ذات ته
انبیا دي سرګـــــشته په دا اســـرار شي
وروسته بیرته له مخاطبه، غایب ته ملتفت کیږي :

څه عجب خرګاه یې روغ کړ بې ستونه
پکښې نورکارونې ... چي یې رفتار شي (؟)
څه عجبه فرش ترو لاندي غوړولی
بیا پر جوړ، جبال، اشجار، دریا ثمار شي
ډېر تأثیر یې په آفتاب مهتاب کي ایښی
هم له نوره یې روشن لیل و نهار شي

دا دئ له دغي قصیدې څخه د نعت څو بیته :

محمد یې کړ پیدا له خپله نوره
عرش و فرش یې کل روشن پدا انوار شي
دی سلطان دئ اولوالعزم د انبیاوو
د آدم او د حوا پرې افتخار شي

قصیده خورا اوږده ده، دلته نوره نه ځایېږي. مقطع یې په شاعرانه ویاړ ختمیږي، مګر ښاغلي لوستونکي په ذوقي توګه دا ټاکلای سي چي ګوهر خان به په دغه افتخارکي څوني برخه لري؟
ښه یې وپېیل ګـــــــوهر په تار د نظم
آفرین دي پدا هسي شان اشعار شي

(c) ketabton.com: The Digital Library

(د قلب السیر له خطي نسخې څخه)

تر هغه ځایه چي د ګوهر خان نظمونه او نثرونه لیدل سوي او پیدا سوي دي، موږ ده ته د خوشحال خان په شاعرانو او لیکوالو زامنو کي دریمه برخه ورکولای سوای، ځکه چي د ده په تخلیقاتو کي هنري ښکلا او شاعرانه لطافت لږ ښکاري، او په فني لحاظ یې ناظم بللای سو، نه شاعر.

د ګوهر خان د وفات نېټه نه ده معلومه، خو د قلب السیر له سریزي او د ده له ویناوو څخه ښکاري چي په (۱۱۲۰ هـ ق) کال سپین ږیری او د کورنۍ مشر و. خپل ورار افضل خان ته د کشر په خطابونو سره دعاوي کوي، او د ده توفیق د قوم او ژبې په خدمت کي غواړي.

کاظم خان شیدا :

کاظم خان شیدا د خټکو د کورنۍ د ادبي ګلستان وروستی ګل او د هغه آسمان آخرنی ځلاند ستوری دئ، دی د خوشحال خان کړوسی او په څلور پښته د خپلي کورنۍ د ادبي روایاتو حامل و.

کاظم خان په داسي محیط کي پیدا او لوی سوی و، چي نیکه او پلار او ټول تربرونه یې شاعران او لیکوال او مؤلفان وو او له دغسي ادبي چاپېره حتماً په ټولو ادبي روایاتو او فني عنعناتو خبر سړی راوزي.

اما د کاظم خان په شاعري کي چي غزل یې لویه برخه ده یو راز لفظي او معنوي بدعت ښکاري، ځکه چي ده د فارسي ادبي تعبیرو او د عربي غریبو الفاظو راوړلو کي داسي افراط کړی دئ چي یقیناً یې د ده شعر د پښتو له ادبي معمول سبکه لیري کړی دئ.

د کاظم خان د دې فکري او لفظي تحول د تحلیل له پاره موږ مجبوره یو چي د ده د ژوندانه محیط او د عصر ادبي جریان وڅېړو او ویې ګورو.

د شیدا د ژوندانه دوره د هند د مغولو د آخرینو سوګلیو وخت دئ، د ده مخي ته د فارسي د سبك هند د مقتدرو استادانو لکه کلیم او عرفي او فیضي او نظري ښکلي تخلیقات پراته وه، مګر هم په دغه عصر کي د سبك هند افراطي شاعرانو لکه بیدل او ناصر علي د شعر پر ادبي جریان درونډ تسلط درلود، چي دغو استادانو په فارسي ژبه کي د تعبیر او ادا او موشګافۍ او نزاکت آفرینۍ او شاعرانه تلازماتو او استعارو یو نوی ور پرانیتی و. حتي چي ځینو پخو د فارسي ادب استادانو دغه جریان کوږ بدعت ګاڼه او سخت یې غانده.

محمدعلي حزین چي له فارسه هند ته راغلی د ادب منلی استاد و، د دغه جریان داسي مخالف و چي ده به ویل :

"که زه بیرته وطن ته ولاړ سم نو د خپلو ملګرو او دوستانو د خندا او ملنډو له پاره د ناصر علي تر کلام بل بهترین شی نه سم وړلای".

مګر میرزا عبدالقادر بیدل چي یقیناً د خپل عصر لوی پوهاند او صوفي او پوخ شاعر و دغه سبك یې داسي مقبول او د منلو او سهلو وړ کړ، چي وروسته دغه استاد ډېر پیروان او عقیدت مندان وموندل او یو خاص د ادب مکتب یې وپرانیت چي حقاً باید د ده په نامه د بیدل مکتب وبلل سي.

په پښتو ادب کي همدغه هندي سبك اغېزې وکړې او لومړی پلا حمید ماشوخېل مهمند د دغه سبك ادبي موشګافي او تلازمات د نظیري او عرفي په پیروي خو په معتدل ډول پښتو ادب ته راوستل.

مګر د حمید استادي دغه ده چي د پښتو د تعبیر قوت او رنګ او جوله یې پکښې خوندي کړه، او په دې کار کي یې له بې ځایه افراطه ځان وژغوره.

اما شیدا خو د خپلي کورنۍ په فیوډالي کړاو کي د سیاست ښکار سو او د عمر اکثره برخه یې په کشمیر او هند او رامپور کي له وطنه لیري تېره کړه او د سبك هند سره مستقیماً مخامخ سو او د هند د ادبي جریانه څخه یې درنې او سِده اغېزې قبولي

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړې[۱۷].
نو که د ده په شعر کې موږ يو ډول بدعت او افراط کاري او د سبك هند د آخرني عروج نخښې وينو، دی به ډېر نه ګرموو، ځکه چې محيط خو حتماً د شاعر په فکر او سبك کې اثر کوي، او پخپله شيدا هم دې نکتې ته متلفت و، چې ويل به يې:

که نکات مې عجايب دي		عبارات مې غرايب دي
خاص به حسن د کلام وي		د معنی دقت يې عام وي
خالي نه وي له صنعته		عاري نه وي له رفعته
په لوستنه يې ابتهاج کړه		آفرين مې په مزاج کړه

رشيتا دا ده چې شيدا د فنان ذوق او مضمون آفريني قريحې خاوند او ده په پښتو کې هغه کار کړی دئ چې بل چا نه وکړی.
نو لکه په فارسي کې چې د حضرت بيدل تخليقي ادب خاص مقام لري او حتی مخالفين يې هم د فکري يوې خاصې ذخيرې په ډول مني او دغه ګران بها پانګه نه سي هېرولای، دغسي هم د شيدا شعر او په خاص کړه بيا غزل يې د پښتو يوه خاصه او خوندوره پانګه ګڼل کېدای سي.
د شيدا پر شاعرۍ باندي څېړنه او ږغېدنه ډېر وخت غواړي، خو دلته زما د دې څېړني سره يوازې د ده قصيده اړه لري.
ښاغلي بېنوا څو کاله مخکي د ده دېوان ترتيب او چاپ کی، چې فقط د شيدا دوې قصيدې لري او يوه يې نږدې دوه سوه بيته ده.
د دې قصيدې تشبيب د منظرنګارۍ او د شاعر د نکته آفرينۍ يو اورد سجل دئ چې داسي پيل کيږي :

بيا تحول شو د حمل ګوره آثار		شګفته په هر طرف تازه بهار
څه بيان وکړم د ګلو له افراطه		يا انواع کړم د ګلونو درته شمار
يا چه چه د عندليب په ښاخ د ګلو		يا جلوه د روان آب به سبزه زار
يا خوبي په هر طرف د خرميه		سرسبزي د باغ و راغ هم د کوهسار
يا په سر د هر زلمي زېبا ګلونه		يا په غاړه د خوبانو رعنا هار
يا له خياله آشفته د دستار ولونه		بې شماله توري زلفي تار په تار
يا لباس د دلبرانو قسم قسم		يا يې ټيك په تور اوربل باندي آشکار
يا يې دور د خلخال او د څرېه		په خرام کي يې ادا د ژرنګهار
يا نغمه د مغني په څو څو رنګه		ترانه يې د شيدا رنګين اشعار
يا شوخي د رقاصانو په ادا کي		يا ګرمي د حريفانو په خپل کار
يا هر دم باده نوشي د ساقيانو		منعدم وينمه هوش د باده خوار

دا قصيده د شيدا فکري مجرا ښه راښيي چې د هندي ژوند نخښې پکښې تصوير سوي او داسي ښکاري چې شاعر د هندي بزم په رنګ پوره رنګېدلی و او هر څه چېويني او هر څه چې وايي، ته وا ږغ يې د يوه هندي موشګاف ويونکي ږغ دئ.
وګورئ په دې بيتو کي شرري تخم او د بنفشې ږمنځ، او د غنچې پرده، او د برقي شعلې ګرم بازاري او د ګلو د اور لمبې ټوله

[۱۷] د پښتو ادب تاريخ، د څلرم ټولګي له پاره، پر همدغه ځای پای ته رسيږي، وروستني ټول مطالب مي (د پښتو ادب په تاريخ کي قصيده) نومي کتاب څخه رانقل کړي دي. (م. روهيال)

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه تراکیب او تعابیر دي چي فقط هم د هندي سبك د آخرني عروج په وخت کي د بیدل او ناصر علي له خولې اورېدل کیږي. خو د نورو په غوږو کي داسي ږغونه حقیقتاً غرابت او وحشت لري، او د محمدعلي حزین په تعبیر فقط د خندا او منلېو وړ دي، شیدا په دغه قصیده کي وايي :

د غنچې له پردې مخ د ګل ښکاره شي		د عروس غوندي په ډېر زیب و سینګار
چي په سر لکه شعله یې حواله شي		پس شرر د ګلو تخم کړ ګل کار
توري زلفي یې پرېشاني په سبا شوې		شانه هیڅ د بنفشې نه ده په کار
پرېشاني د ګل خرمن کړ ګل فروشو		که د برق په شعله ګرم دئ بازار؟
په لمبه یې لکه دود د بهار ابر		افروخته په باغ و راغ د ګلو نار

د هندي نخا یو منظر داسي تصویر کوي، چي د دې فن کمال دئ، خو رنګ یې داسي هندی سوی دئ چي له پښتني ذوقه او د پښتو له تعبیره ډېر لیري ښکاري:

څرخ وهل د دل آرام دي راته وایه		که فلك دئ نن زما په کام د وار
په رنګین قالین رفتار کوي د رقص		که صبا دئ په ګلشن کاندي ګذار
حنايي قدم چي اوس په قالين کیږدي		د کاشان اهل صنعت شه څني زار
په صفا یې د لقا قالین مرآت شي		د توتي نقش ګفتار کاندي چغار
په صدا یې د هر زنګ او د کنګرو هم		هر نفس د شاهد باز خاطر افګار
د مهتاب په چپ و راست په پېش و پس هم		لکه خاص شي کواکب په انتشار
د سیم تن په هر طرف افراط د نقد		چي حاصل یې وي د فن کامل عیار

شیدا د دغو موشګافیو او صناعیو وروسته ځینو اخلاقي مطالبو ته ګرېز کوي، او خپلي قصیدې ته د پند او موعظت رنګ ورکوي. مګر دلته هم منفي او فراري فلسفې ته هڅه کوي، چي دا هم د هند د روحاني محیط او د ده د ژوند د اوږدو محرومیتونو نتیجه ده، وايي :

د دنیا اوج لړلی په ډېر غم دئ		لکه کښېنوي عاصي په سر د دار
اعتماد یې هیڅ په داد و ستد نشته		کجبازي یې ده په مثل د قمار
انقلاب د زمانې تنده سېلۍ ده		چي په هند یې وه راغلې دند وکار
طاوسي تخت یې په شان د بنې واخیست		بیا یې تېر کړ تر کابل و قندهار
خپله خونه لکه مرغ د پیر کاه کړه		چي محتاج نه شي په عمر د معمار

د شیدا دا فکري فراري اړخ خو اوس زموږ له پاره اخلاقي سرمشق نه سي ګرځېدلای، مګر د ده ادبي زیار او رنګارنګ مضمون آفریني او نوي تعابیر خو زما په خیال پښتو ادب ته د یوې پانګې په ډول ډېر غنیمت دي، او که ده څه بدعت کړی وي، نو هغه به هم د بداعت حصه په شمېر راتلای سي او دی به د ادبي شریعت په حکم په دې خپل کړاو کي مأخوذ نه وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځکه په ژبه کي باید تل د توسیع او ارتوالي وسایل موجود سي او د هر راز تخیل د تصویر له پاره الفاظ او تعابیر ولري. نو د مرحوم شیدا سخنګویي چي د پښتو په بحار کي د سوسن ژبه سرمه سایه کوله پر خپل ځای د قدر وړ ده، او موږ د شیدا زیار او مښود د پښتو ادب په تاریخ کي کورټ نه سو هېرولای.

د سوسن ژبه حیرت کړه ســــرمه ســــایه
چي شیدا په دا بحار کي سخنګوی شو

شیدا پیاوړی آرټیسټ و، خو افسوس چي د ده د آرټ ذوق له خپله محیطه لیري د هند په مځکه کي پرورښت وکی او هندي اداکارو په دې ساده پښتون نوري چاري وکړې، دی پخپله وایي :

په هندي ادا یې وکړې په ما چــــاري
زه شیدا په زړه ساده د روه افغان یم

د نورو شاعرانو قصاید

د خواجه محمد بنګښ قصیدې :

د یوولسمي هجري پېړۍ دغه نازکخیاله شاعر موږ هغه وخت و پېژاند، چي د ده (۲٤) غزلي او شپږ قصیدې راورتې پخپل کتاب ګلشن روه کي په (۱۸٦۰ م) کال د انګلستان په هرتفورډ کي چاپ کړې، او بیا فادر هیوز په کلید افغاني کي هم ځای ورکی، (د لاهور طبع ۱۸۹۳ م).

کله چي په (۱۳۱۹ ش) کال ما د پښتانه شعراء لومړی ټوك سره راټولاوه، نو مي د بنګښ پر احوال او شاعرۍ باندي فقط د ګلشن روه او کلید افغاني په حواله لږ څه ولیکل، خو وروسته د ده د دېوان یوه خطي نسخه د مردان د پښتنو یوه پوه ښاغلي حبیب الرحمن ما ته راولېږله، چي تر اوسه راسره پرته ده، څو چي په (۱۹۸۵ م) کال د پېښور پښتو اکاډیمۍ د پرېشان خټك د مقدمې سره چاپ کړه.

خواجه محمد د خوشحال خان د زمانې سړی دئ، چي هم د شاه جهان او بیا د اورنګزېب معاصر ګاڼه سي، پخپله وایي :

هسي خــوښ د تخـــت د پاسه خــرم نه دئ
چي عاشق د ستا په در کي خوښ خرم دئ
(د دېوان ۹۳ مخ)

خرم خو د شاه جهان نوم دئ، چي په (۱۰٦۸هـ ق) کال خپل زوی له تخته راوغورځاوه. په بل بیت کي خپل معاصرت د اورنګزېبه سره هم داسي ښیي :

د اورنګ په پاچهي کي مي نیاو نه شي
زه خواجه محـمد به ووزم و بل لـــــور ته

نو موږ د ده د ژوندانه حدود له (۱۰۳۰ هـ ق څخه تر ۱۱۰۰ هـ ق) پوري ټاکلای سوای.

دغه مطلب په لاندي دلیل هم ټینګېږي چي بنګښ په چشتي صابري طریقه کي د میا عبدالرحیم مرید و او د دې سړي پلار میا علي د شېرپاو اوسېدونکی بیا د اکبر پوري د اخوند پنجو مرید و، پخپله وایي :

چي ســـــاکن د چشـــــتیانو په سریر دئ
شیخ حضرت عبدالرحیم زموږه پیر دئ

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اخوند پنجو بابا د مړګ کال (۱۰۷۳ هـ ق) دئ (خزینة الاصفیا، ۱/۷۹ مخ). نو بنګښ په درو وسیلو د اخوند پنجو د طریقت په سلسله کي داخل بلل کیږي.
د خواجه محمد بنګښ غزلي خو په لفظ او معنی کي د هنر ښکلا لري، هم یې قالبونه ښه دي هم یې محتوی ښکلې ښکاري، د تصوف په رنګ کي عاشقانه غزلي لري چي کله کله په اخلاقي او عرفاني ګڼو هم پسوللي سوي دي، لکه د زړونو ماتول (نه آزارول) چي شاعرانو راز راز مضمون آفرینی پکښې کړي دي، خواجه محمد یې په دې بیت کي څنګه په یوه حسي تشبیه سره تلقین کوي :

زړونه مه ماتوه لعل د بدخشان دي
بیا مشکل دي رغول د شکسته وو

په دې بیت کي د جناس او استعارې او تضاد اقسام څنګه سره یو ځای سویدي :

ګوتي توري کړې په ما یې کړې راپوري
زه حیران یم ستا د سپـــــینو ګـــوتو تور ته

د ښاغلي پوهاند رشاد په حساب د ده خطي دېوان (۱۸۱۳) بیتونه اوګرده (۱٤۲) غزلي او (۳۱) قصیدې لري، (وړمه مجله، ۲ ګڼه ۱۳٤۸ ش)، او دغه نسخه چي په (۱۳۲۰ هـ ق) د حمیدالله په بد خط کښلې سوېده، ډېر نواقص او ادبي عیوب هم لري، چي سړی ورته اريانېږي. ځکه چي د خواجه محمد ځیني غزلي خو د ده بشپړه ادبي استادي او پر لفظي او معنوي ښېګڼو باندي احاطه څرګندوي چي په عروضي اصطلاح یې خرم بولي.
او د ځینو بیتونو ضروري هجاوي یې کمي دي، یعني پزېرې کړي بیتونه لري. داسي ګمان کیږي چي دغه به د کاتبانو ګناه وي، چي د ده د ځینو بیتونو پزي یې ور پرې کړي دي.
د ده له یوې اوږدې قصیدې څخه د اتو بیتونه ولولئ چي د شاعر د هنري کمال ځلا ځني ښه ښکاري :

زړه راڅخه وړی دئ جمال د چشتیانو
سرې سترګي، سرې شونډې مجذوب حال د چشتیانو
واړه شهبازان د لا مکان سیرونه کاندي
هسي رنګه تېز دئ پر و بال د چشتیانو
پټ په زړه کي تل لکه لاله وینه د زړه خورم
نشته دئ په ژبه قیل و قال د چشتیانو
دا څه سپوږمۍ نه ده چي ځلیږي په آسمان کي
تللی په آسمان کي د آس نال د چشتیانو
زړه به د دردمنو لکه ګل پرې وغوړیږي
کله به راوالوزي شمال د چشتیانو
هیڅ ورته څرګند شوه د دنیا واړه شالونه
هر چي یې اغوستي شړی، شال د چشتیانو
سر و مال به ورکړم کې یوه ذره ترې راکړه
ډک جامونه ګرزي مالامال د چشتیانو
واړه ښایسته په مثال ستوري د آسمان دي
ما پکښې موندلی دئ هلال د چشتیانو

(ص ۸۲ خطي دېوان)

قصیده اوږده ده، او سړی د شاعر د استعداد نښاني پکښې لیدای سي، خو تړوله د یوه مخلص ارادتمند له زړه راوتلي کلمات

(c) ketabton.com: The Digital Library

دي، چي د نورو په درد نه خوري.
خواجه محمد د تلقين او وعظ و پند قصيدې هم لري چي د کلام قوت او رواني يې ځني ښکاري، دا د سنايي غوندي زهديات دي، چي د شرقي ادب يوه لويه برخه ګرځېدلې ده، لکه دا قصيده :

د دنيا عمر دي تېر که بېهوده		که شپېته و، که اتيا و که زياده
بختورو له دنيا فايده يووړه		تا بې زيانه هيڅ ونه کړله فايده
د مجلس ياران همه درځخه لاړه		نظر نه کړې په رښو سترګو اوده
په سړي باندي چي غم پرېوزي خوب نکه		ته چارپا يې که سړی آدم زاده؟
پلار، نيکونه دي همه په مرګ تمام شوه		خلاص به نه شې يکتنها علاحده
زنده سر به په دنيا کي پاتي نه شې		چا اخيستې ده غافله ستا هوده
په پيرۍ دي ږيره سپينه شوه ملا ټيټه		لا ترکومه به پايېږې جك زده
ستا شپېته کلونه تېر شوه زوړ بوډا شوې		ته لا ځان ګڼې تر اوسه چهارده
که عاقل يې دنيا پرېږده قلندر شه		فقيران په دواړه کونه آزاده
د ګمان پرده دي ليري کړه له مخه		رضا کېږي د صاحب په اراده
د مغان د دروازې د در خادم شه		چي د عشق له جامه درکاندي باده

دا زاهدانه قصيده په مناجات داسي ختمېږي :

هدايت وکړه و ما ته يوه خدايه		چي و تا ته ځم په سم لار رسېده
ما بد وکړه زه بنده يم بې ادبه		ته بخشش کوه پخپله قاعده
ګناه کار خواجه آزاد کړه غني خدايه		غنيان تل آزادوي زاړه برده

(ص ۹۲ خطي دېوان)
په دې قصيده کي د عشق او ميني د مرموزي دنيا ځيني اسرار او دردونه يا خوندونه او شواخونونه ځرګندوي، او داسي ښکاري چي دی پخپله په عيني ډول له دغو وارداتو سره آشنا و :

(c) ketabton.com: The Digital Library

عاشقان نظر په مخ د قمر نه که	بېله یاره و بل مخ ته نظر نه که
شپه و ورځ د ده په فکر مستغرق وي	غیر فکر (یې) په زړه کي ګذر نه که
نور عالم چي سپوږمۍ ويني اختر که	عاشق بې د یار له میني اختر نه که
هغه لاف د عاشقۍ کا په دروغو	چي بلبل غوندي فریاد په سحر نه که
د هجران اغزی مي ښخ دئ په پهلوکي	عاشقان بېغمه خوب په بستر نه که
پروانه له بلي شمعي نه جاروزي	څو آخر پرې دړي دړي بشر نه که
که یار سر ورڅخه غواړي ترې (یې) ځار که	هیڅ د سر په پرېکولو خطر نه که
عاشقي د تن پرورو خلکو نه ده	خر، ټټو به خدای د آس برابر نه که
په خوله تشي لافي کا د عاشقۍ	معشوقه چي ورته وایي اثر نه که
که هر څو ورباندي کا ناځاري چاري	عاشقان د یار له جوره حذر نه که
مستغني د قناعت په خزانو شي	جستجوی د دنیا دارو په در نه که
هم سفر هم یې مقام دئ پخپل کورکي	و بل لوري ته هیچري سفر نه که
که په هر وېښته یې وي هزار هنره	بې له عشقه عارفان بل هنر نه که
د عشق تاج به د هغه پر سر حرام وي	چي د یار له پاره خاوري په سر نه که
په دا لاري ډېر خطر دئ لاړ به نه شي	څو چي توره د اخلاص په کمر نه که
له دې غمه به هرګز بېغمه نه شي	څو ګردن د غلیم غوڅ په خنجر نه که
د عاشق نامه به کله وي پر روغه	څو په سرو لنبوکي ځان سمندر نه که
بحروبر یې دواړه بیا مونده په کورکي	عاشقان سفر د بحرو د بر نه که
د تهمت له ناپاکیو به خلاص نه شي	څو پناه ورته د صبر سپر نه که
که تندی په دواړه لاس وهي له غمه	نور به کښلي د محفوظ د دفتر نه که
په یوه نظر یې زړه راڅخه یووړ	یار و ما ته نظر بار دیګر نه که
پرهرونه مي د زړه واړه زون شوه	طبیبان مي هیڅ علاج د پرهر نه که
زه په یار پسي په غلا ژاړم له خلقه	چیري نه وي چي رقیب راخبر نه که
ما به سر له تنه غوڅ د رقیب پرېکړ	ملګري راسره چرغ اخضر نه که
آه فریاد کوم له درده سره ژاړم	د آه غشی مي هرګز پرې اثر نه که

[۱۸][۱۹]

د خواجه محمد که سر ځي لاړ به نه شي
څـــــو یوه بوســـه یار ده لــــــره ور نه که
(خطي دېوان، ۷۰ مخ)

دا وې د خواجه محمد د قصیدو یو څو نمونې چي دلته راغوره کړه سوې.
ښاغلي لوستونکي که دغه د عشق او زهد بیانوونکي قصیدي ولولي، او بیا یې د ده د غزلو سره پرتله کي نو به دا له ورایه ورښکاره سي چي غزلیات یې ډېر ښکلي او مستانه او لطیف دي، خو په قصیدوکي یې د زاهدانه تقشف ډېري اغېزې لیدلي

[۱۸] مراد د نقشبندي صوفیانو سفر در وطن دئ. چي صوفي پخپل نفس کي یون کوي، او خپل باطن تصفیه کوي او ځان پېژني.

[۱۹] زوی : هغه د وینو سره ګډې اوبه چي په زخم کي وي. زون : هغه پرهار چي اوبه واخلي او زوي کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کېږي.

موږ به خواجه محمد په دې واعظانه قصیدو او مریدانه ویناوو نه کړو، دی د خپل عصر د روحاني فضا نمایندګي کوي، او دغه کیفیت د دغه عصر په اکثرو هنرمندو شاعرانو لکه د عبدالقادر خان او ګوهرخان او نورو په ویناوو کي هم سته.

لنډه یې دا ده :

که موږ د خواجه محمد د ځینو غزلو طراوت او ښکلا او مضمون آفریني او بیا د ځینو قصیدو واعظانه ډول یا د مضمون اوچتوب ګرده سره راټول کو او ده ته د پښتو نورو شاعرانو په کوم پوړ کي د درېدلو ځای وټاکو، نو به په متې د هجري او عبدالقادر ځای ته ورسیږي.

وګورئ ! د بنګښ دغه د وعظ او زهد مطلبونه که د غزل په قالب کي توی سي، نو داسي ګټوره، ښکلې او موثره وینا ځني جوړیږي :

چي بازار لره خالي لاسونه درومې | اتکل نه کیږي چي سود به ځني راوړې
ته د وړاندي ځې دنیا دي کړه د وروستو | په تورتم کي مشال ولي پسي شاوړې
عاقبت به یوه ورځ درڅخه مات شي | که هر څو په احتیاط لوښي متیا[20] وړې
چي دي تخم پر پټي کرلی نه وي | د غلې په وخت به واخلې ځني خاورې

نصیحت و بل ته کړې خواجه محمده !
ته یې ولي د خپل زړه په غوږو ناورې؟

(خطي دېوان، ٤١ مخ)

د علي اکبر اورکزي په ګلشن افغان کي قصیدې :

د اتحاد جماهیر شوروي د ارمنستان د جمهوریت د مرکزي ښار ایروان په کتابخانه کي یو ډېر خوشخطه او ښکلی او منقوش او مذهب (طلاکاري) او مصور دېوان سته، چي په هغه کتابخانه کي یې نمبر (٥٣٨) دئ.

نه پوهیږم چي دغه قلمي ښکلې او مصوره نسخه څنګه له پښتونخوا او کشمیره ارمنستان ته وړل سوېده؟ د دې نسخې یو میکروفلم د کابل په عامه کتابخانه کي سته.

د نسخې خط ښکلی نستعلیق دئ او ځیني مصور مخونه هم لري، د تصویر او تذهیب سبك یې کشمیری او متأخر دئ، خو د ښکلا او رنګ او تصویر او تذهیب اټکل یې په تور میکروفلم کي ښه نه کیږي او فقط دوني ښکاري، چي یوه ښکلې او ښه خوشخطه نسخه ده. علي اکبر په قام اورکزی دئ، دا پښتون قام په تیرا او د کورمي په سیمو کي له قدیمه اوسي او دا هغه وادي ده، چي تر اسلام دمخه د کوشانیانو د وروستنیو شهزادګانو او د کابلشاهانو په لاس کي وه، او اکثر د هندوستان تجارتي کاروانونه او د فاتحانو لښکر به له دغو سیمو تېرېدل.

کله چي امیر تېمور لنګ په (۸۰۰ هـ) د هندوستان د نیولو له پاره له دغو سیمو څخه تېرېدی د دې ځایو مشران شیخ احمد، خواجه اوغاني او ملك محمد او لشکرشاه اوغاني او شیخ عبدل وو[21]، او مؤرخان د دې ځای د ایریاب او شنوزان درې یادوي، چي هلته یوه اوغاني قبیله اورکزۍ اوسېده.

له دې تاریخي سنده ښکاري چي اورکزي اوغانان اوه اته سوه کاله دمخه له امو په دې ځای کي اوسېدل[22].

علي اکبر اورکزی له دې ځایه د (١١٥٦ هـ ق) په حدودو کي هندوستان ته تللی او په اکثرو ښارو ګرځېدلی دئ، د ده وظیفه غالباً عسکریت دئ، خو په پښتو او دري ژبو ښه شاعر او لیکوال هم و. د ده دېوان مردفي پښتو او پارسي برخي لري او یو

---

[20] متیا : له مات څخه صفت دئ، یعني ماتي قبلوونکی لکه بسیا، لګیا او نور.

[21] ظفرنامه، ٢/٣٤، ٣٧.

[22] روزنامهٔ غزوات هندوستان ٥٨، د پتروګراد طبع ١٩١٥ ع، په دې کتاب کي دا نوم غلط اورکزنی(؟) چاپ سوی دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سني مذهبه حنفي او نقشبندي طريقې پيرو باذوقه او اديب پښتون ښکاري. د خپل دېوان مقدمه يې په دري داسي ليکلې ده :

"سپاس و ستايش بی پايان و حمد و ثنای فراوان، مر متکلمی را سزاوارست، که زبان هر حامد به چندين لغات مختلفه گويا گردانيد، و هر قومی را معنی لغات تازی و دری[23]، و افغانی دانايند ... اين فقير احقر مولای سيد علی اکبر بن قاسم خان اورکزی قوم افغان ساکن تيرا خيبر، در حداثت سن و آوان طفلی که طبيعتش مانند کف مفلسان، از نقد فن شاعری عاری بوده ... به فرمايش سلطان شوق به تسويد غزل چند، بزبان افغانی که محاوره اسلام و مانوس الاستعمال بود، چند صفحه را سياه ساخت و برقعات متفرقه مرقوم شده ... بعد از ان در عنفوان شباب در تعليم و آموختن اين فن نزد اکثری از اولوالالباب سعی و فور بکار برده ... و چون اين گلدسته مشتمل بر ازهار الفاظ رنگين و متضمن اشعار معانی شيرين است به اتقای حضرت يزدان به "گلشن افغاني" موسوم گشت ...".

د گلشن افغان لومړۍ غزله

زړه مي بل هغه دلبر په اور د غم کا		چي مي ورك په دغه اور د سترګو نم کا
هسي ما غوندي يې ډېر عالم خراب کړ		کرشمه و ناز پېشه چي يې صنم کا
د عالم په باب ژوندی له مړو بتر يم		که خوك شمار زما په عين د عالم کا
سرو مال تالا کوي پروا يې نه شي		که جهان سره برهم په يوه دم کا
لکه دی کاندي د هر عاشق په باب کي		د ازل حکم نه لوحه، نه قلم کا
په دغه ساعت يې زړه له ما نه يووړ		اوس په خپله غلا انکار راوړي قسم کا
د سپين مخ په عکس هر شي ته به ګوري		د مضمون په نمايش يې جام د جم کا

هر ســــــاعت به د يار ذکــــــر کا په ژبه
که "اکبر" د زړه د زخم خوك مرهم کا

اکبر د هند په ښارو ګرځېدلی، او هلته هم د پښتنو سره محشور و، او له هيواده يې خپل سلامونه د وطن يارانو ته را استول. دی په يوه اوږده قصيده کي خپل ياران يادوي. چي څو بيته يې دا دي :

باده والوزه وطن ته په رفتار شه		د هر چا له حاله ښېل ښېل خبردار شه
لکهنو له ښاره کوچ وکړه بهار ته		په کتهيرو پښتانه باندي ګذار شه
د سردار سرفراز خان پرسش لازم دئ		چي څښتن يې هم ياور هم مددګار شه
د حاجي اخون په قبر دعا وکړه		د يوسف په حال دانا او خبردار شه

[24]

وروسته د پېښور د سيمي ځيني ياران يادوي او د ميا عمر څمکني دوه زامن داسي ستايي :

کشر ميان ته په دوه لاسه تعـــــظيم وکه
محمدي صاحب ته هم په تعظيم پار شه
د اکـــــــــبر سلام په هر چـــــا باندي وايه
په دعا مي يادوئ چي برخـــــوردار شه

[23] د دري د نامه استعمال دلته د پارسي پر ځای د غور وړ دئ.

[24] کوچ بهار د هند يوه سيمه ده، او دلته د کوچ په معنی کي يو راز ابهام موجود دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اکبر چي د تیرا د غرو او ښو خوشنوا بلبل و، په هندوستان کي له ژوندونه په عذاب سوی او خپل وطن یې داسي یاداوه :

نور توبه مي له پنـــــجابه هم له هـــــــنده
په نصیب زما که خپل ملك و وطن شي

له دې لاندي بیته ښکاري چي په کابل کي هم څو عمر اوسېدلی دئ :

چي خاطر مي دي بندي په تور اوربل کي
ځــــکه نه مي شي اســــتوګه په کابل کي

اورکزی د پښتنو شاعرانو له کلامه سره آشنا دئ، ډېر شاعران یادوي او خوشحال ختك داسي ستایي :

نور د شعر مزه مه غــــــــواړه له چــــــا نه
پوهنده د هر کلام ښه ســــــــخندان ولاړ
د خوشحال ختك ارمان به اکبر یوسي
چي د میني د اخلاص کان له جهان ولاړ

د اکبر په دري او پښتو اشعارو کي د ده د عمر ډېر وقایع ذکر سوي دي، دی په پښتو ژبه کي د متوسطي درجې شاعر ګڼل کېږي، او کله نامانوس الفاظ هم راوړي. اکبر په خپل دېوان کي شاه عبدالرحیم نقشبندي خپل روحاني پیر ستایي او بل خپل استاد شاه معظم[۲۵]، ښیي چي د هغه یوه موعظت نامه په دري نثر هم لیکي. په دې ډول اکبر اورکزی زموږ د ادبیاتو د تاریخ د دوو ژبو شاعر او لیکوال او باذوقه سړی دئ، چي د ده دغه مستانه بیت د ده د ذوق ښه نمایندګي کوي :

هر ساقي چي د طرب پیاله کــــه پورته
میخواران به واړه ودانګي دې لور ته

او دا غزل د خواجه محمد بنګښ د هغي غزلي جواب دئ، چي یو ښکلی بیت یې دا دئ :

ګوتي توري کړه په ما یې کړه راپوري
زه حیران یم ستا د سپینو ګوتو تور ته

د اورکزي دېوان قصیدې، غزلي، مثنویات، ترجیع بندونه او رباعیات لري. د شعر قالب او محتوی یې دواړه کومه خاصه ښېګڼه نه لري، په دوهمه درجه ناظمانو کي درېدلای سي. کله کله عشقي، اخلاقي، حماسي او صوفیانه مضامین د ده نظمونو ته تنوع وربخښي، خو قصیدې یې اکثره د واقعه نګارۍ ډول لري، او دا هغه یو راز بیان دئ چي خوشحال خان او د ده زامن هم کله کله د ژوندانه د واقعاتو په ښرګندونه کي کار ځني اخلي، بې له دې چي خپل نظم د شعر په ښېګڼو او هنري ګېڼو ښکلی کي، مثلاً په یوه قصیده کي د خپلي زیږېدني وخت داسي ښیي، چي فقط یو نظم دئ نه شعر :

زه چي راغلم په دنیا کي
له عــــــدمه په اظــــــــــهر
پادشاهي د نادرشاه وه
په عـــــالم کي لــــــکه لمر

په دې ډول د ده د تولد نېټه د (۱۱۵۰ هـ ق) حدود ټاکل کېدای سي، چي د تېمورشاه تر زمانې پوري (۱۱۹۰ هـ ق) هم ژوندی و.

---

[۲۵] پیر معظم شاه د پیر محمد فاضل زوی د پېښور د پیر سباك اوسېدونکی و، چي په هند کي د حافظ رحمت خان بړېڅ په خدمت کي داخل و، او د ده په خواهښت یې د خواجو ملیزي د پښتو تواریخ افغاغنه د تواریخ حافظ رحمت خاني په نامه په (۱۱۸۱ هـ) کي لنډ کړ. تاریخ افاغنه په (۱۰۳٦ هـ ق) په پښتو لیکل سوی و، دا کتاب د خښبي او غوري او یوسفزي قبایلو تاریخ دئ، چي اووه مقامه لري، د پیر روښان او د ده د مریدانو حال هم لري، تاریخ حافظ رحمت خاني په (۱۹۷۱ ع) کال او خلاصة الانساب د حافظ رحمت خان تألیف په (۱۹۷۳ ع) کال د پېښور اکاډمۍ چاپ کړي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سن زر سل نوي وايه شه
چي له کوره شـــــوم روان
په دغه قصيده کي بې له کومه تشبيبه رډبډ پخپل حال داسي شروع کوي :

نن به وايم يو يو حال درته د ځان		ته يې واوره په نامه د پاك سبحان
نوم د خداى او د رسول مي درته واخيست		غوږ پرې کښېږده که بنده يې د رحمان
دا خبره وه مشهوره په عالم کي		هر څه وکړې بيا ربېږي هغه شان

دلته وزن هم سپکيږي، او ناظم يې په بل ډول په هغه قافيه پسې ځي :

د نېکۍ عوض نېکي ده		بدي وي د بدخواهان
د ښه خداى څه ښه قدرت دئ		چي له چا نه شي بيان
ښه کارونه په قدرت کا		دى پرې ښه رسي يکسان
ځاى د ګفت و شنود نشته		په رضا د پاك يزدان
که له خاورو ګل پيدا کا		يا له ګل پيدا خاران
مدعا غرض خپل وايم		غوږ پرې ونيسئ دوستان
د ښه خداى له شفقته		هم له فضله د ديان؟
په کشمير کي وم څو کاله		و حاکم نورالدين خان
په قسمت مي نصيب (و) شو		ښه ديدن د بزرګان
په زيارت د پير مرشد شي		خداى عطا کړ دين ايمان

داسي ښکاري چي علي اکبر د اورکزو مشر و، او په لښکري لاموکي به يې د عسکري يا ملکي حکمران په څېر برخه لرله :

له وطنه را روان شوم		د لښکرو په سامان
لك مي کړ د خداى په فضل		په کامراج کي خپل نښان
د سلطان اساني وشو		په دښنه شولم ډېر ګران

د تېمورشاه له درباره حاجي کريمداد خان (دکشمير خان د احمدشاه بابا د دربار د عرض بېګي لمسى دکهندل خان زوى) دکشمير حکمران مقرر سو او علي اکبر ورسره ملګرى و، خو چي کريمداد خان ولاړ، نو دى هم خپل وطن تيراه ته راغى :

(c) ketabton.com: The Digital Library

بل د وروستو مي بدغ راغی شو سردار کشمیر یې واخیست امیر بیا شو په ځای پاتو زما هم دا ملك تر فهم ځني ولاړمه وطن ته		چي حاجي کریم داد خان شوم امیر ته لوی آسمان بیارته لاړ کریم داد خان نهایت شو ډېر ویران په فراق، غوغا، ګریان

علي اکبر دوه کاله په کور کي و، خو بیا تېمورشاه وغوښت،
او د اورکزو د لښکرو سره یې په (۱۱۹۰ هـ ق) کال د کشمیر خوا ته واستاوه :

آخر بیا پس له مدته په طلب یې کړ ځان ستړی زما هم پرې خدای وار جوړ کړ د لښکر سامان مي ساز کړ		سلطان شو راپسي پښېمان هم سړی یې خپل ستومان دا مي غوښته له سبحان ښایسته، ښکلي سپایان

چي کامراج ته ورسېدی، نو یې جنګونه شروع سوه، د یوه جنګ مناظر داسي ښيي :

یوه ورځ له همه راغلو جنګ تر میان شولو صاحبه ! بیا په توره شوه تمامه رفیقان راځخه وتښو بې له خدایه څوك مل نه و که میدان یارانو بای کړ		په موږ باندي دښمنان د توپکو د سنان کل لښکر راته حیران موږ یې پرېښوو په ځان یا مدد و بزرګان خو موږ بیا لك کړ نښان

په دې ډول د اورکزي قصیده په حقیقت کي د واقعه نګارۍ یوه نظم کړې او بې خونده منظومه ده، چي هیڅ شاعرانه هنر کاري او د تخیل او لطافت او عاطفې رنګینیو څخه برخه نه لري.
اوس نو تاسي پخپله ووایاست، چي دی شاعر بولئ او که تش یو ناظم؟
باید دا هم وویل سي، چي د ده فارسي او پښتو غزلي دوني بې خونده نه دي، لکه قصاید. موږ د ده په پښتو غزلو کي د ځينو غزلو نمونې دمخه ولوستلې، او د پارسي غزلو دغه نمونه یې هم ولولئ :

(c) ketabton.com: The Digital Library

به مشتاقان رویت قصه هر جا میتوان گفتن
حدیث حسن یوسف با زلیخا میتوان گفتن
چو احوال شهیدان از طبیبان کس نمی پرسد
زبیمار نگاهت با مسیحا میتوان گفتن
فتاده نیم بسمل بر سره همچو من صدها
جفای ابرویش قضا را میتوان گفتن
چمن گل گل شگفته از نسیم صبح نوروزی
زحال غنچه دلها کسی را میتوان گفتن
خراب بادهٔ لعل تو شد امشب اگر بخشی
که حال "اکبر" بد مست فردا میتوان گفتن

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لومړۍ دورې د ادبي جريان لنډيز

د غوريانو زمانه د پښتو ادب يوه ښه دوره بلله کيږي او علاوه پر هغو شاعرانو، چي دمخه ذکر سول، دغه لاندي شاعران هم په لنډ ډول ذکر کوو :

۱ - قطب الدين بختيار :

دا سړی د احمد زوی او د موسی لمسی په قوم پښتون بختياری و، چي په بختيارکاکي مشهور دئ، په ٦٣٤ هـ په ډهلي کي وفات سوی دئ او قبر يې تر اوسه هم مشهور دئ. د سليمان ماکو په تذکرة الاولياء کي د ده يوه عشقي سندره نقل سوېده او يو فارسي دېوان هم لري.

۲ - شيخ متي (٦٢٣ – ٦٨٨ هـ) :

شيخ متي د عباس زوی او د خليل د قوم څخه و، د ده کورنۍ د ترنک په وادي کي اوسېدله او قبر يې تر اوسه د کلات پر غونډۍ د کلات بابا په نامه مشهور دئ. شيخ متي يو لوی عرفاني شخصيت و، د پښتنو مؤرخين يې د اولياوو په جمله کي شمېري. د ده کورنۍ هم متيزي بلل کيږي، چي ډېر شاعران او مؤلفان پکښې تېر سويدي او په پښتونخوا او کندهار کي لوړ علمي شهرت لري. د پښتو مؤرخ شيخ کټه د لرغوني پښتانه مؤلف هم د ده له لمسيانو څخه دئ، (د ۷۵۰ هـ حدود).

بل شيخ قاسم د تذکرة الاولياء مؤلف په ۹٥٦ هـ زوکړی دئ او د ده زوی شيخ امام الدين د تاريخ افغاني مؤلف په ۱۰۲۰ هـ پيدا سوی دئ. د شيخ متي له اشعارو څخه فقط يو شعر د پټي خزانې مؤلف رانقلوي او وايي چي شيخ متي يو دېوان درلود، چي نوم يې و : (د خدای مينه)، دا شعر په پښتو ادب کي يو شاهکار دئ او شيخ متي د کايناتو ښکلا او د جمال تصوير په ښه ډول په دې ښعر کي کښلی دئ او دا هغه خبره ده، چي صوفيان تل په خپلو اشعارو او آثارو کي د جمال بيان کوي. د شيخ متي دغه ښکلی شعر په لاندي ډول دئ :

پر لويو غرو هم په دښتو کي په غاړه بڼغ او په شپېلو کي		په لوی سهار په نيمو شپو کي يا د ويرژلو په شپېلو کي

ټول ستا د ياد نارې سورې دي
دا ستا د ميني ننداره دي

جُنډۍَ زرغون که په بېديا دئ ترنك چي خړ دئ په ژړا دئ		د بر بڼ خوا ته په خندا دئ دا ټول اغېز د ميني ستا دئ

(c) ketabton.com: The Digital Library

ټوله ښکلل دي ستا له لاسه
اې د پاسوالو پاسه پاسه !

که لمر روښان مخ ئې سپين دئ که غر دئ ښکلی پرتمين دئ		يا د سپوږميه تندی ورين دئ لکه هنداره مخ د سين دئ

ستا د ښکلا دا پلوشه ده
دا ئې يو سپکه ننداره ده !

دلته لوی غرونه زرغونيږي بوراوي شاوخوا کږيږي		د ژوند وږمې پکښې چليږي سترګې ليدو ته يې هېښيږي

لويه خاونده ! ټوله ته يې
تل د نړۍ په ښکلېده يې

خاونده ! ښکلی ستا جمال دئ که ورځ که شپه که پېړۍ کال دئ		ښکاره ئې لور په لور کمال دئ ستا د قدرت کمکی مثال دئ

ستا د لورونو يو رڼا ده!
دلته چي جوړه تماشا ده!

زړه مي دا ستا د مينې کور دئ رپ ئې و تا ته ستا پر لور دئ		سوی د عشق په سوځند اور دئ بېله دې هيڅ دئ ورک ئې پلور دئ

(c) ketabton.com: The Digital Library

ستا د جمال په ليدو ښاد دئ
که نه وي، دغه نور برباد دئ

په غروکي ستا د عشق شپېلکی دئ که غټ که ووړ، که پنډ نری دئ		د دې نړۍ په عشق سمی دئ ستا د جمال ځری هر شی دئ

چي پر دنيا مي سترګي پرې سوې
ستا د جمال په ننداري سوې

نه هسك نه مځکه وه تورتم و نه دا ابليس نه ئې آدم و		تياره خپره و، ټول عدم و ستا د جمال سوچه پرتم و

چي سو ښکاره ښکلې دنيا سوه
د پنځ پر لوري ئې رڼا سوه

زه چي ځرګند پر دې دنيا سوم ستا پر جمال باندي شيدا سوم		د ښکلي مخ په تماشا سوم له خپلي ستې راجلا سوم

په ژړا ژاړم چي بېلتون دئ
يمه پردېسی بل مي تون دئ

(c) ketabton.com: The Digital Library

وګړیو ولي "متي" ژاړي؟ څه غواړي، څه وايي، څه باړي		سورې ئې اورى غاړي غاړي خپل تون او کور وکلی غواړي

چونې چي ببل سي نيمه خوا سي
تل ئې د بنې په لور ژړا سي !

پښتو ادب ته یوه لنډه کتنه
تر ۱۰۰۰ هـ پوري

د شيخ متي تر زمانې را وروسته د پښتو ډېر شاعران لرو، چي د دوی اشعار حماسي يا عشقي يا اخلاقي يا تصوفي دي. په دې اشعارو کي کله ملي اوزان او کله هم مثنوي يا قصيده يا رباعي يا غزل سته، مګر دغه اشعار د خپل ادبي ارزښت له رويه د غوري دورې له پاته سوو آثارو سره مقابله نه سي کولای، که څه هم د غوري دورې پاته آثار فقط يو دوې قصيدې دي، مګر د دغو قصيدو ادبي ا و هنري ارزښت دومره ډېر دئ، چي په وروستنۍ دوره کي تر خوشحال خان پوري څوك د هغو مقابله نه سي کولای. په دغو شاعرانو کي بابا هوتك د بارو زوی او د تولر لمسی دئ. د ده ژوند له (٦٦١ - ٧٤٠ هـ) پوري و. دغسي هم شيخ ملکيار د هوتك بابا زوی د (٧٤٩ هـ) په حدودو کي ژوندی و او اکبر زمينداوری د (٧٨٠هـ) په حدودو کي په زمينداور کي اوسېدی. دغسي هم سلطان بهلول لودي، چي د هندوستان لوی پښتون پاچا و (جلوس ٨٥٥ - وفات ٨٩٤ هـ)، د پښتو يو ښه شاعر و، چي دا يوه رباعي د ده د کلام نمونه پاته ده :

ملك به زرغون کړم په ورکړه راسه
ګـــــــوره اوريځي د داد له پاســـــه
خـول مي د عـــــــدل په درو روڼ دئ
جهان به زيب مــــــومي زما له لاسه

خليل خان نيازی هم د (٨٩٠ هـ) په حدودو کي د دغه پاچا د دربار پښتون شاعر و.

دغسي هم زرغون خان نورزی د (٨٩٠ هـ) په شاوخوا کي د پښتو دېوان خاوند شاعر دئ، چي د زمينداور په نوزاد کي اوسېدی، او له ده څخه يوه ساقي نامه په مثنوي کي پاته ده.

د دې دورې درې پښتنې شاعراني هم د يادولو وړ دي.

اول زرغونه کاکړه، بله شاعره رابعه د (٩٢٠ هـ) په حدودو کي په کندهار کي اوسېدله. بله مېرمن نېك بخته د (٩٦٠ هـ) په حدودو کي د شيخ الله داد لور وه، چي د پېښور په اشنغر کلي کي يې يو کتاب د ارشاد الفقراء په نامه ليکلی و. دوست محمد کاکړ د ږوب اوسېدونکی د (٩٢٠ هـ په حدودو کي) د تذکرهٔ غرغښت ناظم او شيخ عيسی مشوانی د (٩٠٠ هـ په حدودو کي) په هند کي اوسېدی، شيخ بستان بړېڅ د محمداکرم زوی، چي دی هم د (٩٦٠ هـ په حدودو کي) ژوندی و. بل

(c) ketabton.com: The Digital Library

شاعر علي سرور لودي د (۹٦۰ هـ په حدودوکي) د ملتان دکهرور په قصبه کي اوسېدی. شیخ محمدصالح الکوزی د (۱۰۰۰ هـ په حدودوکي) دکندهار په جلدك کي ژوندی و. پیر روښان د پښتنو یو مجاهد او آزادي غوښتونکی ادیب مشر و، چي په (۹٤۲ هـ) زیږېدلی او ټول عمر یې د آزادۍ په جنګ او ادبي او تبلیغي کاروکي تېر کړی او د (۹۸۵ هـ په حدودوکي) وژل سوی دئ. د بایزید روښان په ژوندکي دوې نکتې د یاد وړ دي :

اول دا چي داسي حرکت ئې په پښتونخواکي د هندوستان د مغلو د سیاسي اقتدار په مقابل کي منځ ته راوست، چي هدف ئې د پښتنو د یوه آزاد حکومت تاسیس و.

دوهم : پیر روښان د خپلو تبلیغي مقصدونو له پاره پښتنو ته په پښتو ژبه خیرالبیان کتاب لیکلی دئ، چي د پښتو ژبي قدیم لیکلی کتاب دئ، چي اوس یې یوه نسخه سته، د پیر روښان دغه سیاسي او ادبي مجاهده د پښتنو په تاریخ کي ډېر اهمیت لري، مګر د ده د نوشتو ادبي ارزښت ډېر لوړ نه دئ. ځکه چي ده په خیرالبیان کي د نثر یو داسي ډول غوره کړی دئ، چي هغه ته موږ نه روان او ساده نثر ویلای سو او نه یو خوږ او تکړه نظم. د پیر روښان نثر یو مصنوعي او د تکلفه ډك نثر دئ، چي د پښتو د پخواني نثر سره ډېر تفاوت لري، مثلاً په (٦۱۲ هـ) چي سلېمان ماکوکوم نثر په تذکرة الاولیاء کي لیکلی و، هغه نسبتاً ساده او روان او سپېڅلی و. مګر پیر روښان د جملو په اخر کي په مصنوعي ډول سجع رعایت کوي، چي هغه د پښتو له اصلي بیانه سره اختلاف لري او دغه نثر و، چي وروسته اخون درویزه او د ده کورنۍ او نورو لیکوالو تر ډېره وخته پوري پیروي کاوه، څو چي پس له (۱۰۰۰ هـ) څخه خوشحال خان خټك پیدا سو او ده هم لکه پیر روښان په ژوندکه دوه واره په مبارزه شروع وکړه :

اول د پښتنو د آزادۍ د ساتني له پاره د خوشحال خان مجاهده د هندوستان د مغلو سره روانه وه او دې توریالي ادیب د افغان په ننګ توره تړلې وه :

د افـــغان په ننـــــګ مي وتړلــــه تـــوره
ننګیالی د زمانې خوشحال خټك یم

دوهم : د خوشحال خان په نظرکي د پښتنو د سیاسي اقتدار او آزادۍ د ساتني سره سره د پښتو ژبي ساتنه او روزنه هم یو مهم مقصد و، نو ځکه ده له توري سره قلم ملګری کی او د پښتو د نثر او نظم پالني ته یې ملا وتړله. د نظم خو یې ډېر ښکلی او وسیع او د ارزښت خاوندکړ، مګر په نثرکي د خوشحال خان ابتکار او هنر دا و، چي بیرته یې د نثر لیکلو سبك د پیر روښان له مصنوعي او د تکلفه ډك طرز څخه سادګۍ او روانۍ ته راوګرزاوه او د خوشحال خان دغه ادبي ابتکار و، چي تر اوسه پوري هم په نثر او نظم کي تعقیب کېږي. په دې دوره کي د پښتو ادب درې لویې کورنۍ تېري سوي دي، چي هره کورنۍ د پښتو ادب په روزنه کي لاس لري. خو یوه د خوشحال خان کورنۍ داسي ده، چي د هغوی ادبي تخلیقات د هنر له پلوه ډېر ارزښتونه لري.

اول د پیر روښان کورنۍ، چي پخپله پیر روښان او انصاري او دولت او ارزاني ئې ارکان دي.

دوهمه کورنۍ د اخون درویزه ننګرهاري ده، چي کریم داد او نور د دې کورنۍ رکنونه دي.

دریمه د خوشحال خان خټك کورنۍ ده، چي د ده زامن لکه عبدالقادر خان او اشرف خان هجري او صدرخان او سکندر او لمسی ئې کاظم خان شیدا او افضل خان د دې کورنۍ تکړه ادیبان دي. د پښتو ادبي سیر په نثر او نظم کي تر خوشحال خان را وروسته روان پاته سو او موږ وینو، چي زبردست شاعران او لیکوال په ټوله پښتونخواکي پیدا سوي دي، لکه :

رحمان بابا او حمید مومند، علي خان، عبدالرحیم هوتك، پیرمحمدکاکړ او نور ډېر شاعران، چي عدد ئې تر سوو پوري رسیږي. دغه دوره چي تر ۱۲۵۰ هـ پوري رارسیږي دغه لاندي خاصیتونه لري :

اول : په پښتو شاعري کي د شعر ظاهري ډول هم ملي او پښتني وزنونه لري او هم د فارسي او عربي د عروضو اثر پر سوی دئ، مثلاً : ملي لنډۍ اوکسرونه او بدلي او چاربیتي او نور آثار هم سته، خو د فارسي غوندي قصیده، غزل، مثنوي، رباعي او نور ادبي فنون هم پښتو ته راغلي دي.

دوهم : د فکر او موضوع له پلوه هم پښتو ادب پراخ سوی دئ، یعني هر ډول ادبي، تاریخي، دیني، فلسفي، تصوفي، اخلاقي، عشقي او داستاني ادبیات پکښې موجود سوي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دریم : د پښتو شاعرۍ خپل پښتني او حماسي رنګ هم ساتلی دئ، یعني په پښتو ادب کې د حماست او پښتونوالي او آزادۍ غوښتلو پلوشې او تجلیات ډېر بربښي او دا هغه محیطي خاصیت دئ، چې د پښتو شعر ته یې ډېر خوند ورکړی دئ.
څلورم : خوشحال خان په خپله دستار نامه او نورو منثورو لیکنو کې د پښتو نثر و محاورې او د پښتنو عمومي ادا ته را نژدې کی. د ده لمسو همدغسي کوښښ وکی، ګوهر خان خپل کتاب (قلب السیر) او افضل خان خپل (تاریخ مرصع) پر دغه سبك ولیکل، چې وروسته نو پټه خزانه او نور ډېر کتابونه په پښتو نثر کې میدان ته راغلل او دغه حرکت و، چې په ټوله پښتونخوا او افغانستان کې تر (۱۲٦۰ هـ) پوري راورسېدی او په دغو کلو کې د احمدشاه بابا د کورنۍ پاچاهي ختمه سوه او امیر دوست محمد خان د محمدزو د کورنۍ څخه پاچا سو. دغه وخت د پښتنو سلطنت ته چې له پنجاب او کشمیره تر هرات پوري خپور و، یو نوی خطر د هندوستان له خوا متوجه سو، چې هغه د انګرېز استعمار و. کله چې په (۱۸۳۹ م) د انګرېزانو ایندس ارمي یعني د اباسین لښکر د بولان څخه پر کندهار حمله وکړه، نو د افغان او انګرېزانو لومړۍ جګړه شورو سوه.

د پښتو خاصیتونه
په وروستنۍ دوره کي

له (۱۲۵۰ هـ) را پدېخوا په یوه پېړۍ کې د پښتو ادب لوی تحول وموند او د دې تحول اصلي سببونه، چې د پښتو ادب ته یې نوې جوله او قیافه ورکړېده په لاندي ډول ښوول کېږي :
(۱) په دې وخت کې د اروپا د مدنیت صنعتي دوره شورو سوې وه او پر هندوستان باندي د انګرېزانو استعمار بشپړ سوی و او هندوستان ته د نوي مدنیت او صنعت اثرونه رارسېدلي وو، د انګرېزانو حکومت په هندوستان کې د ادارې او انضباط او امنیت او تنظیم نوي دودونه او اصول رواج کړي وو او په ټول هند کې د تګ راتګ لاري او د اورګاډي خطونه جوړ کړي وو، نوی فکر او د مدنیت نوي دودونه او نوی معارف او مکتبونه په ټول هند کې موجود سوي وو. جراید او مطبوعات هم په انګرېزي ژبه او هم د هند په ژبو کې خپرېدل.
چاپخانې او د کتابونو د خپرولو وسایل هم ډېر سوي وو، انګرېزان د دغسي یو قوي مدني تشکیل سره د اباسین غاړو ته راورسېدل، دوی د پښتونخوا یو مهم د فرهنګ مرکز یعني پېښور هم ونیو او په (۱۸۳۹ م) یې پر افغانستان هم حمله وکړه، دلته نو د دغه اجتماعي او سیاسي کیفیت اثرونه د پښتو پر ژبه او ادب او ثقافت باندي لازمي وو. نو ځکه د پښتو نظم او نثر دواړه تر دغو لاندي راغله. په نثر کې رواني او د محاورې سره برابره لیکنه چې خوشحال خان یې اساس ایښی و، ښه رواج سوه او ځیني پښتو کتابونه یا اخبارونه هم په دغه ډول منځ ته راغله. نظم هم په هغه قدیم قالب کې نشو و نما وکړه او ځیني نوي سبکونه هم رواج سول.
(۲) د اروپا د مدنیت او صنعتي غورځنګ اثرونه پر پښتونخوا باندي د اېران له خوا او د شمالي روس له خوا هم راغلل، تجارتي تګ راتګ او سیاسي روابط د روس او اېران سره موجود سول او د شمالي له خوا هم د روس د اورګاډو خطونه تر بخارا او خیوا پوري راورسېدل، دلته نو د یوې خوا له روسه او د غربي خوا څخه له اېرانه داسي قوي اثرونه پښتونخوا ته راورسېدل، چې د پښتنو فکر او ادب یې حتماً تر قوي اثر لاندي ونیوه، دلته نو اوس موږ وینو، چې په پښتو ادب کې نوی فکر او د نوي مدنیت اثرونه پیدا کېږي. خلك د وطن او آزادۍ او د نوي ژوندون په فکر کې لوېږي او کله چې د (۱۹۱٤ په حدودو کې) لومړی عمومي جنګ شورو سو نو دلته پر شرقي ټولو ملتو باندي، لکه : هندوستان، افغانستان، اېران، دولت عثماني او عربو باندي د اروپا د استعمارچیانو یا مستقیم سیاسي تسلط و یا دا چې دغه مملکتونه تر اقتصادي او کلتوري

(c) ketabton.com: The Digital Library

اثرونو لاندي راغلي وو.

نو په په ټولو مملکتوکي يو د داخلي آزادئ فکر پيدا سو او لومړی پلا سيد جمال الدين افغان له کنړه وپاځېد، ده په هندوستان، ايران، مصر او ترکيه کي داسي يو فکر پيداکړ، چي دغه بيده ملتونه يې راويښ کړل او په دوی کي يې د مبارزې دوه قسمه حرکتونه پيداکړل :

يو دا چي بيده ملتونه بايد د پردو د استعماره څخه ځانونه آزاد کړي.

دوهم دا چي دغه مظلوم ملتونه له داخلي استبداده څخه ځانونه وژغوري او داسي حکومتونه جوړ کړي، چي هغه حکومتونه د خلکو د ديموکراسي حقوقو حامي وي او دغه مظلوم خلك وکړای سي، چي خپل ملي قوتونه د ځان د سعادت له پاره په کار واچوي.

د سيد جمال الدين دغه تبليغ و، چي په هندکي د آزادئ حرکت پيدا سو او هغه پښتانه چي د افغانستان په شرقي خواکي د انګرېزانو د استعمار تر اثر لاندي سوي وو په هغوکي د آزادئ احساس وخوځېد او د پښتو ادب ته ئې د آزادي خواهئ او وطن دوستئ قوي جذبه راوړه او دغه اثر و، چي د پښتو ادب په نثر او نظم کي د فکر له پلوه نوی تحول راغی.

(۳) په دې وروستنئ دوره کي د پښتو په نظم او نثر دواړوکي د ترجمې حرکت هم پيدا سو، ځيني کتابونه له اردو او انګرېزي څخه او ځيني هم له عربي او فارسي څخه په پښتو ترجمه سول، مثلاً : نعمان الدين احمد کاکاخېل د ابن بطوطه سفرنامه او قاضي عبدالقادر پېښوري عسکري نومونه او اصطلاحات له انګرېزي څخه په پښتو ترجمه کړل، غلام محمد پوپلزی چي د چارسدې اوسېدونکی و د مولانا حالي اردو مد و جر اسلام ئې په پښتو منظوم کړ او منشي احمدجان د افغانستان تاريخ له انګرېزي څخه په پښتو راواړاوه، د ترجمې دغه حرکت و، چي د ځانه سره ئې نوي فکرونه او د نوي مدني ژوند اساسونه هم راوړل او پښتو ادب ته يې يو نوی ادبي تحول وروباخښه، په دې ترجمه کي شاعران او ليکوالان دواړه مجبور وو، چي په داسي ژبه خبري وکړي چي لوستونکي يې په مطلب ښه پوه سي. نو له دې جهته هم په نظم هم په نثرکي رواني او شګفتګي موجوده سوه، خلك خپل قديم تاريخ ته متوجه سول او د اروپا د مدنيت او د ژوند نوي فلسفي فکرونه هم په نظم او نثرکي وارد سول او هغه فکري انقلاب چي د ۱۹ قرن له ملي او قومي نهضتونو سره راغلی و د پښتو ادب ته يې هم نوې ښکلا، نوې مفکوره او نوي تغيرونه وروبخښل.

(٤) په دغه دوره کي ځيني شاعران او ليکوال داسي هم وو، چي دوی داستاني ادب ته توجه وکړه، ځيني ليکوالو هغه قصې او داستانونه نظم کړل چي په خلکوکي مشهور وو. د دې ډلي مشهور استاذ ملا نعمت الله د نوښار اوسېدونکی و، چي دغه کتابونه د ده چاپ سوي دي :

(۱) د ليلی او مجنون کيسه، (۲) د فتح خان کيسه، (۳) د موسی اوګل مکئ کيسه، (۴) د حضرت علي جنګنامه، (۵) شاهنامه، (٦) الف ليلی، (۷) د حاتم طائي کيسه.

د دې ډلي بل شاعر ملا احمد جان د پېښور اوسېدونکی و، چي د ورقه ګلشا کيسه، د ممتازکيسه، د بهرام اوګل اندامي کيسه، د امير حمزه داستان او د يوسف او زلېخا کيسه يې ليکلي دي. بل د دې ډلي شاعر احمد په قوم اخوندخېل دئ، چي د جمجمې کيسه او قصص الانبياء د ده اثرونه دي، د دې ډلي ادبي اثرونه د تاريخ او مفکورې له پلوه کوم ارزښت نه لري خو ادبي او شعري ارزښتونه ئې د يادولو وړ دي.

(۵)په دې دوره کي ځيني کتابونه د تعليم او ښووني په مقصد هم ليکل سوي دي، په افغانستان کي د پښتو د زده کولو له پاره ځيني داسي کتابونه وليکل سول او د پښتو ژبې قواعد اوګرامر ته هم توجه وسوه. د پښتو لومړني لوست کتابونه د کابل په مدرسه حبيبيه کي مولوي صالح محمد کندهاري وليکل او بيا په پېښورکي هم دغسي نورکتابونه چاپ سول، چي دا حرکت هم د پښتو د ژوندون له پاره ډېر مفيد و.

کوم کتابونه چي د ديني تعليم له پاره په پښتو ليکل سوي دي هغه هم په دغه نوعه ادب کښي داخل دي، لکه : د ملا عبدالباقي افغان تبيين الواجبات يا د دوست محمد خټك تفسير بدر منير او بحرالعلوم، يا د فيض محمد لوګري روضة المجاهدين يا د کامې د مرادعلي صاحب زاده تفسير يسير.

(٦) په دې دوره کي د شعر او ادب يوه بله عامي او وګړني ډله هم سته، چي د پښتو په کلو او باندېوکي ناخوانه امي شاعران

(c) ketabton.com: The Digital Library

موجود دي او دوی د خلکو په عامه ژبه شعر وايي او کله کله د ملي تاريخ بعضي مهم وقايع او د ملي پهلوانانو کردارونه په خپل شعر کي بيانوي، دا ډله يقيناً د عامو خلکو د فکر او ژبي او اخلاقو نمايندګي کوي. دغه نوع ادب د پښتو خاص شعري وزنونه او ادبي بحرونه هم رانښيي او موږ په پښتو ژبه کي په سوو داسي ملي او وګړني شاعران لرو، لکه :
کمال، نوروز، ملا ميران او نور. د دې ډلي شاعري بې تکلفه او ارتجالي او ساده ده. دوی د ژوندانه مختلف وقايع په ساده ژبه د عوامو د فهم سره برابر تصوير کوي او د ملي ژوند پټ اړخونه لوڅوي، مثلاً کله چي په اول وار انګرېزانو کابل ونيو، دلته نو دغسي يوه وګړني شاعر د خلکو د زړه درد په يوه بدله کي تصوير کړ، او ويې ويل :

خالقه لايزاله!		بې شريکه بې زواله!
ايمان مي خطا مه کړې		فرنګ ورك کړې له کابله !

زاري مي نشته بله
د افغانستان د استقلال په جنګ کي يو بل وګړنی شاعر د پښتنو مېرمنو اشتراك په جهاد کي داسي بيانوي :
چا ئې پلو ليدلی نه و
اوس د جمرود پر غاړه ځي سرتور سرونه
په کابل جنګ دئ

د پښتو ادب ارزښتونه
په دغه دوره کي

پښتو ادب د پخوانۍ او متوسطي دورې له ډېرو ارزښتونو سره دې اخيرنۍ دورې ته راورسېدی. د ژبي بياني او بديعي خاصيتونه او د مفکورې ذخائر چي پښتو ادب له قديمي او متوسطي دورې سره راوړي وو هغه ټول د شاعرانو او ليکوالو مخي ته پراته وو. دلته نو اوس د دوی وظيفه دا وه، چي له هغه ټولو قديمو ذخيرو څخه د نوي ادب په تخليق کي کار واخلي او نوي مفکورې او د نوي ژوند لوازم او ضروريات پښتو ادب ته را وارد کړي. يقيناً چي نوی عصر او د ۱۹ قرن سياسي او اقتصادي او فکري تحولاتو پر پښتون قوم باندي ژور اثرونه وکړل او دلته نو موږ ګورو، چي په پښتو ادب کي ځيني نوي ارزښتونه موجود سول. د پښتو غزل د فارسي ادب په تقليد په عشقي موهومو خيالاتو کي تباه سوې وه. شاعر په خپل ذهن کي د عشق يوه موهومه دنيا فرضوله او د هغې په بيان کي په ډول ډول خيال بافي کوله، د غزل ډېره حصه د معشوق د وروځو او سترګو او سراپا توصيفونه وو او په دې کي به داسي مبالغه امېزه شعرونه ويل کېده، چي تل به درواغجن شاعر د سترګو په ګوليو ويشتلی يا به د بڼو په غشي ژوبل سوی و. دی به د هجران په اور کي لولپه و، مګر هيڅکله دا ونه ليده سوه، چي دی دي حقيقتاً د ژوند له يوه جزوي نعمت څخه محروم سوی وي. ډېر داسي شاعران وو چي په خپل عمر ئې د شرابو څکه نه وه کړې مګر د شعر په تخيلي دنيا کي به تل په باده پيمائي بوخت و.
قصيدې هم دغسي يو اغراقي او مبالغه وي د مداحۍ رنګ درلود او شاعر به کوښښ کاوه، چي په څه ډول او کومو الفاظو

(c) ketabton.com: The Digital Library

کولای سي، چي خپل ممدوح تش په الفاظو وغولوي او جایزه ځني واخلي. دې ادبي جریان خو پر پښتو ادب هم ژور اثر درلود او د لفاظۍ او سخن ورۍ او خیالبافۍ له پاره ئې ډېر مواد پیدا کړل مګر مفکوره او معنوي ښېګڼې ډېري پکښې لږ وې، د پښتو شعر د موهوماتو او ایډیالیزم په تیاروکي لاس او پښې وهلې اما د الفاظو ذخیره او د خبرو قالبونه او د ظاهري وینا ښېګڼې یې درلودې. د اوسنۍ زمانې شاعر له دغسي یوه په ظاهر ښکلي او په باطن تش پس منظره سره مخامخ و او د زمانې انقلابي جریان هم دی نه پرېښود، چي په شلم قرن کي د وروځو په لېندۍکي د بانړو غشي وولي یا د ملا په نري تار غټې غټې غرونه وځړوي. نو پښتو شاعري په دې دوره کي د شاعرۍ د قدیمو اسلوبونو پیروي لږکړه او د خیال بافۍ له دنیا څخه د حقیقت لدني او ریالیزم میدان ته راغله، د فراق او مهجورۍ د درد او نارو پر ځای قومي درد او د ټولني اجتماعي ضرورتونه ودرېدل، هغه موهوم معشوق چي رسا قد به یې تر سبر هم جګ و او ناز و خرام به یې د شاعر زړه ورسولاوه اوس د هغه پر ځای د وطن او مملکت او مسلك نوی معشوق پیدا سو او دغه حرکت په پښتو ادب کي ځیني نوي ارزښتونه راوستل، چي هغه د دې عصر له سیاسي جریان او تحولاتو سره برابر وو او دغه کلیه په ښه ډول ثابته سوه، چي انسان د خپلو ټولو مادي او معنوي متعلقاتو سره د زمانې د تحول په لاس کي دئ او حتماً بې له زاړه حال څخه نوي حال ته را اړوي، که موږ د پښتو ادب په دغه زمانه کي له اردو او فارسي سره مقایسه کړو نو دا نکته راڅرګندېږي، چي د شعر پر ډګر د پښتو ادب بالکل نوی رنګ موندلی دئ، ځکه چي د اردو او فارسي غزل تر اوسه لا هم د مفکورې او موضوع له پلوه په هغه قدیم اسلوب باندي د خیالیت په دنیا کي سیرکوي او تر اوسه لا هم غزل ګوی شاعران پر هغه زړو لارو باندي روان دي، مګر د پښتو شعر معنوي ارزښت بالکل اوښتی دئ او د زاړه سبك او فکر پیروي ډېره لږه لیدل کېږي، په پېښورکي ځیني داسي غزل ګوی پښتانه شاعران لرو، چي دوی د اردو ژبي د خیالي شاعرۍ پیروي کله کله کوي، مګر پر دوی باندي پښتني تخیل دومره غالب دئ، چي په غزل کي د شاعر د تخیل سلسله هم ضرورت مشغول کوي، حمزه شینواری وایي :

وایي اغیار چي د دوږخ ژبه ده
زه به جنت ته د پښتو ســـره ځم

په دې اخیرنۍ دوره کي چي د ادبي تجدد او نوي فکر دوره ده، په پښتو ادب کي دوې ډلي شاعران او لیکوال لرو :
یوه هغه ډله ده، چي پر زاړه اسلوب روان دي او لکه پخواني شاعران او لیکوال زاړه افکار د شعر په زاړه قالب کي ځایوي. دوی کله کله ځیني نوي فکرونه هم په هغه پیرایه کي اداکوي، چي د شعر عنعنوي زوږ قالب دئ. له دې ډلې څخه غلام محی الدین افغان، مستغني، سید محسن، مخلص کندهاری، مولوي صالح محمد خان، خادم، الفت، رشتین، عقیق زاخیلي؟، سمندر بدرشوی، سید راحت زاخیلي، محمداکبر خادم او نور ډېر شاعران دي چي د پښتو ادب د وروستنۍ دورې لویه برخه په دوی پوري اړه لري.
مثلاً د مستغني ځیني نوي اشعار نوی فکر روزي، مګر قالب یې قدیم دئ، دکندهار سید محسن هم د دې عصر د نوي فکر خاوند شاعر دئ، چي د استقلال تر جنګ پوري لا ژوندی و. دی په اول عمومي جنګ کي، چي په (۱۹۱۸ میلادي) کي ختم سو د اسلامي مملکتو مغلوبیت د اروپا د استعمار په مقابل کي او بیا د ترکانو د اسلامي خلافت سقوط د حسرت په سترګه ویني او داسي وایي :

پر اسلام ډېر اضطراب دئ لا ترکمه
هم د دین حالت خراب دئ لا ترکمه
هم راحت مو سدالباب دئ لا ترکمه
ظلم و جور تل کامیاب دئ لا ترکمه

ټول وطن مو مست له خواب دئ لا ترکمه

(c) ketabton.com: The Digital Library

عاقلان به مو ترکمه سر په جېب وي
چي مدام به دوی په صبر په شکېب وي
د اغیارو به ترکمه مکر و فرېب وي
د غرض په پښو به ځغلي دا يې زېب وي

موږ به غرق د خورد و خواب یو لا ترکمه

چي قلم مو په قبضه کي د کفار سو
ملك و ځان مو په قبضه کي د کفار سو
نوم نښان مو په قبضه کي د کفار سو
ټول اسلام مو په قبضه کي د کفار سو

موږ بیده یو په غــــفلت کي لا ترکـــمه

ټول یورپ په اتفاق راته بلا سو
زموږ په غوښو په املاکو مبتلا سو
دښمني يې کړه ظاهره برملا سو
لا په کورکي ورته ګورو ها لالا سو

ربه ته به مــــو بیدا رکـــــړې لا ترکمه

هند و مصر بریټش یوه ګوله کړه
په موږ نه سو پر بغداد باندې حمله کړه
پر ایران او عثماني ئې غلغله کړه
مقدس ځایونې ټوله په قبضه کړه

هوښ غیرت له موږه ولاړی لا ترکمه

مسلمان چي مبتلا په عیش و ناز سو
اشفته و پرېشان د هر طناز سو
چاپلوسي د اجانب کاندي غماز سو
په سودا د ګلرخانو بې نماز سو

(c) ketabton.com: The Digital Library

کاهـلي يې په رګـــو سوه لا ترکـــــمه

ټول اسلام نن ګرفتار په مصيبت دئ
غوړېدلی پر جهان ټوله ظلمت دئ
اسلام ولاړی په بلا او په نقمت دئ؟
هم دا واړه زموږ د خپل عمل شامت دئ

د يورپ ظلـــمونه ګورو لا ترکــــمه
د طلوع افغان لومړی کال، دريمه ګڼه، ۱۳۰۰ شمسي کال.

منشي احمدجان

د (۱۳۰۰ هـ ق) په شاوخوا کي د پښتو په نثر ليکلو کي لږ څه تحول پېښ سوی دئ، تر دې دورې مخکي د پښتو د نثر کومه شېوه او سبك چي د خوشحال خان په کورنۍ کي پالل سوی و، هغه په کندهار کي د پټې خزانې د مؤلف محمد هوتك له خوا لږ څه اصلاح سو، يعني د خوشحال خان د کورنۍ په نثر کي جمله بندي او ترکيبونه او د لغاتو استعمال ډېر د فارسي يا عربي تر اثر لاندي و. مګر محمد هوتك په پټه خزانه کي د نثر د اصلاح له پاره يو بل قدم واخيست، ده کوښښ وکړ چي جملې او ترکيبونه د پښتو رنګ ولري او ځای ځای د فارسي او عربي کلماتو په مقابل کي پښتو لغتونه او تعبيرونه هم استعمال سي. تر دې زمانې را وروسته سل کاله په همدغه ډول د پښتو پر نثر باندي تېر سول، په احمدشاهي دوره کي چي کوم نثر په کندهار کي پيرمحمد کاکړ يا د احمدشاهي فتاوی ليکوالو کښلی دئ هغه هم د خوشحال خان د کورنۍ او بيا د محمد هوتك د اصلاحي اقدام تر اثر لاندي ښکاري او سړی ويني چي د پښتو نثر ورو ورو د فارسي او عربي له تقليده څخه آزادېږي او څه نا څه د پښتو خپل رنګ مومي اما د دې اصلاحي حرکت قوي محرك د (۱۳۰۰ هـ په حدودو کي) منشي احمد جان دئ، دې سړي په پښتو ادب کي کوم فکري تحول نه دئ راوستی او د ده په آثارو کي کومه داسي ذخيره نه ښکاري، چي هغه دي فکري ارزښت ولري، دی د انګرېزانو د پښتو معلم و او د استعمار په کړۍ کي نښتی و. مګر د نثر د ظاهري شکل په اړولو او د پښتو محاورې ته په نزدې کولو کي لاس درلود او داسي آثار يې ليکلي دي چي هغه د پښتو په نثر کي ښه کتابونه بلل کيږي، کوم کتابونه چي ده ليکلي يا ترجمه کړي دي مشهور ئې دا دي :

د قصه خوانۍ ګپ، چي په ۱۹۳۰ م چاپ سوی دئ.
ګنج پښتو په ۱۹۳۰ م د لاهور چاپ.
تاريخ افغانستان، چي په همدغه کال په پېښور کي چاپ سوی دئ او له انګرېزي څخه ترجمه سوی دئ.
له فارسي تاريخ فرشته څخه هم ده د سلطان محمود د تاريخ ترجمه کړېده.
هغه دغه ، هم د ده يو مشهور کتاب دئ.

د منشي احمد جان په ټولو آثارو کي د نثرنويسۍ دغه خاصيتونه شامل دي:
دی کوښښ کوي چي د پښتو د نثر د ليکلو ژبه د خلکو محاورې او عامي لهجې ته رانزدې کړي او د ليك او وينا تر

(c) ketabton.com: The Digital Library

منځ موافقت وومومي.
د فارسي او عربي ژبي مستعمل او پېژندل سوي کلمات او لغات له خپله نثره څخه ارادتاً نه باسي، مګر د پښتو تعبيرونه او د ادا کولو خاص خاص قالبونه هم نه هېروي، نو له دې جهته دی يو معتدل او د ذوق خاوند ليکوال ګڼل کيږي، مثلاً په کوم ځای کي چي د جنګ مشترکه پښتو او فارسي کلمه استعمالېدای سي، هلته هندۍ جګړه نه راوړي، خو په کوم ځای کي چي دغي کلمې د پښتو په محاوروکي ځای نيولی او د استعمال حق ئې موندلی دئ هلته نو د دې کلمې له استعمال سره کوم تعصب نه ښکاره کوي.
منشي احمد جان په خپل نثر کي اوږدې اوږدې جملې نه راوړي او داسي کار نه کوي، چي د څو جملو خبر د اخرنۍ جملې په پای کي راوړي، بلکي هره جمله ئې خپل خبر لري او دا د پښتو د اصلي بنسټ سره سم کار دئ.
د منشي احمد جان د نثر يوه بله ښېګڼه دا ده، چي د ده د کتاب له ويلو څخه د اعلی ادبي ذوق خاوند هم نه ستړی کيږي او که يې د ابتدايي سواد خاوند هم لولي نو په فهمولو کي مشکل نه ورپېښيږي. نو له دې جهته ده ته يو معتدل او د ذوق خاوند ليکوال ويلای سو، اوس به د ده د نثر يو څو نمونې راوړل سي :

له ګنج پښتو څخه

نقل دئ چي يوه سړي آس ساتلی و او ډېره مينه ئې ورسره کوله، شپه او ورځ به په خدمت ورته ولاړ و، سحر مازديګر به يې لمباوه، ګراره(؟) به يې وخت په وخت کوله. د اوربشو د ارداوې غور به ئې په ښه شان کاوه او ناری به ئې مساله دار ورله مدام تياراوه او هره ورځ بې د ولو په غاړه باندي په شنو شنو واښو کي ګرزاوه، او چي چرته به ډېر واښه پېښ شول نو هلته به يې لويه رسۍ پکښې واچوله او موږی به يې ټك واهه او رسۍ به يې په موږي پوري وتړله، نو دغه آس به يې په هغه واښوکي پرېښود، بيا دی به پکښې کله چريده او کله به رغړېده او کله به يې لکۍ پورته کړله ټوپونه به يې وهل او خاوند به يې په تماشا خوشحالېده. يوه ورځ له ورځو وه، چي دې سړي دغه آس بهر بوت ! ناګهانه چي ترې کوز شو چوړ آس ودنګل، سرکښي يې وکړله زين، واګي، جلب، ترسيري واړه اسباب يې د ځان سره وتښتاوه. خاوند پسې تمامه ورځ وځغلېده، مګر هغه آس و او دی سړی و لاندی يې نکړای شو، اخير سړی ستړی شو او آس لاړ له سترګو يې پنا شو. چي ماښام شو سړی غريب ستړی ستومانه کور ته راغی، بې طاقته په کټ کي پرېوت او په آس باندي چي وخت د داني شو نو وږی شو، چي خوله يې واښو ته کښته کوله واګي په زين کي نښتي وې، خوله يې واښو ته ونه رسېدله، چي نيت يې د رغړېدولو وکړ زين پرې دپاسه پروت و هغه کار هم برابر نشو، چي په يوه ډډه به يې آرام کاوه يو رکاب به ترې لاندي شو، په بله ډډه به يې بل رکاب ورته وړاندي شو، دا خبره هم ونه شوه. تمامه شپه لکه څوکيدار په ولاړي پرې تېره شوه، سبا بيا په هغه ميدان کي حيران ګرزېده، ناګاهانه يې يوه واله په محکښي راغله، چي دا ورګډ شو هغه واله ژوره وه اوبه پکښې ډېري وې، ټول اسباب يې په اوبوکي لوند شو، چي په ډېر کوښښ سره بهر راووت او لمر پرې ولګېد، هغه تسمې د اسباب د ده ټولي د اومې څرمني وې خو چي وچي شوې نو ډېري کلکي شولې. بيا هر ځای چي د ده په تسمه لګېده هغه ځای به غوڅېده، غرض دا ده چي ګيډې ته يې زخم ورسېد، ملا يې خوږ شوله، څټ يې غوخ شو، چي څه سختي په دنيا کي يادېدله هغه ورته پېښه شوله، چي ډېر وږی، کمزوری او عاجز شو، نو په يو ځای باندي ولوېد، ناګهانه خنځير ورباندي پېښ شو اول خو ورته په قهر شو، ولي چي د ده خواره ورځ يې وليدله نو زړه يې پرې وسو او ترې يې پوښتنه وکړله چي دا ولي دي داسي حال شوی دئ؟
آس ورته وويل : "چي دا ټول زين او د اوبو او د تسمو سبب دئ". بيا آس ورته وويل که لږکوټی ما له دې بنده خلاص کړې نو ډېر ښه به وي، ثواب به دي وشي، خنځير ورته وويل چي زه خو داسي هيڅ ګناه خپل ځان ته نه ګڼم چي د دومره سختۍ لايقه وي، خنځير ورته وويل چي داسي نده يا ته دروغ وايې او يا جاهل يې نه پوهيږې چي ګناه څه ته وايي نو که دروغ وايې خو زه دي نه خلاصوم پرېږده چي کړيږې او بيا مړ شې او نه دي اشنايي کوم ځکه چي خلك وايي چي د بدخوی سړی

(c) ketabton.com: The Digital Library

سره اشنايي ښه نده، د سړي خوى خرابيږي او که نه پوهيږې نو بيا ستا دپاره دغه بند ښه دئ، ځکه چي ناپوهي داسي څيز دئ چي له دې سختي نه به دي په زياته سختي کي پرې باسي.
بيا آس زاري وکړله ويل يې چي خلاص مي کړه. ځنځير ورته وويل چي ما ته رښتيا ووايه نو به دي خلاص کړم. آس ورته له سره خپله قصه شروع کړه. نو ځنځير وويل چي اوس پوه سوم، چي ته لوى جاهل ئې او په تاکي شپږ ګناوي جمع شويدي : ړومبى د خاوند پرېښوول، دوهم د هغه احسان هېرول، دريم هغه ځان پسي ځغلول او ستړى کول، څلورم اسباب د ځان سره تښتول، پنځم په ځان باندي داګمان کول چي زه به يوازي ګذاره وکړاى شم، شپږم همېشه په ګناه کي پاتي کېدل او توبه ورنه نه ايستل او خاوند له بيرته نه ورتلل.
آس وويل چي اوس پوه سوم، چي زه له دې عذابه دوچند لايق يم. ځنځير وويل چي اقرار دي وکړ او ځان ته دي ملامت وويل نو اوس به دي خلاص کړم، بيا ئې هغه تسمې پرې کړې او آس ئې له بنده خلاص کړ.

ملا نعمت الله

د پېښور د نوښار اوسېدونکى و او تر (۱۲۸۰ هـ) وروسته د ده د ژوند زمانه ده او دغه سړي په پښتو اوسني ادب کي د داستان ليکلو په سلسله کي ډېر کار کړى او متعدد داستانونه ئې نظم کړي دي. د ده اشعار خواږه او روان او د ويلو وړ دي، د ليلى او مجنون قصه، د نيم بولا او تيم بولا قصه، د فتح خان قصه، د موسى اوګلمکۍ قصه، د حضرت علي جنګنامه، د حاتم طائي قصه، د شهنامې پښتو ترجمه او الف ليلى د ده مشهور او نشر سوي کتابونه دي. ملا نعمت الله په خپلو ټولو آثارو کي د ژبي سلاست او خوږوالى ساتي او د هري قصې په نظمولو کي دا خبره په نظر کي نيسي، چي د داستان ټولي خواوي په قوي نظم او د پښتو ژبي د اساسي تعبير پر اصولو باندي برابري وي. د ده د بيان قوه داسي منظمه او تکړه ده، چي هيڅ وخت ظاهري ادبي ښېګڼي تر معنى نه قربانوي او هم معنى په ښه ډول افاده کولاى سي نو ځکه د ده هنر د ظاهري او معنوي ښېګڼو جامع دئ اما د افسوس ځاى دا دئ، چي دغه هنرمند شاعر ټول خپل هنري او ادبي استعداد د داسي شيانو په ويلو کي صرف کړى دئ، چي په ژوند کي لږ په کار راځي، يعني د ده په آثارو کي د فکر ذخيره ډېره لږه ده، خو د لفاظۍ او داستان ليکلو استاد دئ. حقيقت دا دئ که د ملا نعمت الله هنر د ژوند له پاره استعمال سوى واى نو به حقيقتاً شاهکار واى، دى عادت لري چي د هري قصې د هري برخي په سر کي يو ادبي تمهيد ږدي او بيا د هغه څخه د اصل داستان خوا ته هڅه کوي، په دې تمهيد کي د الفاظو قوت او خپل ادبي مهارت په ښه ډول ثابتولاى سي او د ده قصې د پښتو د بانډه والو د مشغوليت لوى سبب دئ. د ملا نعمت الله د هنر قوت هلته ښکاري، چي دى د شهنامې مطالب په پښتو مثنوي را اړوي، مګر دى پر خپل بيان دوني غالب دئ، چي د ترجمې هيڅ اثر نه پکښې ښکاري، مثلاً کله چي رستم په يوه جنګ کي په نافهمي خپل زوى سهراب وژني دغه تراژيدي ملا نعمت الله په داسي ډول تصوير کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اور مي بيا نن لګېدلی په خاطر دئ
چي په غوږ مي د سهراب د مرګ خبر دئ
د وجود باغچه په غم زما تالا شوه
د بېلتون د محصلانو حوالا شوه
په هر ځای د بېلتانه له لاسه وير دئ
د هر چا مرګ ته فلك استاده خير دئ
کوراکور د بېلتانه نارې سورې دي
د خزان له لاسه مړاوي منجرې دي
دا فلك د ستم ژرنده ګرزوي بيا
ککرۍ پکښې د خلکو غورځوي بيا
لا بوستان نه وي تازه د نوبهار
چي خزان ورپسې سم راسي دوبار
لا خورکړی بنفشې نه وي اوربل
چي بورا سي د خزان د لاس غوبل
ګلاب نه وي پورته کړی سر له خواب

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې خزان یې کړې په غم سینه کباب
لاله نه وې اوچت کړی سر په باغ
چې خزان وربانديکېدي د غم داغ
بلبل هم نه وي په دید د ګلو موړ
چې فلك يې بيا په وژلو کړي زړه سوړ
د اسمان ناکردي څو به درته وايم
که يې ستایم تمام عمر به لګیا یم
پدا شان ما ته راوي ويلې صاف
د سهراب لښکر چې ولاړ په خپل اطراف
رستم هم ترېنه رخصت شو په ماتم
په طرف (یې) د سیستان کېښود قدم
د سهراب تابوت ئې هم يوړه له ځانه
دا خبر چې ورغی خاص تر سیستانه
کور وکلی په نارو په ژړا سر شه
تا به وې ګویا قایم هلته محشر شه
ووړ (و) لویو د سیستان به کړې کوکاري
چې هر څوك به خبرېده له هسې چاري
د واريه د رستم مور راغله سرتوره
د سهراب په غم کې پرېوته نسکوره
په ژړا یې (و) ګرېوان د اوښکو ډك
د افسوس فریاد ئې تلو په پاس فلك
په سیستان کې کور په کور کېده ویرونه
د سهراب په ماتم ناست وو عالمونه
چې دفن شو هغه ښکلی نازنین
تهمیته هم چا خبر کړه په يو حين
چې سهراب قتل له لاسه د رستم شو
د سیستان په ښار کې ښخ په ډېر ماتم شو
د خبر په اورېدو پرېوته کوزه
ډېر ساعت پرته بې خوده هغه چوزه
تار په تار ئې کړه ويښته د اوربل واړه
سترګې سرې کړې په ژړا خماري دواړه
اور یې بل کړو وې چې ځان پکښې ستي کړم
ځان ملګرې د سهراب سره دستي کړم
الغرض چې ځان ئې کړو پکښې ګوزار
چې ناګاه وربانديخلك شو خبردار
په تلوار يې دا له اوره کړه بهر
لاس و پښې وېښته يې سوي وه د سر
د دې سپين بدن چې و د ګلو باغ

(c) ketabton.com: The Digital Library

فیض محمد اخوندزاده

پر افغانستان باندي د انګرېزانو لومړۍ حملې د دې ملت پر ژوند درانه اثرونه وکړل، په عملي ژوندکي يې خلك د آزادۍ ساتني ته چمتوکړل خو له بلي خوا يې د دوی توجه د ژوندانه له نوروکارو څخه فقط د استقلال ساتني ته راوګرځوله اما په پښتو ادب کي دغه حرکت ډېر ښه اثرونه پرېښول. مثلاً د پښتنو دکلو شاعرانو د جنګ واقعې په حماسي شکل نظم کړې او له بلي خوا عالمانو او پوهانو هم په دغه حرکت کي برخه لرله او دوی داسي کتابونه وکښل چي هغه خلکو ته د آزادۍ د ساتني په لارکي ګټور وي، له دغو پوهانو څخه يو هم فيض محمد اخوندزاده و، چي د لوګر په موسهي کي اوسېدی او ده د امير شېرعليخان په اوله پاچاهي کي يو کتاب د روضة المجاهدين په نامه په پښتو مثنوي جوړکی او مقصد يې دا و، چي خلك په ديني تبليغ سره د جهاد او د وطن د ساتني خوا ته راوبولي. داکتاب تقريباً پنځه زره بيته او ښه تبليغي او اخلاقي مضامين لري، د ده د نظم ژبه ساده او روانه ده چي هر څوك بې تکليفه په پوهېږي او د قرآن او حديث مضامين په پښتو ژبه ښه نظم کولای سي او د ده کتاب د هغه عصر په پښتو ادب کي ښه ځای نيولای سي، دی خپل ملت ته د يووالي بږغ داسي رسوي :

همه واړه يو وجــــــــود شئ
په طلب کي د مقصود شئ

ملا فيض محمد په دې کتاب کي غواړي، چي د مملکت عسکرو ته د دوی مهم اجتماعي مقام وښيي او خپلو مسئوليتونو ته يې توجه ور واړوي، مثلاً د يوه مسلمان عسکري مشر وظايف داسي ښيي :

په لښکرکي چي افسر وي		مې بايد چي دلاور وي
شجاعت لري کرار وي		په صفوتوکي جرار وي
هم عاقل او مدبر وي		ښه ديندراه مذکر وي
دلسوزي لري ناصح وي		هم انصاف لري صالح وي
سخاوت لري ښه دادکا		له لښکر سره امدادکا
چست چالاك وي ثقيل نه وي		هم ظالم او بخيل نه وي
کبرجن او جاهل نه وي		بدکرداره غافل نه وي
له لښکره باخبر وي		پخپل کارکي باهنر وي
تېښته نه کاندي صابر وي		په نعمت د رب شاکر وي
له سلطانه طاغي نه وي		له الله نه باغي نه وي
د پاچا په خدمت راست وي		د الله په طاعت ملاست وي
نه شراب خوري نه زاني وي		نه رشوت خوري نه جاني وي
حکومت ئې سراسر		په کتاب وي برابر
داسي نه چي دولت ټول کا		دی خپل ځان ورباندي موړ کا
عالم واړه در په درکا		خپل مخ تور خاوري په سرکا

له دې يوې نمونې څخه سړی دا معلومولای سي، چي په افغانستان کي هم پس له اوله جنګه څخه يو فکري حرکت په

(c) ketabton.com: The Digital Library

خلکو کي د دې له پاره پيدا سوی و، چي دوی د خپل ژوندانه لارو چارو ته متوجه سي او دغه فکر و، چي د امير شېرعليخان په زمانه کي پښتو ژبي او د عسکرو تنظيم ته توجه وسوه او په مملکت کي لومړۍ پلا يوه کابينه تشکيله سوه او يو اخبار د شمس النهار په نامه نشر سو.

د دغه حرکت ادامه :

په افغانستان کي لومړۍ پلا مدني حرکت امير شيرعليخان شروع کړی و او دغه پاچا د مملکت د نوي ژوندانه له پاره ځيني ښه اساسونه کښېښودل، د خپلي کابينې نومونه ئې پښتو کړل، عسکري قوماندې (بولۍ) يې له انګرېزي څخه په پښتو راواړولې او په خارجي سياست کې هم غوښته چي له ټولو دولتونو سره دوستانه روابط ولري او د روس او دولت عثماني سفيران ئې په خپل دربار کي ومنل مګر انګرېزانو نه غوښتل چي د هندوستان له څنګه د پښتنو يو قوي حکومت موجود سي، نو دوی دوهمه پلا پر افغانستان حمله وکړه او امير شېرعلي خان کابل پرېښود او په مزارشريف کي پاته سو او تر ده وروسته يو داسي سخت او قوي لاس پر افغانستان باندي مسلط سو، چي هغه د امير شېرعلي خان حرکت ئې په سرعت تعقيب نه کړ، نو ځکه د پښتو ادب هم تر شل کالو پوري لکه چي لازم و هغسي وده ونه کړه، مګر د امير حبيب الله په زمانه کي بيرته هغه حرکت لږ څه سره وښورېدی او يو څو مکتبونه په کابل کي جوړ سول او يو اخبار د سراج الاخبار افغانيه په نامه له کابله خپور سو.

په دغه وخت کي موږ ګورو چي پښتو ليکوالو او شاعرانو هم قلمونه راواخيستل او په افغانستان کي د پښتو حرکت بيرته شروع سو، سراج الاخبار د پښتو ژبي اهميت ته خلك متوجه کړل او يو څو ليکوال داسي پيدا سول، چي دوی په پښتو ژبه څه ليکل يا به ئې شعرونه ويل، د دې ډلي په سر کي ملا عبدالباقي افغان کندهاری او سيد محسن کندهاری او غلام محي الدين او مستغني او د سراج الاخبار ليکوال دي، چي لومړی مدير او مؤسس يې مولوي عبدالرؤف کندهاری و.

او بيا محمود طرزي هغه چلاوه او ملګري يې عبدالهادي داوی او عبدالرحمن لودين وو، دغو خلکو د پښتو ژبي د نوي ژوند فکر په مملکت کي وروزه او لږ و ډېر يې په پښتو کي شعر او ادب ته هم خدمتونه وکړل. دلته موږ د هغو ليکوالو نومونه او ادبي تخليقات ښيو، چي دوی د پښتو په نوي حرکت کي لومړۍ برخه اخيستې ده.

ملا عبدالباقي افغان

د پښتو د اخيرنۍ دورې په ادبياتو کي چي کوم فکري تحول راغلی دئ د هغه يوه برجسته نمونه د دغه سړي په کلام کي ليدله کيږي. دی تر (۱۲۷۰ هـ ق) وروسته د کندهار په ښار کي پيدا سوی او په (۱۳۰٦ هـ ش) کال وفات سوی دئ. په شعر کي يې تخلص افغان و او د خپل عصر يو باعمله عالم او صوفي شمېرل کېدی، په وارو وارو يې له وطنه څخه تر مصر او حجازه پوري پياده سفرونه کړي دي او تر کلکتې پوري هم تللی دئ.

د هند مشهور عالم مفسر او سياسي رهنما مولانا ابوالکلام آزاد خپل ترجمان القران تفسير د دغه سړي په مجهول نامه اهداء کړی دئ، ځکه چي دغه عالم د قرآن د تفسير د ځينو پښتنو له پاره تر کلکتې پوري پياده سفرونه کړي وه، دې فکور عالم د پښتنو د بدو عاداتو د اصلاح او انتقاد له پاره د (۱۳۲۰ هـ ق) کال په شاوخوا کي يو منظوم پښتو کتاب ليکلی دئ، چي وزن ئې اوږد مثنوی او نوم يي تبيين الواجبات فی التخريب العادات دئ، دا کتاب تقريباً (٦۰۰۰) بيته لري او د کتاب په سر کي داسي وايي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

را اخيستی مي شهباز دئ د خپل عشق رباب وهمه
نغاره د اسلام کوك سوه دواړه برېته تاوومه
سو شراب ساقي له عشقه عالم ټوله سو ګل رنګه
خوشحالي د هغو چي يې زړه پاك سو له زنګه
څه نغمې څه ترانې دي قسم قسم آوازونه
قمريان پر ښاخو ناست دي مطرب نوي کړه سازونه
خم په جوش پياله په دور قلقلي سو د صراحي
مستانه په رقص راغله درب دروب د پاکوبي
خورا پسته پښتو وايه بلنده مه درومه افغانه !
که قلم بافضولي کا ټينګ ئې نيسه له بيانه
التماس د سعادت کړه پښتانه لره د خدايه
د نېکۍ خښته ئې کښېږده ښه محکمه له تهدايه

افغان د پښتو په اجتماعي عيبونو انتقادکوي او د دوی د اجتماع په منځ ورننوزي او د يوه اجتماعي نقاد جوله پيدا کوي، مثلاً پښتانه سوداګران په مالوکي ناوړه شيان ګډوي او خالص مال بازار ته نه راوړي، دا کار لکه چي شرعاً ناروا دئ په اجتماعي او اقتصادي لحاظ هم غندلی دئ او د تاجر اعتبار ورکموي، افغان وايي :

خيانت له مسلمانه سره منع دئ په دين کي
فريبنده او حيله ګر سو په انګار آتشين کي
چا چي غش په مال کي وکی هغه نه دئ زموږ له ډلي
دا حديث له مصطفی سو چا له نسته چي دا ولي
که موچنه که څپلۍ سوه چي په منځ کي وي خرڅوړي
د کومك لحاظ يې نه وي په قيامت به کښته ګوري
د لندن کافران ګوره غوټې خلاصي کړي دلته
پر هغه قرار ښکاره سي چي ليکلي وي هلته
د عراق وړې غوزې دي د ورېښم په شان پېچلي
په دوه چند قيمت خرڅيږي سپيني پاکي صافي ولي
ستا دونيم په يوه شمار سي پاکېده يې خرڅي غواړي
د دنيا فهم چي دا سو حق تعالی دې وله نغاړي
يو د بله کړي نسبت چي د پټان پټان دروهلې
دين دي سپك په نظر ورکی داسي مه کوه نتلې
ته بايد چي مقدا او رهنما ئې و ملت ته
لمر خاته لوېده رابولي صفوت او شريعت ته

(c) ketabton.com: The Digital Library

ستا د غش په چپلاخه د لويانو مخ خوړېږي
ځکه موږ ته رسول وايي چي له ډلي دي بېلېږي
سترګي روڼې کړه ناکسه ځان وګوره بيدار سه
خس؟ دزدي د مېږه عيب سو له خپل ځانه خبردار سه

پښتانه په کلو او کوڅو کي ناپاکي پاشي او د نورو د صحت مراعات نه کوي افغان دغه اجتماعي او صحي عيب ته هم متوجه دئ او داسي انتقاد پر کوي :

که د ځا اوبه راتلې و داسي ځای ته چي ضرر و
د بوده او د سړيو پر خټ بېل د ده ممر و
د حساب تخمين يې وکړه هر حيوان چي پرې تېرېږي
په لحد کي يې عذاب دئ څو ابرو يې کوره کېږي
انبارونه د بامو چي د کوڅو و ميان ته پاشو
د دوزخ د اور ازغي دي د لحد دپارې تراشو

افغان کله کله د خپل قوم د عظمت په ياد کي مستي کوي او ځوانانو ته د مېړاني او سلاحشورۍ درس وايي :

توپك ښه اسباب د دين دئ
خوار سړي له تبرزين دئ
پخه توره دي تېره کړه
که دي رب ته تندی سپين دئ
بدن آس دئ پر سپاره سئ
په يوه ګراتۍ پوره سئ
توپك واچوئ اوږو ته
يو بل په ننداره سئ
زما نوبت په کله راسي
ربه غم مي زړګی تراشي
چي د توپ ګولۍ مي درومي
د مکاب کنګرې تراشي

(c) ketabton.com: The Digital Library

غلام محمد پوپلزی

د پښتو ادب په نوې دوره کې چې کم فکري تحول پيدا سوی دئ هغه د نورو ژبو څخه د نوو ادبي آثارو د ترجمې په برکت راغلی دئ، کله چې د نولسم قرن په وروستنۍ برخه کي په هندوستان کي انګرېزي تمدن خپور سو، نو په اردو او هندي ژبو کي داسي کتابونه تألیف یا ترجمه سول، چي موضوع يې د نوي عصر خبري وې، د هندوستان ټول قومونه خپل ذلت ته متوجه سول او هر چا کوښښ کاوه، چي د نوي عصر له جريان سره ځان ملګری کړي.

په مسلمانانو کي هم دا فکر پيدا سو، چي دوی ولي متفرق او خپاره او ذليل دي؟ د اردو یو مشهور شاعر الطاف حسين حالي چي د پاني پت اوسېدونکی و، یو کتاب د مد و جزر اسلام په نامه منظوم کړ، چي په هغه کي يې مسلمانانو ته د دوی د تاریخي ارتقا سببونه وروښوول او د اوسني ذلت او خوارۍ علتونه يې هم په خوږه ژبه بيان کړل. دې کتاب په اردو ادب او د هندوستان په مسلمانانو کي یو نوی روح پو کړ او د هر چا سترګي خلاصي سوې. په پښتو ادب کي هم په دغه زمانه کي نوی فکر پيدا کېدونکی و او د نوي ادب په فکري طليعه کي غلام محمد خان د پېښور د چارسدې اوسېدونکی ودرېد او په پښتو مثنوي يې د حالي مد و جزر ترجمه کړ او پر هغه باندې په نثر یوه مقدمه هم وليکله، دا کتاب په (۱۸۹۳ ميلادي) چاپ سوی دئ او د پښتو نوي ادب د اغاز یوه ښه نمونه ده.

د کتاب په سر کي وايي :

"د ټولو مسلمانانو په خدمت کي عرض دئ، چي دا کتاب مدوجزر اسلام چي الطاف حسين صاحب انصاري پاڼي پتي مقيم د دهلي چي حالي يې تخلص دئ په اردو ژبه کي چي د مسلمانانو د ترقۍ او تنزل په باب ليکلی دئ په دې ورځو کي محض په خيال د خيرخواهۍ د اسلام او د مسلمانانو خصوصاً د پښتنو له اردو نه په پښتو ژبې کي ترجمه کړای شو. دا هغه کتاب دئ، چي په ليدو يې په تام هندوستان کښې یوه زلزله پرېوتې ده او چا چي دا کتاب په غور سره کتلی دئ او لږ کوټې شان تعصب يې په ډډه کړی نو هغه ته معلومه شوېده چي د مسلمانانو اوس څه حال دئ او مخ کي پرې څه حال راتلونکی دئ او په چا کي چي څه قدر لحاظ د احکامو د قران مجيد او د حديث د پاك نبي شته په هغو کي د همدردۍ یو جوش پيدا شوی دئ او د خپل طاقت په موجب يې لاس پښې وهل شروع کړي دي. دا خبره ظاهره ده، چي لوی عبادت په دنيا کي هغه قدم شمېرلی شي چي ضرورت ئې ټولو نه زيات وي، مثلاً په هغه وخت کي چي مسلمانانو باندي یو هسي ظالم دښمن په ظلم سره راوخېژي چي د دوی په مال او عيال، په دين او په ايمان لاس اوږده کا هغه وخت د هغه دفع کول په ښځو او نرو لازم وي او د دغه کار دپاره په نمانځه او روژه کي تاخير کول جايز شمېرلی شي دغه رنګه که ملك په قحط کي مبتلا وي نو دغه وخت چي څوك د لوږي مري د هغو همدردي کول په نورو ډېرو عبادتونو ړومبی شمېرلی شي او چي بېړۍ ډوبېږي او خلك پکښې ډوبېږي نو هغه وخت د ډوبېدونکو ويستل په نورو ثوابونو زيات دي".

غلام محمد خان په دې پښتو ليکنه کي خپل د نثر ليکلو قوت هم ښودلی دئ او داسي نثر ليکي، چي د پښتنو عام لوستونکي به هم ښه په پوهېږي، دی وايي چي د مسلمانانو د تنزل سببونه دا دي :

"اول - ورکېدل د علم د دين او د دنيا.

دوهم - بې اتفاقي د قوم.

دريم - بې ځايه تعصب يعني ضد او جهل په خپله خبره او د یوه بل نه نفرت او کرکه کول.

څلورم - غفلت د اسبابو د تنزل نه.

پنځم - د اولاد تربيت او تعليم نه کول.

شپږم - خرابېدل د اخلاقو او د خويونو.

اوم - په محنت او مشقت کي سستي کول.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوس پاتي شوه دا خبره چي موږ له څه کول مناسب دي د دې څواب ډېر اوږد دئ او په هغي زموږ د قوم د زاړه خيالاتو خلك يعني هغه چي د نوي تعليم د نوو خيالاتو نه واقف نه وي ډېر کم پوهيږي، دا ظاهره ده چي په هر قوم کي چي اتفاق او قوت او علم وي هغه همېشه په نورو قومونو باندي غالب وي او ملك او دولت د هغوی په قبضه کي وي او په کوم ځای کي چي څو قومونه يو ځای اوسي نو په هغوی کي چي په کوم قوم کښي اتفاق او علم او محنت کشي او دوراندېشي وي هغه قوم همېشه آسوده او په عزت کي وي".

د مدوجزر اسلام ترجمه داسي شروع کيږي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

له بقرات حکیم نه وکړه چا پوښتنه
چي هوښیار دکامل عقل څښتنه
کوم یو رنځ دئ چي سړی پرې هلاکیږي
په دنیاکي یې دوا نه پیداکیږي
وې دا هسي ناجوړتیا په جهان نشته
چي دوا یې مونده نه شي هولته هیشته
که وړیا دي که اسان دي که مشکل دي
هر مرض له پیداکړي خدای درمل دي
بې له هغه چي اسان ورته ښکاریږي
چي طبیب ښیي علاج وایي تړیږي
که د رنځ نخښي سبب ورته څرګندکا
په خندا شي په طبیب پوري ریشخندکا
نه دارو خوري نه پروا یې په پرهېز شي
په ورو ورو هغه کمزوری مرض تېز شي
د طبیب له نزدېکته یې نفرت شي
تر هغه چي له دنیا ځني رخصت شي
دغه حال به په دنیا د هغه قوم وي
چي په سپینه رڼه ورځ وده په نوم وي
په جهان کي وي پراته طوفان یې راوړي
په ګرداب کي یې کړي بند بادبان یې راوړي
غاړه لري وي سیلي زیاتیږي(؟)
ګمان دا دئ چي جهاز دا دئ ډوبیږي
د بېړۍ خلك په هغه شان پراته وي
اړخ نه اړوي د مرګ په خوب ویده وي
وریځ ګوره یې په سر د بدبختۍ وي
په موسم نوې راغلې د سختۍ وي
د نېستۍ نخښي یې په سترګو ورلیده شي
دا اواز له وړاندي وروسته اورېده شي
چي پرون مو څرنګ حال و نن په څه شوې
لا تر اوسه پوري ویل وې اوس بیده شوې
ولیکن د دې غافل قوم غفلت هم
هم هغه وي هغه صبر په ذلت هم
که شو خاوري فخرتوب یې هم هغه وي
سپینه ورځ شوه ولې خوب یې هم هغه وي
نه ارمان افسوس چیري د خپل ذلت کا
نه سیالي د نور قومونو د عزت کا
هیڅ فرق نشته د ډنګر دوی تر حاله
په هر حال کی چی پراته دي وي خوشحاله

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې ډول غلام محمد خان يو روښان فکره او د قوم همدرده شاعر و، چې پښتنو ته يې د خپل فکر اثر پرېښود، نو ځکه دی د اوسنۍ زمانې د منورو اديبانو په لومړي صف کي درېږي.

غلام محی الدين افغان

دی اصلاً د کندهار و، خو تر (۱۳۰۰ هـ ق) کال دمخه هند ته فرار سوی و او خپل تحصيلات يې هلته تکميل کړي وه، په اردو، پنجابي او انګرېزي هم پوهېدی. کله چي د (۱۳۳۰ هـ ق) په حدودو کي کابل ته راغی دلته د دارالمعلمين مشر او په يوه ډله کي شامل و چي نوم يې (اخوان افغان) و.
ده په کابل کي ډېر ځلمي په نوي فکر او د افغانستان د آزادۍ له پاره وروزل او يو له هغو خلکو څخه و، چي په کابل کي يې د پښتو د روزلو
تحريك چلاوه. غلام محی الدين په (۱۳۳۹ هـ ق) وفات سوی دئ، چي د ده ملګرو يوه پښتو شناخته د ده پر مزار درولې ده، قبر يې په شهدای
صالحين کي دئ او دا لومړۍ پښتو شناخته ده، چي د مړي پر سر باندي ليکل سوېده.
غلام محی الدين افغان د وطن د آزادۍ په تحريك کي لويه برخه لرله. د ده پښتو اشعار انتقادي او اصلاحي خواوي لري، د وطن د ميني جذبات پکښې ښکاره دي، په (۱۳۳۲ هـ ق) کال ده يو شعر ويلی دئ چي د آزادۍ او مليت خصوصي جذبه لري. دی له هندوستانه چي د انګرېزانو تر اسارت لاندي و خپل وطن ته راستون سو، دلته که څه هم خارجي استقلال موجود نه و، مګر د افغانستان خلکو د وطن داخلي چاري په خپل اختيار کي لرلې، ده دغه حال غنيمت وباله او شکر يې پر کاوه. مګر د افغانستان د کامل استقلال له پاره يې هم د دې ځای له نورو منورو خلکو سره يو ځای کوښښ شروع کړ او د خپلې سعي نتيجه يې هم د افغانستان د استقلال په اخستلو کي وليدله، او له دنيا څخه ولاړی، په دې يوه غزله کي دغه حال داسي بيانوي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

شکر شکر باغ مو خپل باغبان مو خپل دئ
ګل مو خپل بهار مو خپل بوستان مو خپل دئ
سروه خپله بلبل خپل چمن مو خپل دئ
لاله خپل ارغوان خپل دامان مو خپل دئ
نشه خپله خمار خپل پیاله مو خپله
بزم خپل ساقي مو خپل دوران مو خپل دئ
کلی خپل بازار مو خپل وطن مو خپل دئ
ځمکه خپله رود مو خپل دهقان مو خپل دئ
شاه مو خپل ګدا مو خپل قاضي مو خپل دئ
سپاه خپل رعیت خپل دیوان مو خپل دئ
غل مو خپل قاتل مو خپل مقتول مو خپل دئ
عسکر خپل مفتي مو خپل زندان مو خپل دئ
شکر شکر بېګانه په میان کي نسته
مدیر خپل اخبار مو خپل دوران مو خپل دئ
عجب عصر دئ افغانه نظر وکړه
ژبه خپله قلم خپل بیان مو خپل دئ

"سراج الاخبار، څلورم کال، دریمه ګڼه"

عبدالعلي مستغني

په (۱۹) قرن کي چي په افغانستان کي د دري ژبي يو ډېر نامتو او مقتدر شاعر تېر سوی دئ هغه یو پښتون او په پښتنو کي روزل سوی سړی دئ، چي ده پښتو شعر لږ ویلی دئ، مګر د دري غزلیات او قصیدي او رباعیات یې په زرو دي او که دغه سړي خپل هنري استعداد پښتو ته
وقف کړی وای نو به یقیناً په پښتو کي د ده آثار نه هېرېدونکي او نه ورکېدونکي وه.
د دې سړي نوم عبدالعلي په قوم هوتك او د ملا رمضان زوی و، چي تخلص ئې "مستغني" و. دی په (۱۲۹۳ هـ) کال د کابل په بالاحصار کي زېږېدلی او د (٦٠) کالو په عمر په (۱۳۱۲ ش) کال وفات سوی دئ، د مستغني پښتو اشعار په سراج الاخبار او د کابل په مجله کي نشر سویدي، د فارسي ژبي د کلاسیکي رویې په پیروي یې پښتو اشعار هم هغه ډول جوړ کړي دي او د دې عصر په پښتو شاعرانو کي هم ځای نیولای سي. د ده د کلام نمونه دا ده :

(c) ketabton.com: The Digital Library

علم زده کړه ګوره جهل په کار نه دئ
که دي پلار دئ چي جاهل دئ په لار نه دئ
که بې علمه خبردار دئ بې خبر دئ
که هوښيار د زمانې دئ هوښيار نه دئ
که څوك سود غواړي د علم سودا ښه ده
په ګرمي د دې بازار بل بازار نه دئ
که سودا کړي دوکاندار د علم ګوره
با انصافه تر ده بل دوکاندار نه دئ
خوار هغه سي چي د علم نه غافل سي
چي د علم دولت مومي بيا خوار نه دئ
کافران ګوره په علم جهانګير سول
ما وتا لره دا ننګ او دا عار نه دئ
مړ ويده دواړه يو رنګ وي په غفلت کي
مړ يې بوله هر سړی چي بيدار نه دئ
تر غفلت پورته خونخواره بلا نسته
که زمری څوك خونخوار بولي خونخوار نه دئ
موافق د زمانې سره رفتار کړه
مخالف د زمانې ښه رفتار نه دئ
زمانه وي کله ګرمه کله سرده
تل تر تله په چمن کي بهار نه دئ
که فلك د غير په کام سو غمګين مه سه
په دې ژرنده همېشه د چا وار نه دئ
مستغني زه دي مين په خپل ګفتار کړم
ستا په شان ګفتار د هيچا ګفتار نه دئ
مستغني يم زما نوم عبدالعلي دئ
زه پښتون يم په بل قوم مي څه کار نه دئ
فارسي شعر مي مشهور دئ په جهان کي
په پښتو ژبه مي شعر شعار نه دئ

سراج الاخبار، څلورم کال، شپږمه شماره
عقرب ۱۲۹۳ هـ ش

(c) ketabton.com: The Digital Library

مولوي صالح محمد کندهاری

د دې زمانې له ليکوالو څخه چي په پښتو نثر يې د مکتب حبيبيه له پاره درسي کتابونه ليکلي او هم د پښتو لومړنی معلم و، مولوي صالح محمد کندهاری دئ، چي د پښتو د تحريك د لومړيو خدمتګارانو څخه و او کله کله به يې شعر هم وايه، ده په پښتو مثنوي د مولوي بلخي له مشهوره دري مثنوي څخه په خورا خوږه پښتو ځيني داستانونه نظم کړي وه، چي په اوسني پښتو ادب کي ښه ارزښت لري.
مولوي صالح محمد کوښښ کړی دئ، چي د پښتو نثر خوږ او بې تکلفه وليکي، نو دی لکه د پېښور مولوي احمدجان د افغانستان په ليکوالو کي د ساده نثر ليکلو پېشقدم سړی دئ، چي د مرګ تر وخته پوري د پښتو په خدمت مشغول و، دلته د ده د نثر يوه نمونه راوړو :

همت

هر څوك چي په صدق او رشتيا و يو شي ته متوجه سي تر پايه يې رسولای سي او عاقل سړی له هر څه پند اخلي. يو نوی ځوان و، نظر يې پر مېږي ولوېده چي د غنمو دانه يې په خوله کي اخيستې وه پر دېوال يې خېژوله ځني ولوېده، راکښته سو وايې خيسته پورته يې کړه، بيا ځني ولوېده بيا راکښته سو وايې خيسته. الحاصل چي پنځلس شپاړس واره ځني ولوېده او اخر يې په خپل همت د مطلب و ځای ته ورسوله، ځوان په تعجب ورته کتل فکر واخيست چي مېږی هم په خپل عزم او همت و مطلب ته ورسېد، نو انسان چي بهتر د مخلوقاتو دئ او هر څه کولای سي که په صدق و يو کار ته متوجه سي ايا و کمال ته به يې ونه رسوي، ټينګ عزم يې وکی د علم و تحصيل ته متوجه سو، په لږه موده يې ډېر علم حاصل کی، بلې ! که څوك په صدق متوجه سي هر څه کولای سي.

د مـــــېږي همت ته ګــــوره
عزم ټينګ کړه زما وروره !

بله نمونه :

"چي کري هغه به اخلي"

هلك په غره کي ناره وکړه هغسي آزانګه سوه، خيال يې سو، چي بل هلك دئ، بيا يې ناره کړه ته څوك يې دغسي آواز يې تر غوږ سو، يقين يې سو، چي بل هلك دئ. ښکنځل يې وکړه هغه خپل ښکنځل يې واورېده، وبېرېدی او په ځغاسته پلار ته راغی ويل يې :
بابا په غره کي يو هلك ما ته ښکنځل وکړه، پلار کيفيت وپوښته، پوه سو ويل يې اې زويه ! که تا څه ويلي وای هغه به دي اورېدلي وای، ولي دي ښه ونه ويل.

نظم
که دي بد ويل و چــــا ته
خـــود به بد وايي و تا ته
که ښه وايې ښه به اورې
او که بد هـــــغه به اورې

(c) ketabton.com: The Digital Library

خان عبدالغفار خان
او د پښتون مجله

کله چي په دنيا کي لومړنى جنګ په (١٩١٤) کي شروع سو نو په هندوستان کي د آزادۍ له پاره ډېر مؤثر حرکتونه ورسره پيدا سول. د هندوستان آزادي غوښتونکو خلکو د کانګرس او خلافت او مسلم ليګ په نومو سياسي ډلي جوړي کړي وې او په ټول هند کي مسلمانانو او هندوانو په ګډه د خپل استقلال له پاره سياسي شديده مبارزه په ډول ډول روانه کړې وه، په دغه سياسي حرکت کي د سرحد پښتنو هم پوره برخه لرله.

او لومړى پلا خان عبدالغفار خان او د ده ملګرو په پښتنو کي د اجتماعي اصلاح له پاره يوه ډله د "مجلس اصلاح الافاغنه" په نامه جوړه کړه، چي په پښتنو کې د اصلاح او اجتماعي سمون له پاره يې کوښښ کاوه او وروسته دغه ډله د يو سياسي ګوند په ډول تبديله سوه، چي نوم يې د خدايي خدمتګارانو ګوند و. دې سياسي ګوند د هندوستان د نورو سياسي ډلو په همکاري د آزادۍ په تحريك کي قوي لاس لاره او د سياسي فعاليتونو سره سره يې د پښتو ژبي خپرولو ته هم توجه وکړه. د خدايي خدمتګارانو رسمي ترجمان يوه پښتو مجله وه، چي د اتمانزو څخه په پښتو خپرېده. دې مجلې پښتو ادب ته ډېر ښه خدمتونه وکړل، په پښتو کي د ساده نثر ليکلو او د اصلاحي او سياسي شعر ليکلو ور يې پرانيست او ځيني اصلاحي ډرامې يې هم په پښتو ادب کي زياتي کړې. د دې مجلې په ليکلو کي په خپله خان عبدالغفارخان يو بهترين ساده ليکونکى او سياسي او اصلاحي ليکوال ګڼل کيږي، چي علاوه پر سياسي تاريخ د پښتو په ادبي تاريخ کي هم مهم ځاى لري.

عبدالغفار خان د خپل نثر ليکلو اساس پر هغه معيار ايښى دئ په کوم چي پښتانه په خپلو دېرو او حجرو کي خبري کوي. د عبدالغفار خان په نظر کي ليکنه او ادب فقط د خپل اصلي مقصد له پاره چي هغه د خلکو پوهول دي استعماليږي او د ده د ليك مقصد صرف دا دئ، چي په خپل اصلاحي او سياسي فکر عالم خلك وپوهوي. نو ځکه دى تل په داسي ژبه ليکنه کوي چي په کومه ژبه دى په حجره کي د پښتنو سره ږغيږي، د ده نثر داسي ساده او روان او بې تکلفه دئ، چي هر پښتون ښه په پوهېدلاى سي او هم د دغه سبك په تعقيب ډېر نور ليکوال راوتلي دي، چي نور پښتو اخبارونه او مجلې يې نشر کړي دي، لکه (ازاد پښتون) چي ميراحمدشاه نشراوه، يا د خيبر مجله چي د اسلاميه کالج څخه خپرېده، يا (ستړى مه شې) مجله چي سيد راحت زاخيلي خپروله.

په پښتونستان کي چي تر اوسه پوري د نثر ليکلو طرز او ډول روان دئ هغه د عبدالغفار خان او د ده د ملګرو لکه ماسټر عبدالکريم مرحوم او قاضي عطاء الله خان مرحوم کړې لار طی کوي.

د عبدالغفار خان مسلسل مضمونونه چي د "زه په جيلخانه کي" تر عنوان لاندي خپرېدل ډېر خواږه او د واقعيت نګارۍ ښه مثالونه دي، دى شاعر او خيالپرست ليکوال نه دئ، مګر د اجتماع د ژوندانه واقعيتونه د يوه رياليسټ په ډول په ساده ژبه ښه ليکلاى سي او هر وخت ادب د ژوند له پاره استعمالوي.

د ده د نثر يوه نمونه دا ده :

اکثره خلك پوه دي مګر د حکومت داسي مدحه خوانان اوس هم شته چي انګرېزانو ته عادلان او رحم دلان وايي، زه د داسي ورونو د سترګو پرانستلو دپاره يوه تازه واقعه ليکم :

تقريباً دوې مياشتي به کيږي چي يوې سرکاري لارۍ چي په هغې کي د پوليسو کپتان د سپايانو او يوه تحصيلدار سره سپور و. دې لارۍ بالاماڼۍ سره زموږ يوه پښتنه خور په ګاډۍ ووهله او في الحاله مړه شوه وائي چي د دغي لارۍ د ډرايور نه ډېرو خلکو اورېدلي دي، چي ويل ئې : ما خو لارۍ تېزه نه وهله مګر د پوليسو کپتان او تحصيلدار زه مجبور کړم او ده ويل چي تېز يې بيايه پروا مکوه که څوك ترې لاندي شي. په دغه وخت کي چي لارۍ زموږ دغه مظلومه خور ووهله نو يو څو خدايي خدمتګاران راغلل او لارۍ يې ودروله او وې ويل صبر وکړئ چي د دې واقعې د تحقيق دپاره څو سرکاري افسران راشي

(c) ketabton.com: The Digital Library

هسي نه چي دوی لاړ شي او سبا دغه ملزمان د دې نه انکار وکړي او بل چا ته بې ګناه ضرر ورسېږي. نو دا صفا ظاهره خبره وه، چې د خدايي خدمتګارانو دا څه جرم نه و، داسي خو همېشه موږ وينو چې چيرته لارئ څوک ووهي نو لارئ او د هغې سورلي تر هغه نشي تلای چې سرکاري افسر نه وي راغلی، مګر دلته د خدايي خدمتګارو او دوی ته د خدايي خدمتګارئ نوم لويه ګناه وه. پدې وخت کي کميشنر ته تليفون وشو هغه راغلی او د راتلو سره يې بې د پوښتني چې اصله واقعه څه ده څه مصيبت پېښ شوی دئ په خدايي خدمتګارانو سترګي راښکلې چې تاسي زما لارئ ولي درولې ده، هغوی ورته په جواب کي وايي چې ته خو د لارئ غم اخيستی يې مګر دلته زموږ يوه بې قصوره خور د اجل ښکار شوه لاکن ډپټي کميشنر ته زموږ د خور مرګ څه ښکارېده دا خو څه فرنګئ نه وه، چې د هغه زړه ته پرې څه صدمه رسېدلې وای دا خو يوه غريبه پښتنه وه نو که مړه شوه څه خبره ده.
مختصر دا چې د دغي مظلومي د مرګ الزام خو په هيچا رانه غی البته دا قدر انصاف وشو، چې خدايي خدمتګار ته د قيد سزا ورکړه شوه.
ما ته ښه په ياد دي چې يو ځل په مردان کي د يو خان د موټر لاندي يوه بوډئ او کنه فرنګئ راغله او مړه شوه نو هغه مقدمه لوی جج (قاضي) ته وړاندي شوه او تر هغه ځايه ورسېده او په اخر کي د ډېر تکليف او د زرګونو روپو د خرڅېدو نه علاوه د هغه خان څخه په زرګونو روپې د هغې فرنګئ د مرګ معاوضه واخيستله شوه. نو هغه وخت خان خلاص شو، حال دا چې هغه فرنګئ د کښوالي په سبب مړه شوې وه او دلته خو د يوې پښتنې ويني بربادي توی شوې او د هغې چې چا همدردي کوله نو هغوی ته بې قصور و تشريفاتو د قيد سزا ورکول شوه دا دئ د غلامئ او آزادئ فرق.
فخر افغان د پښتون مجلې څخه

قاضي عطاء الله خان

د عبدالغفار خان د سياسي حرکت يو تکړه ملګری قاضي عطاء الله خان و، دی د مردان د يوې درنې کورنئ څخه د سياست ميدان ته راوتلی او د پښتنو په علمي حرکت کي هم د ډېري برخي خاوند و، قاضي عطاء الله خان د (۱۹۰۰ م) کال په شاوخوا کي د قانون درس تمام کړ او د وکالت پېشه ئې لرله، مګر د فخر افغان په سياسي ډله کي هم د يو غښتلي کارکن په حيث شامل و او کله چې لومړی پلا په سرحد کي سرخ پوشانو انتخابات وګټل نو ډاکټر خان لومړئ کابينه جوړه کړه، په دې کابينه کي عطاء الله وزير معارف و، ده د خپل وزارت په دوره کي دوه مهم کارونه وکړل :
اول دا چې په ټول سرحد کي يې ابتدايي مکتبونه پرانيستل.
دوهم دا وه چې د پښتو ژبه يې په ابتدايي تعليم کي داخله کړه او درسي کتابونه يې ورته جوړ کړل.
د قاضي عطاء الله خان د عمر ډېره برخه په سياسي جد و جهد کي تېره سوې او د انګرېزانو حکومت په وارو وارو دی محبوس کړی و، مګر د ده د حبس دوره تر سياسي جد و جهد لا ډېره مهمه وه، ځيني بنديان وي چې په بنديخانو کي لمونځونه کوي او يا قرآن يادوي دا خو به د هغه بندي شخص له پاره ښه وي، مګر قاضي عطاء الله خان په بنديخانه کي هم يو لوی اجتماعي خدمت کړی دئ، ده له انګرېزي مهمو کتابو څخه يو د پښتنو تاريخ په څلور جلده کي ليکلی دئ، چې په پښتو تأليفاتو کي لومړئ درجه لري، دا کتاب دوې لويي ښېګڼې لري : اول دا چې ژبه يې روانه او خوږه او عام فهمه مګر د ادب پر اصولو برابره پښتو ده. دوهم دا چې د کتاب موضوع هم د تاريخ ليکلو پر عصري معيار برابره ده، يعني دی له ځانه تاريخ نه جوړوي، بلکي د مستندو کتابو په حواله خبري کوي، د پښتنو مفاخر او د پښتونوالي ښېګڼې په ښه ډول په دې تاريخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

کي ساتي، نو دی که له يوې خوا د عصري علومو سره اشنا محقق او مؤرخ دئ له بلې خوا پښتون هم دئ نو ځکه د ده تاريخ د پښتنو په دنيا کې ډېر ارزښت لري، ژبه يې داسې روانه او خوږه ده چې فارسي ژبانان هم له هغې څخه ښه استفاده کولای سي او دا يګانه کتاب دئ، چې د فارسي وانانو په کورنيو کې لوستل کېږي اوس به د دې کتاب څخه يو څو کرښې د نمونې په ډول رانقل کړو:

"د دوست محمد خان د قيد په ايامو کې انګرېزي حکومت په هغه باندې د خپل فوځې او مالي طاقت او د انتظامي جاه و جلال د رعب اچولو په غرض هغه ته په کلکته کې خپلې ټولې جنګي او صنعتي کارخانې، جنګي ننداري، جهازونه، اسلحه خانې، فوځي پرېډونه، توپخانې وښودل هر کله چې هغه د هندوستان انګرېزي عدالتونه، محکمه، بلديات او دفترونه، د پوليسو انتظام او د امن و امان واقعات او حالات وليدل نو د هغه په زړه کې رښتيا د فرنګيانو د قوم يو لوی رعب او هيبت او خوف کيناستو او د خپل قوم د خلکو نه يې يو ګونه په زړه کې حقارت پيدا شو، تر اوسه پوري د پرنګيانو پوليټکل ايجنټان (سياسي نماينده) په دې پاليسي باندي پابند دي او خودمختاره علاقو نه چې کومې د هغوی د لاندي دي د هغه ځای لوی لوی واليان، رياست، ملکان او خانان ښکته ملکونو ته بيايي چې پر هغوی باندي د خپل حکومت د زور او طاقت او د څه انتظام رعب او دبدبه کينوي، هغوی د خپل فوځونو پرېډونو تماشې ته د توپ او ټوپکونو او د کارتوسو جوړولو کارخانې ته بيايي او د دې غرض دا وي چې د هغوی په زړونو کې د فرنګيانو دومره وېره کيني، چې بيا هغوی د مقابلې او د مخالفت خيال هم په زړه کې رانه ولي.

څه وخت چې دوست محمد خان کابل ته واپس راغلو، نو هغه به د خپل قوم د مشرانو په مخکې هم کله دا شان خبرې وکړې چې د هغه نه به دا معلومېده چې هغه ته د خپل قوم تهذيب، استوګنه او اخلاق د پرنګيانو په مقابله کې ډېر لاندي ښکاري. هغه به په دې سلسله کې د پرنګيانو د طريقه زندګې ښه او د خپل قوم د ټولو عادتونو بد ويل، ورو ورو د افغانستان په ټولو خودمختاره قبايلو کې دا خيال پيدا شو، چې د دوست محمد خان په زړه کې د هغه د قيد په سبب د پرنګيانو رعب ناست دئ او ځکه هغه په هره موقع کې د هغوی مدحه وايي، مګر د دې په مقابلې کې چونکه دې قبايلو انګرېزي فوځونو سره ډېرې مقابلې کړې وې او په جنګونو کې يې هغو له شکستونه ورکړي وو نو د هغوی په زړونو کې د پرنګيانو خلاف نفرت او حقارت پروت و، له دې کبله د دوست محمد خان دا قسم خبرې به په هغوی باندي بالکل ښې نه لګېدې او هغوی ورو ورو په دې سبب هغه ته سپك کتل شروع کړل، اکبر خان هم د نورو عامو پښتنو په شان د انګرېزانو نه متنفر و او په دې خبره کې د هغه او د هغه د پلار په رايه کې ډېر اختلاف و، هغه به دا ويل چې اګر که پرنګيان د جنګ او د حکومت په انتظامي امورو کې ډېر ښه ماهران دي مګر هغوی د نورو ملکونو آزادي په زور باندي سلب کوي او د هر چا په زړه کې د خپل رعب او خوف کينولو کوښښ کوي، په دواړو کې د دې اختلاف رای نتيجه دا شوه، چې هر کله دوست محمد پرنګيانو سره په هر حالت د دوستۍ او د مصالحت تعلقات اوسېدل غوښتل نو د اکبر خان دا منشا وه، چې هغوی سره په هر حالت دوستي ساتل او په هغوی باندي په قومي معاملاتو کې پوره اعتماد کول د پښتون قوم تباه کول دي. په دې رای کې محمداکبر خان په حقيقت کې د ټول قوم د رای ترجماني کوله او هم دغه وجه وه، چې د خپل پلار په مقابله کې هم هغه ته د اولس په خلکو کې زياته هر دل عزيزي حاصله وه او د هغه په خبره باندي به خلکو په نسبت د دوست محمد خان زيات غوږ ايښودل. د محمداکبر خان په زړه کې دا شك پای ته رسېدلی و، چې پرنګيان به يو ځل بيا په افغانستان کې د خپل اقتدار د قايمولو کوشش کوي ځکه چې د هندوستان انګرېزي مقبوضاتو ته د روس د سرحد رانزدې کېدل هغوی په هيڅ شان نه شو برداشت کولای او په دې کوشش کې همېشه شپه او روځ مصروف وو، چې د روس ټول ګاونډي حکومتونه دې زير اثر وي. پس اکبرخان هغه وخت په دې کوشش لګيا شو، چې هم د قوم او هم د فوځ په سپايانو کې دا خيال پيدا کړم چې د پښتنو د آزادۍ د برقرار ساتلو دپاره دا ضروري ده، چې په يوه مناسبه موقع کې د انګرېزانو دا شان زور مات کړی شي، چې هغوی بيا په افغانستان باندي د فوځي پېش قدمۍ خيال پرېږدي".

(c) ketabton.com: The Digital Library

ماسټر عبدالکریم

د پښتونو د سیمي په سیاسي بیداري کي د خدایي خدمتګارانو له ډلي څخه د ماسټر عبدالکریم سیاسي او ادبي شخصیت هم د هېرولو نه دئ.
نوموړی د چارسدې په اتمانزوکي په (۱۹۰۸ م) کال زیږېدلی او د پلار نوم یې منتظرخان و، په (۱۹۳۰ م) د ډهلي په جامعه میله کې خپل تحصیل پای ته ورساوه او په اتمانزوکي د آزاد سکول سرمعلم سو، د ده ژوند د یوه معلم په ډول شروع سو خو دی یوازي معلم نه و، بلکي یو سرګرم سیاسي سړی هم و.
د آزادۍ په جنګ کي لومړی سپاهی او د سیاسي لیکوالو په ډله کي هم پیشقدم و، او په وارو وارو په خپلو سیاسي فعالیتونو کي محبس ته تللی او عمرونه یې په قید کي تېر کړي وه، څو چي په پای کي په همدغو بندیخانو کي مریض سو او له دغو ناجوړیو څخه د ځوانۍ په عمر تر دنیا تېر سو.
ماسټرکریم د پښتون مجلې د ننني دنیا تر عنوان لاندي ډېري سیاسي مقالې لیکلي دي، دی یو سیاسي او اجتماعي لیکوال په دې معنی ګڼل سوی چي په خپله هم تر مرګه پوري یو رښتینی د اجتماع خدمتګار او سیاسي سړی و. د ماسټر د نثرونو یوه مجموعه چي "ځولۍګلونه" نومیږي په (۱۹۵۷ م) کي له پېښوره نشر سوې او د ده د نثر ښېګڼي دا دي :
دا چي سادګي لري، یعني په داسي ډول خپل مطلب لیکي، چي عام خلك په وپوهیږي او په نثرکي یې ډېر لږ د نورو تاثیر ښکاري او سړی داسي ګومان کوي، چي د چارسدې په بازارکي دوه پښتانه خبري کوي.
د ماسټر نثر د پردیو ژبو نامانوس لغات نه لري او د عربي یا فارسي یا اردو هغه لغتونه استعمالوي، چي په پښتوکي رواج لري.

د ماسټرکریم د نثر نمونې :

بې ګناه

داسي خو چي به څوك د جېل په تورو تنبو را دننه شو ما به ترېنه تپوس اوکړو، چي دا په څه، نو ویل به یې خدای شته اول به وې چي نه خبر نه اتر خالص په دښمني راسره شوي دي، ولي په نوروز غریب خو ډېر زیاتی شوی و، تش په دریو مړوکي پوره لس کاله راغلی و او مړي یې هم خپل مړي وو، یو مړی یې سکه د تره ځوی و او خور چي غله کاسره نه وي نو هم څوك وژني او ماشوم خوریي له به څنګه د چا لاس ورشي، پښتانه هسي بخت بد نام خلق دي، بادام کاکا څه د واره د لاسه مړ شو، چي بس اوس به خلق نور څه نه کوي. خو تره، تربور به وژني، تربور خو سړیه د سړي متې دي په غم ښادي کي ورته همه جا ولاړ وي.
نوروزګورئ ډېر قابل سړی و، د مزکي نه یې ځان خلاص کړی وګڼي په زمینداري د نوروز نه څوك ښه نه پوهېدل او ولي جایداد څه د خپلي حیا نه ګران دئ څه؟ چي خلقو به په جواري کي شرمولو نو خود به یې مزکه خرڅوله او چرس؟ دا خو د سړي غم غلطوي او چي سړی خدای په چرسو راواړوي شپږ اته چیلمه د ورځي وهي اوکارکسب نه کوي. نو اخر دا پیسې به دکومه راځي، د چاکورکي څه د روپو مشین خو نه وي لګېدلی، چي بس روپۍ دي چي جوړیږي به، او چي خدای د سړي په کمي شي نو خود به ځان دګورکفن نه خلاصوي د پلار نیکه هډوکي به خرڅوي او پوکلی برغی به ګرزي.
د نوروز د تره ځوی ښه په معاش مزوکي ګرزېدو شپېته منه جوار، څلوېښت منه غنم، شل څټي ګوړه به یې اوچته کېده، ښځه یې هم د خپل کاکا لور د نوروز خور وه، نه پخپله چښېرخوره وه او نه یې خاوند بې ځایه خرڅ ته پرېښودو، دوه درې لنګي به یې هر وخت په اخور ولاړي وې، که ډېر غوړي، ډېر بسیار پیو مستوکي به یې غړغړې کولې، ژرنده، جوړه، روپۍ، کالي هر څه سل سل وو، نوروز چي خدای څه وخت په لعنت کړو نو ده به پکښې هم کله ناکله د وسه وهله خو چي یوه ورځ یې د ماشوم خوریي د غاړي اوږې کوزه کړه او په جواري کي یې پرېښوده نو د تره ځوی ي بهر په هوجره کي راګیر کړو، حیا یې

(c) ketabton.com: The Digital Library

تربنه ټوله کړه، ګرېوان يې تربنه کوز واچولو او ورته يې ووې، چي په کوڅه مي رانه شې.
وايي د جواري ډېر بد تا و وي او لا چي سړی په هوجره جماعت کي د خلقو مخکښې ملامته شي او بيا د خپل تره، تربور د لاسه نو راشه که يې ګوري. شپه له د چم ګاونډ د خلقو ډزي د غوږه شوې او چي صبا شو نو نوروز ډيره په موټو ويستله وئيلې چي ورور، خور او ماشوم خوريې مي بېګاه چا ظالمانو اوويشتل د نوروز د تره ځوی يو بې ازاره غوندي بنيادم و د چا ملاسته غوا يې پاسولې نه وه. د کلي په پروجنبو خو هډو د سره پوهېدو نا، بس د مزکي يو غويي و او لکه د جهانګير شادولا کاکا دی يې يو خپل کور پېژندو او بل خپل پټی، نو د مرګ ورسره د چا څه و، جنازې اوچتي شوې، مړي سنبال شوو، نوروز په زړه کي پټ پټ خاندل وئيلې ماموته ! بيا دي موته څه لوی فضل درباندې خدای اوکړو ښايسته ډك په ډك کور درته سره د شپېته جريبه مزکي پاتي شو، بې د خدايه او بې د نوروز نه نور د مړو غريبانانو څوك وو؟ ته راځه ځه راځه نوروز ته لاس نيوه کوه، نوروز خان د مشرئ په ځای ناست هر چا سره به يې د خبري دنبال رانيوو، چي خدای دې اوبښي او ښنلي به يې وي په غريبانو ډېر لوی ظلم شوی دئ سخات اووته، خيرات ورکړی شو فقير فقرا خپله برخه هم يوړه، شپې له نوروز د ماښام پولاو ورکړ غوړي يې لکه د اوبو اوبهول پر دې غوړ هسي هم لکه د ټکوري شليړي او چي داسي بې کړاوه چا ته پاتي شي نو هغه يې په قدر څه پوهېږي، زر خو په هغو خلقو ګران وي چي ګټلي يې پخپل ځان وي او چي د ملا صاحب د څنګلونو نه غوړي اوبهېدل نو د بيلمازه غلچکي او جوارګر نوروز نه ښه سړی په کلي کي بل چرته و؟
څوکيدار لاړ تانه کي رپوټ اوشو څه د دېواله د سر څپياکه خو نه وه د رب العلمين روغ درې تنه اشرف المخلوقات مړه شوي وو غونډ ربوبيت خدای خبر چي څومره موده لګيا وو دې خړي مزکي او دې شين اسمان نه،پوهيږم چي څومره سنبالي کړي وو، نوروز څه خبر وو چي د يو پليت مطلب دپاره ده څومره لويه ګناه کړې وه، خو رښتيا چي پټ غل باچا وي د شپې مرګ و د موقعې ګواه شاهد هم نه و، بل نوروز له څه لږ مال خو په ګوتو نه وو ورغلی. شپه په شپه په تانه تحصيل د "سپين ږيرو" جرګې اوګرزېدلې، مقدمه خو افسرانو ډېره اوزنګوله خو اوښ چا چرته په بډه وهلی شو، نوروز جرګه شو، په دويم ګذار بيا په جرګتيانو د "سپين ږيرو" جرګې اوشوې او نوروز په دريو مړوکي ايله لس کاله قيد شو، دی لا په دې هم خفه و، وئيلې خپل مړي مي وو، د بل چا راسره څه کار وو، ګوتي يې مروړلې، وئيلې که زه خبر وی چي د مسلم ليګ باچايي را روانه ده نو لږ وار به مي کړی و، د تره ځوی به مي نور حساب هم جمع کړی وو، څوک شمس الحق به مي چا قيوم له کتلي وو، نو سپين باز به ګرزېدم. د مسلم ليګ په حکومت کښې به مي په مقدمو دومره ډېر څه لګېدلي هم نه وو، تاښو ښېل سپين کړم، قچروکي خو خلق په لږ څه نه رضا کيږي او جرګتيان خو د سړي نه سمه څرمن وباسي، اوس خو د خدای ؏ فضل دئ، د مسلم ليګ حکومت خو ځمونږ خپل حکومت دئ، غونډ د محمد ۲ کليمه ګو يو، غټ افسر وي او په لږ څه رضا شي، دا يو نيم بدنيته هسي د مسلم ليګ بد غواړي.
نوروزکال نيم په جېل کي ډېري اوخوړې خو ډېر ژر پرې د جېل افسران مهربانه کړل، ټيمکی غوړي، بورئ نيمه اوړه، شپږ اته چرګان به په بهر دنيا د چا د نظره څه راځي، ناولي په جېل دننه ډېر لوی برکت دئ. ورانه په هغه چا شي چي په جېل دننه شي او د ملاقات درك يې نه لګي د جېل په ژبه کي د قيدي ليدو ته ملاقات نه وايي، ملاقات هغه وي چي د قيدي خپلوان د جېل د چاوړوکي لوی افسر سره د هغه په کور کي درنه ځولۍ او ډکه منګل ووينې. کال چي تېرېده نو نوروز د جېل وړوکی، لوی افسر هر يوه ته ځان ښودلی وو، نوروز د اسپتال په لنګرکي د لنګريانو مشر (چارجي) لګېدلی وو، او ښه دروند پر يې هم چلېدو، په جېل دننه د اوښيار سړي خود ډېر ژر سر له راشي، او پنځه واړه بيا پخپله خوله نه ورمنډې، دی پوه شي چي د جېل دا تنګه تُرشه دنيا يواځي د ده نه ده، دې کښې ورسره د شين پوښ نه واخله تر صاحب بهادره پوري ټول شريک وي، نوروز به ټولو افسرانو ته خپله خپله نصيبه ور رسوله، په جېل دننه سړی ځان له هم ښه ګلدار شي، د جېل نه بهر چي کوم څېزونه ستا دپاره روا وي، هغه په جېل دننه ناروا شي، دلته خو هر څه بُرو خو عادت نه برو، نوکه بهر چا په خطا هم غلا نه وي کړې په جېل دننه به يې بې د غلا نه ګذاره چرته کيږي ځکه چي د کلونو عادتونه خو به ارو مرو پوره کول غواړي، نو خود به يې په غلا پوره کوي، بس په لږه موده کي د سړي نه پوخ غل جوړ شي نن سبا ځيني ډېر سم خلق څه د کلي د پروجنبو او څه د حاکمانو د ښه انتظام د لاسه په ناچاري جېل ته لاړ شي ولي ځار شم په جېل دننه د افسرانو د ډېر ښکلي بندوبست نه چي د سم دم سړي نه مکمل بدمعاش جوړ کړي او چي بهر راځي نو په ځای د دې چي څه سړيتوب يې زده

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړی وي په کلي اولس کي د خدای د مخلوق دپاره يو لوی افت جوړ شوی وي او چي د نوروز غوندي حلالي جېل ته لاړ شي نو د هغه نه خو څه سم شی جوړ شي، ځکه خو د نوروز د پړ سره سره د چرسو او اپيمو ښه غرق دوکان هم چلېدو.

خبره دا ده چي دنيا کور په بهر د شته مندو ده، نوروز له خدای په بدوکي ښخ کړي وه هر ځای به ئې بې کړاوه د سوك د سره مونده خو دا وه چي هر چا ته به يې لاس سوري ساتلو، کال نيم د جېل معافي کال دوه د پاکستان معافي او ډېره د جېل د افسرانو مهرباني، نوروز چي په جېل زړه کېښوده نو قيد يې خلاص و، د مړو لا د چا په شان د تختې اوبه هم نه وې اوچي شوي چي "بې ګناه" نوروز د خپل ښه ځلميتوب په برکت پوره په دريو مړيو کي ايله پنځه کاله پس کور ته راغی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په افغانستان کي
د سیاسي شعر نمونه

دمخه مو وویل چي د لومړي جنګ په وخت کي د سراج الاخبار او د اخوان افغان د ډلي په واسطه د افغانستان د کامل استقلال تحریك په پښتو ادب کي هم ښکاره سو او له همدغه وخته څخه په پښتو شاعري کي اصلاحي او سیاسي افکار داخل سوه. له هغو اشعارو څخه د مرحوم مولوي صالح محمد قندهاري یو شعر دئ، چي د بلبل ژړا نومیږي.
دا سړی چي دمخه یې د پښتو په نثر کي د خدمتونو بیان وسو د فیض محمد زوی په قوم هوتك او په (۱۳۰۷ هـ ق) د کندهار په ښار کي زیږېدلی او په (۱۳۳۹ هـ ش) کال په کابل کي وفات سوی دئ. دې سړي لکه د پښتو د نثر درسي کتابونه چي تألیف کړي وو ښه او روان شعرونه یې هم ویلي دي.
دی په (۱۲۹۹ هـ ش) کال د طلوع افغان د جریدې مؤسس او په کابل او کندهار کي د ابتدایي مکتبونو لومړنی مدیر و، کله چي په کابل کي په افغاني ځوانانو کي د استقلال د ګټلو فکر خپور سو نو د هغه وخت حکومت د خپلو منافعو له پاره دا نه غوښته، چي د انګریزانو له سیاسي تسلط څخه ځان وژغوري، مګر په خلکو کي د خپلي آزادۍ له پاره تاوده جذبات موجود وو، په هغه وخت کي افغانستان فقط یو اخبار درلود او هغه هم د حکومت تر سخت سانسور لاندي و، نو هیڅ داسي نه سوای کولای چي په ښکاره د استقلال غوښتنه وکړي.
مولوي صالح محمد د ملت دغه د زړه خواهش او آرزو په یوه منظومه کي په سمبولیك ډول نظم کړه، چي د یو ګرفتار بلبل له خولې یې د آزادۍ له پاره د ده د زړه هیلي تصویر کړلې او هم دغه موضوع په فارسي کي ښاغلي داوي هم نظم کړې او نشر کړې وه.
دغه دوې منظومې په پښتو او فارسي په سراج الاخبار کي خپرې سوې او په هغه وخت کي یې اثر دوني و، چي په کندهار کي به ښځو هم لوستلې او د انګریزي استعمار پر کار یې هم دوني اثر کړی و، چي د هغه وخت حکومت یې له دغسي نشریاتو څخه منع کی او کله چي په سراج الاخبار کي یوه سرمقاله د حی علی الفلاح تر عنوان لاندي د افغانستان د کامل استقلال په غوښتنه کي نشرېده نو امیر حبیب الله خان هغه مقاله سانسور کړه او د سراج الاخبار مدیر یې تهدید کی، د مولوي صالح محمد دغه تاریخي منظومه په دې ډول ده :

یو سحر زما تر غوږ سوله بلبله چي بندي سوم د صیاد له سخته دله		چي قفس کي یې ژړل دا یې ویله ولي نه پوښتي څوك حال زما یو له بله

ولي نسته بې فغانه کار و بار زما
ولي حبس ابدي راغی په وار زما

نه محرم چي د زړه حال ورته بیان کم نه ملګری چي چمن ته یې روان کم		نه مي وس چي خبرداره بلبلان کم بیا بیان ورته د ګل و د ریحان کم

(c) ketabton.com: The Digital Library

خپل ډك زړه د ارمانو ورته خالي كم
ټول مرغان د چمنو په ځان حالي كم

چا ته وژاړم پر چا باندي فرياد كم چا ته وګورم په څه شي زړګی ښاد كم		چا ته خاوري پر خپل سر باندي باد باد كم د صياد له لاسه چا ته عرض و داد كم

څه راوسوه چي د تور فقس بندي سوم
نه خلاصيږم په دا بندكي ابدي سوم

ولي زه له خپله سيله راجلا سوم ولي زه په وير اخته په واويلا سوم		ولي زه له خپل وطنه راجدا سوم كور وكلی مي سو پاته خوار تنها سوم

كم ظالم كړمه بندي خدای دې بندي كي
خدای دې زما غوندي اخته په جدايي كي

اوس به زه لكه ها نور په هوا تلمه پر غنچو به د ګلانو مسيدمه		په هوس د آزادئ به بالېدمه روغ په روغ به غوړېدمه لويېدمه

چا بندي كړم خدايه تې په ځان اخته كې
په قفس كې د زندان جګرسوخته كې

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوس به ګرزېدم آزاد په چمنوکي ښه به ګرزېدم خوشحال په شګوفوکي		الوتم به په صحرا او په باغوکي ولي اوس يم په غمو په انديښنوکي

چي بندي دي د قفس کړمه صياده
خدای دي ما غوندي بندي کړه اې آزاده

الغرض چي ده وهلې دا نارې چي ناګه د چمن باد راغی د کښې		د قفس له لاسه و په غلبلې چي پر ونښت دا يې وواته له خولې

مګر دا باد د وطن د خوا راغلی
چي زما صبر و آرام يې راځخه وړی

يو ساعت متفکر و حيران پاته چي بيا باد د چمن راغی د ده خوا ته		نه يې شکر و شکايت کاوه و چا ته اه يې وکيښ عرض يې وکی خپل مولا ته

لکه زه هسي بندي سې اې صياده!
د وطن په جدايي سې اې صياده!

زه چي فخر د چمن زېب د بوستان وم د باغو د ښو باغچو روح روان وم		نغمه خوان د خپلي ځالي او اشيان وم د سروګلو پر ښاخو به نغمه خوان وم

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پولادو په پنجه کي دي بندي کړم
د هر کس و د ناکس دي ريشخندي کړم

زه به تل د باغ پر سر ښه په هوا وم
د ګلانو پر سرو به په خندا وم
ښاخ پر ښاخ به بيا په څه ناز و ادا وم
په ځالۍ کي به وم ناست يا په صحرا وم

نه بندي وم د قفس نه مي هيڅ غم و
نه مي اوښکي بهېدې نه مي ماتم و

چي سحر به زه له ځالي په هوا سوم
چي له پورته به پر ګل باندي راتا سوم
په ګلشن کي به د عشق نغمه سرا سوم
و سمن و ياسمين ته به ګويا سوم

آيا څوك لري دا عيش و عشرت نن زما
چي نديم مي ګل خانه ده په چمن زما

د نرګس او شګوفو ګرم بازار دئ
په چمن کي د بلبلو چورهار دئ
هغه ګل هغه پسرلی هغه بهار دئ
د طوطيانو په ګلشن کي چغهار دئ

پر ګلانو الوته کا په خندا
زه بندي يم د قفس او په ژړا

(c) ketabton.com: The Digital Library

خدایه ژر مي خلاصوې له دې زندانه | زړه مي ډك دئ سره چوي له ارمانه
بیا مي ورسوې ژر تر خپل بوستانه | نور مي مه پرېږدې په دې ځای کي سبحانه

که دي زه یمه قفس ته پیدا کړی
بیا وزر دي ولي ما ته دئ راکړی

څو تر څو به یم په دې جوروستم کي | څو تر څو به یم په اه و په الم کي
څو تر څو به په ژړا یم او په غم کي | څو تر څو به یم دا رنګه په ماتم کي

چي امید مي د خلاصۍ نسته هیڅکله
نو بهتر دئ مرګ تر دې ژوند یو په سله

بیا نو چپ سو یو ساعت په تامل سو | زما خیال سو چي د غم متحمل سو
بیا یې ناري کړه همرازه د سورګل سو | ویل اه چي د صیاد لا تغافل سو

ځان که مړ چي له ذلته نجات مومې
په ګوښه کي د عدم به حیات مومې

که څه نه دئ ښه و ماته په دا شان مرګ | ولي ځوان یم او د ځوان وي د ارمان مرګ
خو د ژوند له پاره ښه دئ ناګهان مرګ | په هزار ځله بهتر دئ تر زندان مرګ

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې دا هر سهار خپل مرګ په قفس وينم
ولې نه مرم چې به بيا زه قفس وينم

په حسرت او په افسوس يې دا ويله
د قفس و دروازو ته يې ځغستله

و ګلشن ته يې کتل بيا يې ژړله
لار يې نه وه وزرونې سرپوله

په هـــــــوا سو سر يې ونښت له قـــــــفسه
ويني توی سوې سوړ پوړ ولوېد له هوسه

سر تر پايه په سرو وينو کې غرقاب و
يا بېهوښه يا پر هوښ په اضطراب و

ځان بايللی زړه زخمي حال يې خراب و
چې پر هوښ به سو ګويا په دا اسباب و

سر مې بايلو په هوا د آزادۍ
شکر شکر سوم فدا د آزادۍ

يا

په هــــــوا د آزادۍ مې وزر پرې ســـــو
شکر شکر آزاد سـوم که مې سر پرې سو

يا

ښه چې زه د آزادۍ په هوا مړ سوم
نه چې پاته په ذلت د ټولو پړ ســوم

صالح محمد، اومه د دريمي خور، سنه ۱۳۳۵
صفحه ٦، شماره ۲۰، سال ٦، سراج الاخبار افغانيه،
۲ جوزا، ۱۲۹٦ ش، ۲۳ مى ۱۹۱۷ م

(c) ketabton.com: The Digital Library

مخلص کندهاری

حاجي ولي محمد مخلص د (۱۲٦۰ ش) کال په حدودو کي د کندهار په ښار کي زيږېدلی او مروج علمونه يې همدلته لوستي او بيا په سياحت د هندوستان او عربو په منطقو کي ګرزېدلی و. په (۱۳۲۰ ش) کال د (٦۰) کالو په عمر په کندهار کي وفات سوی دئ.

نوموړی علاوه پر پښتو او فارسي په عربي او اردو او انګرېزي ژبو هم پوهېدی، مخلص يو فکور او نقاد سړی و، د پښتو اشعارو دېوان يې تر (۳۰۰۰) بيتو رسېږي، غزل، رباعي، مخمس او د شعر نور اقسام لري، مخلص د پښتو په نوي ادبي حرکت کي لويه برخه لري، دی شاعر و په حقيقي ډول د زمانې ترجمان او عالم او ليکوال او نقاد و، ظريف سړی و او بالآخره مخلص و.

د مخلص نقاده او هم ظريفه طبعه مشهوره وه، په کندهار کي خپلو ښاريانو د يوه دوست او رهنما په ډول پېژانده.

د خلکو سره خواخوږی ملګری و، هر ځای او هري طبقې دی په درنه سترګه ليدی، په ادبي جرګو کي صدرنشين و، د عوامو په مېلو او دېرو کي محبوب و، خوږې خبري او د ظرافت ويناوې هر چا خوښولې.

په اجتماعي او علمي خلکو کې خپل شخصيت ښووی، د موسيقۍ سره يې مينه درلوده او کله کله به يې خپل خواږه شعرونه د موزيك په پردو کي ږغول، فصيحه او بليغه وينا يې درلوده. د دين او اجتماع په اسرارو خبر و، د عصر او تمدن د ښېګڼو مبلغ و، د اسلافو زاړه مآريث يې د قدر په سترګه ليدل. مخلص (۳۰) کاله پخوا په پښتو ادب کي د انتقاد روح پيدا کړ، دی طبعاً د ظالم او اجتماعي ناوړو مخالف و، د خلکو خواخوږی و او پخپل ادب کي د اداري فساد او عنعنوي ناوړو پر خلاف يې تکړه جهاد شروع کړ.

د رشوت خور او ظالمانو دښمن و، د اجتماعي بې عدالتيو او پړسېدلي ثروت پرده څيرونکی و او د بدو عنعنو او رواجونو سخت مخالف و.

د مخلص شعر د دغو اجتماعي ناوړو په مخکي يو د احتجاج آواز و او د خوږمن او خواخوږي زړه د يو شريف احساس ترجماني وه. خو دغه تند احتجاج د خلوص او ورورګلوۍ او همدردۍ سره ملګری و، دی وايي :

اې زما زړه ته راتېر وروره پښتونه!
ولې پروت يې په غفلت کي سرنګونه!
په کار نه دي دا اوږده درانه خوبونه
پاڅه ويښ سه په همت وکړه کارونه!

کـــــــــــړه ودانه د وطن خـــــــــرابه خونه

ته پخپل وطن کي خپل يې پردی نه يې
د سر سترګي يې د پښو مو اغزی نه يې
په خدمت د قوم بادار يې مريی نه يې
او که نه موږ ږغ کوو چي سړی نه يې

(c) ketabton.com: The Digital Library

راسه چـــيري ځې خالي کوټ او پتلونه

که خاين او نفس پرسته رشوت خور يې
يا آزار کوې رضا په شر و شور يې
يوه ورځ به شرمنده ولاړ مخ تور يې
يا به پاته وي دنيا ته به په ګور يې

ډېروه يې خداى دي خسف که قارونه

د مخلص شعر د عصر هنداره ده، او په هغو واقعيتونو اړه لري، چې روزمره د خلکو په ژوندانه کې ليدل کيږي، د ده له نقاد نظره جزئيات هم نه پټيږي او د پښتنو هغه لوړې خبرې چې بالآخره غرور ته رسيږي په سخته ژبه انتقادوي او دوى خپل اوسني کښته والي ته ملتفت کوي :

اې پښتونه پروت يې ناخبر پر څه
هسې ګرځې بې پروا اوتر پر څه
يوه ورځ تر بله سوې بدتر پر څه
لکه وچه ونه بې ثمر پر څه

بې حاصله وايې فـــــــــــيل او غـــــــر پر څه

په دغو اصلاحي انتقادو کې حتى هغو اوضاعو ته هم ګوته نيسي، چې خلك په بازارو کې د ترافيکي قوانيو مراعات نه کوي او د خطرناکو ګاډيو په مخ کې ځغلي راځغلي :

چې لس کاله يې دروښوده عاقله
چې پر لار سم ځه له دې مه سه غافله
هدايت د حکومت ولاړ بې حاصله
د پوليس نوکان دي وايسته جاهله

ته لا درومې پـــــــــر لار لـــــــر و بر پر څـــــــــــه

مخلص په آزادو پېشو ژوند تېراوه، کله نجاري، کله سوداګري اوکله دوکاندار و، اوکله به په وړه سوداګري په کلو کې ګرزېدى هم به يې حلاله روزي ګټله او هم به يې کليوالو ته د ژوندانه لاري چاري ښوولې او د حکومت مامورين اوکارداران به يې د خلکو خدمت ته رابلل او د بدو اعمالو نتايجو ته به يې په دې ژبه ملتفت کول :

له حسده که ولاړ سې خوك زهير کړې
غريب سړى په خاورو کې خمير کړې
يا نسبت چا ته په لفظ د تصغير کړې
موړ دي څه کوو لالا ځان به تحقير کړې

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوار بنده يې ځان دي جوړکړ اسمان ولي؟

د بد تخم ښه حاصل نه اخيستل کيږي
مکافات د عمل هر چا ته رسيږي
نن که ظلم پر مظلوم وکړې تېرېږي
نتيجه يې آخرت ته پاته کيږي

شرموې ځان د رشـــــــــتيا پر ميدان ولي؟

د عيال رازق دي خدای دئ بې همته!
راسه تېر سه د مردار منحوس رشوته!
ته بې واخلې بل يې وخوري بې محنته!
د قيامت جواب پر تا دئ بې غيرته !

خــــــرڅـــــــــــوې د بل دپاره ايمان ولي؟

مخلص ډېر دغسي مخمسونه او مسدسونه لري، چې ټول اصلاحي او انتقادي دي، مگر د ده په شعر کې په سوو مردف څلوريځ شعرونه ډېر درانه او خواږه دي هره څلوريځه يې يوه ښه اجتماعي او اخلاقي موضوع ده، چې ټول په ژوندانه او اجتماعي حالاتو اړه لري، چې مثالونه يې دا دي :

د نفاق نتيجه :

هغه قـــــــوم به تل اخــــــــته وي په بد رنځ
چې نفاق توره بلا يې وي تر مـــــــــــــنځ
سره غـــــونډ د سر وښنــــــــتان چې ښلوي
خدايه ! ماته لا ړومبی کړې هغه ړمونځ

د خودخواهۍ نتيجه :

ماته ســــــــــوه يوه هــــــنداره په حـــسرت
ټوك ټوك پروته وه په خاوروكي لــت پت
ځان لــــــــــيدونکي تې په حـــــال سره ويل
راته وگــــــــــورئ په ســـــــترگه د عـــــبرت

تيك مغزی :

ولي لږ لوړتيا د وخت کړې هسي شوخ
چې په تيك مغزي دي زړه د هر چا پوخ
ليده سوي دا رنگ ډېر چې سي ښــــکار
غـــلي غـــلي ځي په لاره باندي چـــــوخ

لږ ظلم او ډېره وراني :

چيرته خدای که دي تر نورو کړي لږ غټ

(c) ketabton.com: The Digital Library

نو په ظلم قـــــــــورمې مه غـــــواړه پر بټ
څو ســــــتا نس و ته درلـــــــــوېږي تر هغو
زرکـــورونه به خـــپاره سي لـــــــکه مټ

د پزي پرچ :

ته چي تل کړې پر غــــــريب د پزي پرچ
له تريخوالي ستونی سوځي لکه مرچ
يوه ورځ به په ســــــوکه د کـــــــوم مېړه
په غوړ واورې د مـــغزي د هډو خــرچ

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتونستان
مشهور شاعران او ليکوال

دمخه مو وويل چي په پښتونستان کي سياسي شعور د لومړي جنګ په زمانه کي د هندوستان د آزادۍ د تحريك سره پيدا سو او پښتنو د هندوستان د آزادۍ په تحريك کي د خلافت او کانګرس او مسلم ليك د ډلو سره همکاري درلوده.
مګر کله چي هندوستان آزاد سو او د پاکستان په نامه يو بېل مملکت هم د پښتنو په ګاونډ کي جوړ کړ سو، نو دلته د پښتنو ليکوالو او پوهانو د خپل ژوند له پاره يوه جلا نظريه پېش کړه او هغه دا وه، چي بايد پښتانه د پښتونستان په نامه يو مملکت ولري، دغه حرکت پر پښتو ادب يو نوی اثر وکړ او ليکوالو د پښتو ادب مخه و دې خوا ته وګرځوله، چي په پښتنو کي د يوه آزاد او مستقل ژوند احساس پيدا کي، نو ځکه د پښتو ادب په دغه زمانه کي له درو خواوو څخه مطالعه کولای سو :
اول - شعر : چي اکثرو شاعرانو داسي اشعار ويلي دي، چي د پښتنو مظلوميت او د دوی د استقلال د حقوالي څرګندونه وکړي او خلك و دغو حقايقو ته متوجه کړي.
دوهم : اخباري نثر هم په مجلو او اخبارو کي د دغه مقصد له پاره استعمال سو او ليکوالو سياسي او اجتماعي مضمونونه وليکل، چي له دې پلوه هم د پښتو د نثر ليکلو لمن پلنه سوه.
دريم : د پښتنو ځيني ليکوال داستان ليکلو ته هم متوجه سول، ځيني ډرامې په سياسي او ملي رنګ وليکلي سوې او ليکوالو لنډ داستانونه هم وليکل چي په دغه فن کي د انګرېزي او اردو ادبه څخه د داستان ليکلو پر فني تکنيك برابره استفاده وسوه، او د لنډو داستانو ليکنه په پښتو ادب کي ښه رواج سوه، په دغه وخت کي موږ له دغو درو ډلو څخه مشهور ليکوال دغه کسان لرو :

سيد راحت زاخيلي، شاعر او سياسي ليکوال.
دوست محمد کامل، مؤرخ او ادبي نقاد.
سيد رسول رسا، پوخ شاعر.
حمزه شينواری، د پښتو غزل نامي شاعر.
سمندرخان سمندر، اجتماعي او مسلمان شاعر.
فضل حق شيدا، دردمند او نقاد شاعر.
اجمل خټك، هغه شاعر چي په شعر کي يې حرکت او نغمه او آرزو سره يو ځای سوي دي.
حبيب الرحمن قلندر، شاعر او داستان ليکونکی.
مير مهدي، پوخ داستان ليکونکی او شاعر.
ولي محمد طوفان، شاعر.
حسين بخش کوثر غورياخېل، د پښتو ژبو پوهاند.
ميان احمدشاه، سياسي ليکوال.
ماسټر عبدالکريم، د خدايي خدمتګارانو سياسي ليکوال.
عبدالخالق خليق، سياسي ليکوال.
روغ لېونی، سياسي ليکوال.
ډاکټر نورالحق، د پښتو د لغت محقق.
امير نواز جلياه، د سياسي انګار اخبار مدير او شاعر.
غني خان غني، نقاد وطني شاعر.
علاوه پر دغو مشهورو ليکوالو او شاعرانو ځيني پښتني مېرمني هم په دغه ادبي حرکت کي برخه لري :

(c) ketabton.com: The Digital Library

زيتون بانو، مبارك سلطان شميم، بشرابيګم، قانته بېګم او الف جانه خټکه.

اجمل خټك

په اوسنۍ زمانه کي که سړی په پښتو شاعري کي يو حقيقي شاعر او هنرمند غواړي نو به هغه اجمل خټك وي. نوموړی د حکمت خان زوی او په (۱۹۳٦ ميلادي) کي د خټکو په اکوړه کي زيږېدلی دئ.
دی پس د تحصيله په سياست کي ونښت او په وارو وارو انګرېزي او پاکستاني حکومتو ګرفتارکی. د اجمل ژوند له شور او ولولې څخه ډك دئ. د پښتونستان په ټولو سياسي او ادبي او فکري حرکاتو کي لويه برخه لري.
دی ليکوال دئ، شاعر دئ، خطيب دئ او هم سياسي فعال سړی او لېډر دئ. په کم مجلس کي چي اجمل خټك شامل سي خلك د مينې په سترګه ورته ګوري او د پښتو د اوسني فکري هيکل شمزۍ ګڼل کيږي.
د اجمل ادبي آثار څو جلده نشر سوي دي. د ده د منثورو آثارو مجموعه دکچکول په نامه په (۱۹٦۰ م) په پېښور کي چاپ سوه او د شعر يو دېوان يې په (۱۹۵۸ ميلادي) کي د پېښوره نشر سوی دئ، د اجمل د هنر د قدر ټاکلو له پاره به بهتره دا وي، چي د ده کتاب د غيرت چغه ولولو او په کومو الفاظو چي ده پخپله شعر معرفي کړی دئ، همغسې ويېژنو، دی دکتاب په مقدمه کي وايي :
"د ژوبل احساس يو څو څرېکي، د زخمي غيرت يو څو غروځنګونه، د سړې ويني يو څو ترم څاڅکي، د اولسي جونګړيو څو شنه اسويلي، د غيرت يو څو ترخې تجربې، د سرمايې يو څو ناکړدي، او ورسره د پښتنولۍ احساس چي زما شاعر زړه يې د پښتني فن په سور رباب وترنګولو.
نو زه پوه نه شوم چي خوږې سندري ترې جوړي شوې اوکه سوي ساندي، ولي دومره پوه شوم چي د زوراورو د سپينو قبرونو، څربو مجاورانو واورېدل نو تندی يې تريو کړل او چي د غريب اولس او باشعوره طبقې تر غوږ شول نو په سوي زړه يې لکه د دسمالي ولګېدل".
په دې ډول د اجمل شاعري حقيقتاً شاعري ده، ځکه چي دی تل له خپل خوږمن احساسه څخه ږغيږي، د زړه درد او زخمي جذبات پخپلو اشعاروکي نغاړي او لکه چي د ده شعر سړی واوري نو په ربښتيا متأثرکيږي او په هغه ډول چي يو فارسي شاعر ويلي و :

سخـن کز دل بيرون آيد
نشـيند لاجـــــرم بر دل

نو د اجمل شعرونه هم د زړونو سره کار لري. د غيرت چيغي لومړی شعر دا دئ :

د خوشحال د خاوري پورته يو نغمه شوم
بل مـــــــثال په اباســــين او تاتره شوم
سرې پوه شوې د غيرت چغه سور اور وم
چي تا څومره رانغړدلـم سره لـــــمبه شوم

اجمل طوفاني احساس لري او هر شعر يې د متروکې کار ورکوي، دا شعر يې هم دکتاب په سرکي ليکلی دئ :

ملـــــګرو تش په لوګــــــېدو ونه شوه
ځئ چي لمبه شو دا خپل ځان اوسوزو
د نــــــــوي ګل د خــــــسمانې دپاره

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا زوړ خــــــــوړلی ګلســــتان اوسوزو

د اجمل د شعر او هنر مخه تش د قوم د ښېګڼې خوا ته ده، دی داسي شعر نه وايي چي د خلکو په درد ونه خوري، د ده هنر خو دا دئ چي شعر يې د ژوند له پاره استعمال کړی دئ، مګر شاعرانه هنر او د الفاظو ښکلا هم لري. نو ځکه هنري اثرونه هم هنري ښېګڼې لري او هم اجتماعي او اولسي دي، پخپله وايي :

"د احساس د زخمونو نه مي لا ويني څاڅي، د غيرت پرهارونه مي لا تازه دي، اوس ژوند راته هغسي ازغی ازغی دی او د زړه د رباب تارونه مي شکر دی لا سست شوي نه دي، اوس هم چيرته چي زه او زړه مي يوازي شو نو داسي محسوسوم لکه چي د سوي نغمو باران کي ناست يم.

نو که ژوند او حالاتو دومره مهلت راکړی و چي دغه نغمې مي د اشعارو جامه کي ايسارولای شوې نو که خير وي د پښتونخوا د غرونو او ميدانونو نه به د غيرت يوه بله چغه هم واورېدی شي، د زړه د دنيا خوږې ترخې تجربې، واردات او جذبات يا د احساس جمال رنګ چي د غزلو، نظمونو، سندرو، قطعو او رباعياتو شکل کي وخت بې وخته ظاهر شوي دي هغه زه نه د خپل ژونده نه بېلولای شم نه د شاعرۍ نه".

د اجمل د شعر يوه خاصه مميزه دا ده، چي دی د جامعې په لوړ قشر کي نه ګرځي، دی د يو همدرد انسان په ډول د محرومو طبقاتو په کوډغلو کي ورننوزي او د دوی ژوند ته ځير کېږي. د دوی بدبختۍويني، د دوی بدحال او فلاکتونه شمېري او د مقتدري بډايي طبقې پر خلاف پخپلو اشعارو کي سرې لمبې ځايوي :

غــــټان غــــــټان نېکان نېــــکان پيدا دي
دوی خــــو له ځايه جنــــــــتيان پيدا دي
ځئ ! هغې خـــــــــوارو له جنت وګــــــټو
څوك چي له موره دوږخيان پيدا دي

په يوه منظومه کي دغه طوفاني احساس په داسي ډول څرګندوي :

چي د څربو څربو جوشو شراب شي
د داسي ويني په سرخي مي قسم
چي د غټانو د سيخو کباب شي
د داسي هډ په بې وسي مي قسم
د پخوانو څلو په شنو خزو کي
د اوسني رګونو مړوچو کي
چيرته توده وينه به نه وي چي و اوري
چرته کي سره وينه به نه وي چي و اوري
زه د وطن د شهيدانو وينه
يو ارماني غوندي فرياد کومه
دا چي زموږ د پلار نيکه په څلو
نن دنګوي د خپل هوس اسونه
دا د ذاتي اقتدار ووړي سترګي
چي لګوي مو په هر هډ چکونه
بس د دوی سترګي غړول غواړي
د کبر جام نسکورول غواړي

(c) ketabton.com: The Digital Library

په اوسني پښتو شعر کي د ژوند ځپې

شعر او شاعر د قومي ژوند هینداره ده، او ادب د ژوندانه د ځپو سره مل روان وي. کوم اجتماعي تحولات چي پر انساني ټولنو راځي دغه تحول د ادب مخه وراړوي. دکومو ژبو ادب چي د تحولاتو او اوښتنو سره ملګری سي هغه نو مترقي ادب ګڼل کېدای سي. اساساً ادب یوه اجتماعي پدیده ده، او د انساني ټولني د ژوند ډولونه او دودونه ښکاره کوي، او هر ادب چي د ژوندانه سره مل نه وي نو هغه ژوندی ادب نه سو ګڼلای. د پښتو ادب په خپلو منځنیو دوروکي د خوشحال خان له جنبش سره د پښتنو د سیاسي او اجتماعي ژوندانه سره ربط پیدا کړی و، خو دغه حرکت وروسته د نورو ادابو تر اثر لاندي ضعیف سو، او زموږ شعر د تصوف او ادبي هوسونو په کېږو وړوکي هغه د ژوندانه د اصالت رنګ لږ څه بایلود.

رحمن بابا دغه حیاتي متاع د مادې له چارچوبه یوه آسماني او روحاني فضا ته ورسوله، شیدا او حمید د لفاظۍ او نازکخیالۍ او ادبي هوسناکۍ په چاپېرکي سره رادې خوا او هغي خوا ته کړه، او حتی ځیني خلکو خوارکی ادب د مضمضې او استنشاق او استنجا په احکاموکي راونغښت.

رحمان خو په خپله اقرارکوي، چي د بېخودۍ ځپو لاهوکړی دئ او نه پوهېږي چي دغه جذبه اوکشش له کومي خوا دئ، وایي :

زه دا هسي دېوانه او مجـــــنون چاکــــــــــړم؟
له رواجه له رســــومه بېرون چاکـــــــــــــړم ؟
نه پوهـــېږم چي دا چاري په ما څـــــــــوك کا؟
لـــېونی د خپل نګاه په افسون چاکـــــــــــړم؟
رحـمان هــــیڅ له خـــپله ځانه خـــــــــــبر نه وم
چي دا هسي رنګ زبون او محزون چاکـــړم؟

د شیدا او حمید نازکخیالۍ او لفاظۍ خو د یوه صنعت‌کار په ډول بدي نه دي، مګر د دوی شعر د شعر له پاره و اوکوم لوړ هدف او عالي موخه نه لري.

خوشحال خو هم دغسي بزمي اشعار لري، اوکله د خالص فنان جوله مومي. مګر ژوند او اجتماع هم د ده په شعرکي خپله څېره ښکاره‌کوي، او د مقصدیت لوري ته متمایل‌کیږي.

رحمان بابا هم مقصد لري خو هغه به لږ څه لاهوتي او آسماني وي مګر د شیدا او حمید هنر د هنر له پاره دئ. دوی صنعتکاران دي.

دوی ښکلي او رنګین لوښي جوړوي، مګر داسي لوښي چي د ژوندانه په چاروکي نه په‌کارېږي او هغه چیني منقش لوښي دي، چي فقط د تزئین له پاره یې په صالون‌کي د هوس او آني خوند له پاره ایښولای سو، شیدا په شاعرانه تخیل‌کي د ځان له پاره د ماښام او هلال منظره داسي جوړوي :

تل په دا خمو ابرو په شهلا سترګــو
د خپل یار شام و هلاله راشه‌کښېنه

مګر دی پخپله هم په دغه نازکخیالۍ قانع دئ او صنعت یې تش د صنعت له پاره دئ‌که د یار طبعی نازکي موزونه‌کاندي نو به ډېر خوښ وي :

نازکي د یار د طبعي‌کړه موزونه
اې شیدا نازکخیاله راشه‌کښېنه

حمید له لړمونه خپل زړه د ترکو په لاس داسي راکاږي :

دا یې ښاخ دګل سره په تلوار پرې‌کړ

(c) ketabton.com: The Digital Library

که له زړه سره مي ترکو لړمون وکېښ

وګورئ منظر څوني فجيع دئ اوکه د شاعر خوارکي زړه په داسي قساوت له لړمونه راوکيښ سي دا نه خوند لري او نه حسن منظر او د اجتماعي او انساني احساس له رويه به هم داکار د غندني وړ وي. مګر د شاعرانه هوسبازۍ له پاره خو يوه ښکلې موضوع کېداى سي، او حميد هم فقط په دغه جذبه ځان په داسي بلا لړلی دئ.

دلته د حضرت جامي يوه مشهوره لطيفه را په ياديږي : بابر وايي چي د ده معاصر او شاعر شيخم سهيلي دا بيت ووايه او د جامي څخه يې وپوښتل چي څنګه دئ؟

شب غـــم ګرد باد آهم از جا برد ګـــــردون را

فرو برد اژدهاى سيل اشکم ربع مسکون را

جامي چي واورېد، ورته وې ويل :

"وروره ! ته شعر وايي اوکه خلك بېروې؟"

د حضرت جامي دا انتقادي لطيف نظر د حميد پر دغه بيت هم وارد کېداى سي، سړى چي دا بيت لولي نو حتماً مور مړی عاشق په وينو لژند سړي ته تصوير کيږي، چي ظالم عاشق يې په سينه په قساوت ور څيري، او د ده لړمون او زړه راکاږي، نو دا به څوني نفرت راوړنکې او مستکره منظره وي، مګر حميد پخپله شاعرانه هوسکاري کي دغه تشبيه هم رواګڼلې ده. حال دا چي دغه شاعرانه قصابي په ژوندکي زموږ هيڅ په درد نه خوري.

د پښتو شعر د منځنۍ دورې اکثر آثار همدغه فن تازي او نازکخيالي ده، چي له فارسي شعره سره اوږه پر اوږه ځي او دا هم د اجتماعي احوال او د سياسي جوړښت يوه ښکاره نتيجه ده، چي د فکر سير د ژوندانه له مجرا څخه منحرف کړ سي، او خلك د زور او جبر په وسيله له ژوندانه څخه بېزاره سي، نو به ضرور افکار لاهوت او آسمان ته متوجه کيږي، يا به تش هنر د هنر له پاره وي. ځکه د انسان فکري فعاليت خو هر وخت ځانله اول په ماده او ژوندکي مجرا مومي، مګرکله چي دغه لاره تړلې ويني، نو ځانته حتماً نوري مجاري پيداکوي.

د پښتو شعر له منځنۍ دورې څخه په داسي اجتماعي جريان کي نوي عصر ته راووت، او په نولسم قرن کي بيرته له ژوندانه سره مخامخ سو.

پښتون قوم د ايشيا يو فعال او ښورېدونکی او نه مړکېدونکی قوم دئ، دوی هر وخت په تاريخ کي ځانته نوی مجاري موندلي دي او د ژوندانه له پاره پوره استعداد او تکړه توب لري. په نونسم قرن کي دوی د استعمار سره سختي ډغري و وهلې، او خپل حياتي او دفاعي استعداد يې ثابت کړ، دوی خپل ژوندانه ته متوجه سول، او د خپلي آزادۍ د ساتني يا بيرته ګټني په فکر کي ولوېدل.

د ژوندانه دغه جريان د دوی په ادب کي هم اثر وکړ او د پخوانو د ادبي هوسونو پر ځاى يې خپل ادب ژوندانه ته توجيه کړ، نو ځکه د پښتو نوی ادب د ژوندانه مل سو او د قديمو صنعتي فن تازيو پر ځاى د قومي ژوندون او آزادي خواهۍ او اجتماعي اصلاح او سمون زيات افکار د ادب په هنداره کي ښکاره سول.

په نونسم قرن کي د طباعت او صحافت فن هم په پښتونخوا کي رواج وموند. نثر او نظم دواړه خپاره سول، او پښتو د پښتنو له نهضته سره يو ځای د نوي ادب او نوي فکر او نوي ژوند په ډګر کي په وده او پرورښت کښېوته. دلته هوس او خيالبافۍ خپل ځاى واقعيت او فکر ته ورکړ. ليکوال او شاعر دواړه د ژوندانه واقعي مسايلو ته متوجه سول. د لاهوت او آسماني فکر پر ځاى د اباسين او خيبر او ارغنداو مناظر ودرېدل، د بڼ او زلف وکاکل پر ځاى د قومي ژوندانه خبري د غور وړ سوې. دا تحول په پښتو ادب کي عصر او زمان او د تاريخ جبر قهراً راووست. د پيرمحمد او شمس الدين پر ځاى يې مخلص او الفت ودرول، د رحمان بابا او حميد پر غولي يې اجمل او طوفان ميشته کړل.

دا تحول فکري او عقلي تحول و او موږ ويلاى سواى، که دا اوښتنه نه واى راغلې، نو به قوم له ژونده مرګ ته تلاى، اوکوم حرکت چي اوس په پښتنوکي د ژوندانه له پاره ليدل کيږي، د مړه ادب په مردګانيو اسويليو به بدل سوی واى.

ما دمخه و ويل چي زمانې په ادبي تحول کي خپل کار پوره وکړ، او اوسنی شاعر او ليکوال يې د ژوندانه نوو زواياوو ته ملتفت کړ. د مثال په توګه وايم : د چرګ بڼغ د پښتنو په کليو اوکوروکي اورېدل کيږي، او دغه موضوع له قديمه په شرقي

(c) ketabton.com: The Digital Library

شعر کي داخله سوې ده.
سعدي هم ويلي دي :

ای مرغ سحر ! عشق ز پروانه بیاموز
کان سوخته را جان شـد و اواز نیامد

تر سعدي دمخه لا دا رباعي عمر خيام ته منسوبه وه :

دانی که سفیده دم خروس سـحری
هر لحظه چرا همی کند نوحه گـری؟
یعنی که نمـودند در آئینه صـبح
کز عمر شبی گذشت و تو بی خبری؟

د سهار له چرګه سره د قديمو شاعرانو مخاطبې په عشقي ماحول يا د تنبيه او وعظ په چاپېر کي محصوري وې، خو په شلم قرن کي د ژوندانه له تحوله سره دغه مضمون آفريني هم واوښته، او يوه عصري شاعر داسي و ويل :

ای مـرغ سحر ! بنـالهٔ دورا دور
بیهوده مـکن تو خویشتن رنـجور
زینسان که گرفته خواب غفلت ما را
بیدار نمی شـویم، تا نفـخهٔ صور

پښتنو شاعرانو هم پخوا پر دغه موضوع باندي مختلف تعابير پيدا کړي او هر چا د خپل تخيل په چاپېر کي د سهار چرګ ته خطاب کړی دئ .
پر يوه چا چي شپه يې په خوښي کي سبا کړې وه، د چرګ بڼغ د ماتم اواز سو، ځکه چي د وصل شپه يې لنډه کړه، نو ده په ډېره غصه داسي و ويل:

د سحر چرګه کومي دي غوڅ سه
په ما دي لنډه د وصل شـپه کړه
ښايسته ملاله، په ميو مسته وه
چي تا را بڼغ کړ، دا دي خـپه کړه

دا څلوريځه د خدايرحم اکاخېل کندهاري ده، چي اويا کاله دمخه د کلات په سيوري کي اوسېدی، خو د دغه عصر يو بل شاعر عيسی آخوندزاده د مرغ سحري له اوازه څخه داسي الهام اخيستی و، چي :

سحري مرغه په خـپل آذان کي وايي
ولاړېږه ! هـځه کړه چي شپه سوه تېره
سپېدې وچاودې انوار يې راخپرېږي
رڼايي د ورځي سـوله را برسـېره

د شلم قرن پښتون شاعر اجمل خټك چي د خوشحال د دېرې روڼ څراغ دئ په خپل يوه شعر کي د ميرې چرګ ته خطاب کوي، مګر دا شعر د عصر هينداره ده، او شاعر د شلم قرن په ژبه چرګ ته ګډ دئ، اجمل په دې سندره کي د خپل قوم د محروميت نقشه راکاږي، او د خيال پرستۍ پر ځای واقعيت ته درومي، او خپل اولس ته د واقعبينۍ درس ورکوي. دوی خپل اصلي حال ته ملتفت کوي، او له غروره او تيرو تلو يې د ژوندانه واقعي حالت ته راکاږي. دی چرګ ته خطاب کوي، خو په دې خطاب کي د ژوندانه ډېر پټ، مګر واقعي څنګونه روښانه کېږي، او ادب له ژوند سره نښلوي، اجمل خټك د ميرې چرګ ته وايي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

تاته به سحر ښکاري خو پام ګورئ ماښام نه شي
ته به يې آغاز ګڼې خو پام ګورئ انجام نه شي
ته به څه مستۍ ګوره بې وخته را څوان کړی يې !
ته به چا په بادو پړسولی روان کړې يې !

نو اې د مـــــيرې چــــــرګه !
په ماښام بانکونه مه وايه !

دا منم چي تا سره، ځانګونه ښه درانه شته دي
دا منم چي ستا دوه خاروګان پاخه زاړه شته دي
دا منم چي ستا آواز تر ليري رسيدی شي نن
دا منم چي ستا په کرکره به ځوك غولېدی نه شي

يادکړه ! دا ځانګونه ګوري ستا د الوتو نه دي
يادکړه ! ګوري ستا دا خاروګان د جنګېدو نه دي
ستا دا لوی اواز به ګورې تاته مصيبت وي بيا
ستا داکرکری به دي هم تاته لوی آفت وي بيان

نو اې د مـــــيرې چرګــــــــه !
په ماښام بانګونه مه وايه !

دا شعر خو لس کاله پخوا ويل سوی او د اجمل د غيرت په چيغه کي نشر سوی دئ او زموږ په پښتو اوسني ادب کي هم اکثره برخه دغسي د ژوند خبري او د عصري ژوند نقاشي او نقادي ده، او دا حرکت په ټولو پښتنو کي مشترك دئ.
په افغانستان کي هم پښتو ادب له پنځوسو کالو څخه پر دغه خوا روان سوی دئ، ملا عبدالباقي افغان کندهاری کاکړ خپل کتاب تبيين الواجبات په همدغه رنګ د امير عبدالرحمان په عصرکي شروع کی، او د سراج الملة والدين امير حبيب الله په نام يې ختم کړ، دی وايي:

د ضياء په نور روښان وم، مقتبس سوم له سراجه
را اخيستی مي قلم دئ، بېلوم دين لـــــــــه رواجه

په سراجي دوره کي څلويښت کاله دمخه، دغه د فکر مکتب سراج الاخبار وروزه، د مولوی غلام محی الدين افغان او مولوی صالح محمد او مستغني او سيد محسن کندهاري او عبدالهاد پريښان، ډېر اشعار او آثار د عصر او زمان په رنګ رنګېدلي او پسوللي سوي دي، چي وروسته حاجي ولي محمد مخلص او بېنوا او خادم او الفت او رښتين او زمريالي او جلالي او سليمي او مجروح او نورو هم خپل ادب او هنر له ژونده سره ونښلاوه، او اوس موږ ډېر څه داسي پښتو اثار لرو، چي د اوسني ژوندانه تجليات په ښکاره ډول پکښې بريښي.
فضل حق شيدا د دې مکتب يو تکړه استاد دئ، ده دېرش کاله پخوا د دغه ادبي تحول او د ژوندانه د ترجمانۍ افکار داسي پېودلي او د زمانې نوي شيان يې په دې ډول ښوولي وو :

(c) ketabton.com: The Digital Library

زلمیه په وطن قربانېدل زده کړه بل شان
د مرګ چل دي خطا دئ مړه کېدل زده کړه بل شان
چي مړ شې نو ډېوې ته فایده ورسېده څه؟
پتنګه ته په شمع سوزېدل زده کړه بل شان
هر څېز چي زوړ شي خوند نه کړي، زړه خندا دي پرېږدي
بلبل له اې ګلابه ! خندېدل زده کړه بل شان
موږ نشې تېولی جوړ اثر درکي نشته دئ
اې تاره ! د رباب ته تېېدل زده کړه بل شان
که نه وینې لیلا د آزادۍ نو ستا قصور دئ
ولاړه ده هغه خو ته لیدل زده کړه بل شان
تا داغ ونه وینځلی شو، لمن نه د غوټیه
شبنمه ! په ګلونو ورېدل زده کړه بل شان
تا زخم د لاله د زړه جوړ نکړای شو تر اوسه
ملهمه د شبنم ! ته لګېدل زده کړه بــل شان
دا ولي د ښکاري زړه په تا نه سوزي بلبلي؟
پخپله پنجره کي ژړېدل زده کـــــړه بل شان
دښمن تا هغه شاني خس ګڼي ګوري ازغیه !
په سترګو د دښمن کي غړېدل زده کړه بل شان
ستا اور څوك سوزلی نه شي اې اور اورکیه !
که خس خاشاك سیزې نو ځلېدل زده کړه بل شان
جرس نه دئ شیدا، چي قافله دي نه کړي ویښه
که ځان جرس کوې، نو غړېدل زده کړه بل شان

په دې ډول په پښتو ادب کي د نوي ژوندانه څپې له پنځوسو کالو را په دې خوا په ښکاره لیدل کیږي، او پښتو ادب له حیاتي تحولاتو سره اوږه پر اوږه روان دئ.
مګر دا حرکت په نوي ډول روزنه او تودونه غواړي، او دا کار د قوم د پوهانو او ادبي ټولنو او ژبنیو مؤسسو دئ، چي څنګه نوی ادب په نوي فکر مجهز، د نوي ودې او پرورښت پر خوا روانوي.

د جرس غوندي فقط خوزول غواړي
یقین وکړه ! هره خوله کي تــرانه ده !

په اوسني پښتو شعر کي نوی څرك :

ادب د انساني ژوند یوه ښکلې پدیده ده. نو په هره اندازه چي ژوند سره اوړي، او له یوه حاله بل حال ته تحول مومي، ادب هم هغسي د اوښتلو تر قانون لاندي په هره زمانه کي نوی رنګ، نوی خوند، نوی طرز او نوې ښکلا پیدا کوي. او دا چي د هري ژبي په ادب کي خاص خاص سبکونه او دورې موجودي وي، او هره دوره ځانته ځیني خصایص او ټاکلي ټکي لري هم یوه طبیعي خبره ده.ځکه چي هره زمانه د ځانه سره نوي نوي تعابیر، او نوي فکرونه، او نوي اندېښني راوړي او هرو مرو د ادیب او شاعر فکر پخپل چوکاټ کي اچوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د هري ژبي ادب دغه مختلفي دورې لري، او هره دوره يې ځانته په ځينو خاصو خاصو ټکو له نورو دورو څخه ممتازه وي، او دا د ادب ډېر غښتلی جبر دئ، چي اديب بايد پر يوه زاړه عنعنوي ډول پاته نه سي بلکي د زمانې له سيره سره پر مخ ولاړ سي.
شعر او شاعري هم د انسان د ژوندانه له تحوله سره هرو مرو اوښتونکې او ګرزېدونکې او نوي ډول قبلوونکې ده. د مثال په توګه به د فارسي ادب تحول ته وګورو، چي لومړئ مرحله او د سامانيانو په دوره کي څنګه و؟ او بيا د غزنويانو په دوره کي څنګه سو.
د رودکي الفاظ، اداء، د کلماتو تلقين، معاني او فکري اړخ بالکل د سنايي يا مولوي څخه بېل دئ. حال دا چي د دوی تر منځ دوه درې قرنه فاصله ده، اما هر قرن پر ژبه او ادب او فکر باندي دوني اثر کړی دئ چي فرق يې برالا ښکاري او هيڅوك له دې حقيقته سترګي نه سي پټولای. د پښتو شعر هم د اسلامي دورې له ابتداء څخه مختلفي مرحلې تيري کړي دي، خو دا څلور قرنه د (۹۰۰) هـ را په دې خوا ادبي تسلسل لري او د پير روښان تر ادبي اجتهاد وروسته د خوشحال خان او خټکو ادبي نهضت شروع سوی و، چي دا دئ لمن يې اوس موږ ته رارسيږي. د پښتو نوې دوره او د ژوندانه په حرکت شروع زه د شلمي پيړئ له ابتداء څخه ګڼم.
تر دې دورې دمخه پښتو ادب پر هغه لاره تګ کاوه، چي قدماوو ټاکلې وه، د شعر قالب هغه ګڼل کېدی، چي په مدون ادب کي تر خوشحال خان وروسته شاعرانو جوړ کړی و. په فکري لحاظ هم شاعرانو هغه لار غوره کړې وه، او د پښتو ادب د عشقي او اخلاقي او ديني اشعارو په غولي کي محصور و.

نوی يعنی څه ؟

کله چي د نوي صفت پر شعر باندي تطبيق کيږي نو زما په خيال تر دوو مقولو لاندي راتلای سي :

اول : د شعر معنوي اړخ او د تخيل چاپېر او هغه څه چي شاعر يې د خپل چاپېر شمزئ ګڼي او د ده د هنر اصل او موضوع وي چي په فرانسوي يې فوند (Fond) بولي.

دوهم : د شعر لفظي اړخ او ظاهري چوکاټ چي قدماوو به د بلاغت اصول ګڼل، او په بديع، عروض او قافيه کي به يې بيانول، او دغه برخه يې په نوې اصطلاح فورم (Form) بولي. د پښتو شعر د شلمي پيړئ دوره چي شروع کېده د محتوی او موضوع له پلوه يې ډېر نوي عناصر او د عصر او زمان سره برابر معاني او مطالب په ځان کي ومنله او د پښتو شاعرانو په ډله کي موږ تر نيمي زياته برخه داسي شاعران لرو، چي د دوی د فکر مدار نوی و، دوی د کلاسيکو شاعرانو په ډول ځانونه د زلفو په کمند کي پېچلي، او دتورو څنو په پيچ و خم کي نښتي، او د ګل او بلبل سره همنوا او د ميو او د جام په دور او تسلسل کي ګرفتار نه کړل، بلکي د دغو مکررو او ډيرو استعمال سوو او پوده سوو مضامينو پر ځای يې ملي دردونه، اجتماعي او سياسي خبري بيان کړې. خو د دوی د شعر او وينا قالب هغه و، چي قدماوو ټاکلی و. يعنی دوی د عصر او زمانې نوي ترنګونه او زمزمې په هغه قديم رباب کي ووږغولې، هغه غزل، او مثنوي او رباعي او نور پخواني قالبونه يې په نوو موادو او افکارو ډك کړل. که د دوی فوند نوی و، فورم خو يې زوړ و، نو ځکه د دې ډلي په هنر کي کوم ابداعی او تخليقي رنګ نه ښکاري. دوی د تبليغ او تلقين له پاره کومه نوې لاره نه کړه جوړه خو بيا هم د زمانې جبر د دوی په فکر او د شعر په محتوی کي ضرور دخل وکړ، او دا هغه زمانه وه چي پښتنو د استعمار ناوړې او کروړې ليدلې وې او په مشرق کي د آزادئ ورمه چلېدله. لومړی بين المللي جنګ خلاص سوی و او په ټولو شرقي ملتو کي د آزادئ جنګونه له استعمار چيانو سره په مختلفو شکلو شروع سوي وو او په افغانستان کي د استقلال د بيا موندلو مبارزه په کاميابي سره ختمېده.
د دغو شاعرانو څخه چي زموږ په ادبي حرکت کي پيش قدمان دي د مثال په توګه : غلام محی الدين افغان، عبدالهادي پرېشان او سيد محسن کندهاری، سيد حسن او مخلص کندهاری، غلام محمد پوپلزی، سيد راحت او ميان احمدشاه، فضل محمد مخفي، او امير نواز جليا، او فضل احمد غر، او هلالي نومونه راوړلای سوای. دې ډلي خو په ادبي حرکت کي غټه برخه اخيستې ده. اما له قديمو زولنو او رواياتو څخه يې ځان نه دئ ژغورلی. ډايرکټ او نېغ خپل مقصد ته ورغلي دي او په هنر نمايي او ابداعي مرحله کې پل نه دئ ايښي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

زه دغه ډله نه غندم، او د دوی فکري خدمتونه پر سر او سترګو منم، مګر کله چي د تاریخ ادب په تحلیلي او انتقادي مرحلو کي هنري آثار پلټل کیږي او پر فني معایرو باندي د هر هنري اثر قیمت ټاکل کیږي نو دغسي اشعار له نوي هنري ښکلا څخه تش ګاڼه سي، او د زاړه سبك په ډله کي شمېرل کیږي. د مثال په توګه زه د هلالي یو شعر وړاندي کوم، چي د مضمون له پلوه نوی او خوږ او مفید او د نوی نسل یو ښکلی ارمان دئ خو د اداء او څرګندوني قالب او طرز یې هغسي کلاسیك او زوړ او مستقیم دئ :

ارمان یو

اې پښتنو پوه شئ دئ ستاسو نوم نښان یو
څانګي بېلي بېلي دي، دئ ستاسو د ذات شان یو
دا یوسف زیي، ختك، بارك احمدزیي ، مهمند
دا غلجي، شینواري، افریدي دئ خاندان یو
سیل نه جدا شوي مرغۍ لاړه شي د مرګ په خوله
راشئ د مقصود منزل لپاره کړئ کاروان یو
لاس یا پښې او سر بللي چا په بنیادم نه دي
بېل بېل اندامونه غونډ شي جوړ شي ترې انسان یو
اې پښتونه خدای لپاره، ولي ته یو نه شولې؟
خدای دئ یو، کعبه یوه ده، او ښکلی قرآن یو
ته که عزت غواړې په دنیا د نور اقوام په شان
ستا دي په دنیا د سیاست کي وي میدان یو
اې پښتونه ! پوهه که خپله ځان د ورورلۍ په راز
ستا ګټه یوه ده په دنیا کي او تاوان یو
کاشکي چي زما په ژوند پښتون یوه منګول شولې
زه هلالي بس په زړه لرمه دا ارمان یو

وګورئ دا د نوي شعر یو اعجاز دئ، دا بیتونه دېرش کاله پخوا ویل سوي وه، مګر اوس دغه ښکلی ارمان د پښتونستان په نامه عملي مبارزې ته راوتلی دئ، نو تاسي له شاعره بله څه معجزه غواړئ؟
مګر ښاغلو لوستونکو !
دلته زما مقصد د نوي شعر اجتماعي او سیاسي موقف نه دئ، بلکي یوازي د هنر ارزښت څېړنه او پلټنه ده، چي دا مقصد به په آینده کي پسې وڅېړم.

په پښتو کي نوی هنري حرکت څنګه شروع سو؟

د افغانستان د استقلال جنګ د ایشیا په دې برخه کي یوه ویښوونکې او خوځوونکې پېښه وه، لکه په ډېرو اجتماعي او سیاسي او مدني چارو کي چي تحول راغی، دغسي هم د فکري او ادبي اړخه یوه مثمره او اغیزه ناکه حادثه وه.
د پښتونخوا په ختیزو برخو کي چیري چي د خوشحال او رحمان او شیدا غوندي بلبلانو خواږه ږغونه اروېدل سوي وو، اوس هم د پښتو شعر نشوونما بیا مونده، او د ادبي تجدد مکتب لومړی پلا هلته وپرانیست سو، او دا د پښتونخوا هغه ښکلې سیمه ده، چي شیدا په زاړه نامه "بګرام" داسي ستایله :

(c) ketabton.com: The Digital Library

د بګرام خـــطه دلـــکشه
د بهار د خاطـــر خـــوښه
سرترپایه رنګ امیز دئ
رنګینه خیال انګـــېز دئ
په بهارکي يې د ګـــــــلو
ناري اورم د بلبـــــــــلو

د دې ښکلي ادب خيزي سيمي زلمو د اروپايي مترقي ادبه سره اشنايي وموندله، او په پښتو شاعري کي يې نوي افکار، نوي الهامات، او نوي اساليب رواج کړل، د دې ډلي پېشوايان : سيد رسول رسا، فضل حق شيدا، برق کاکاخېل، سمندر، غني، بيزاري، طوفان، اجمل او سليم غوندي شعراء دي، او دلته موږ اوس د دې ښکلي بوستان رنګين ګلونه لکه : الفت، بېنوا، لايق، شپون، رشاد، ريدی، محمود، پسرلی لرو.

نوو شاعرانو د خپل هنر فورم او فوند دواړه نوي کړل، او که يې هم کله د پخوانو قوالب او هنري اساليب وساتل په هغو کي يې لاس وواهه، او په نوې ګېڼه او نوي پسول يې وښکلل، او په دې ډله کي د الفت ابتکار دا و، چي نثر ته يې کټ مټ د منظوم او پيودلي شعر رنګيني ورکړه، او زه چي د ده منثوري وړې ټوټې لولم ګمان کوم چي نثر نه دئ، بلکي د يوه خواږه او پيودلي کلام په څېر خوند کوي.

د (رسا) د ښېلتانه سندره دېرش کاله پخوا ويل سوې ده، خو هم يې موضوع نوې شانتي ده، او هم يې اداء نوې ده :

د اوښکو سترګي خون فوارې وې
ګرد و غبار وې، توري ايرې وې
په تندر سوي، سرې ايرې وې

رېزې رېزې وی، او تر او تر وی
يو چي په غېږ مي ښکلی دلبر وی

بيدياوي ، تږي هولناکي غرونه
تاوده بادونه سوي رېګونه
ناست په غرمو کي، سره وي ډاګونه

شونډې مي وچي، سوی ځيګر وی
يو چي په غېږ مي ښکلی دلبر وی

په پاې کي دا شاعرانه آرزو د ژوندانه او د ميني په خطرناکو مناظرو کي داسي پاې ته رسوي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

د مرګ سلګۍ مي ورو ورو راماتي
خولې راماتي، ساه رانه پاتي
رانه وې پاتي دنيا ميراتي
ژبه مي بنده لاړ مي نظر وی
يو چي په غېږ مي ښکلی دلبر وی

لحد کي پروت وی، زيږ مخ کفن کي
د ژوندون ساه مي، نه وی بدن کي
دردمنده زړه مي خاموشه تن کي
مرګ مي په ژوند وی، کاش چي خبر وی
سرته ولاړ مي، ښکلی دلبر وی

په دې ادبي تحول او تجدد کي د سيد رسول رسا د خيبر له خوا ماښام، د شيدا د ماښام سپوږمۍ، د برق د زړه ټوکرۍ، د سمندر ارمان دئ زلميتوبه، او د الم پر څوکه ناست يم، د بيزاري ستړی له دنيا نه يم، د يادولو وړ دي.
د برق کاکاخېل د زړه ټوکرۍ، داسي يوه ټوټه ده، د قالب او فورم له مخي آهنګي او مستي او طنان وزن هم لري او محتوی يې هم د احساساتو په تصوير کي بده نه ده او يو څو ټوکرۍ يې دا دي :

غر په لوري په ګلزار
بهار راغی په يو وار
ټول وطن سو لاله زار
بلبلان په چغار سر
بوراګان اوتر اوتر
نوی شان دئ په دنيا
غر په سمه په بېديا
نن چي ټول عالم مسرور
ځيني سم، ځيني مخمور
دا يو زه يمه مجبور
په زړګي مي دم په دم
غلبه ده د تورتم
آشنايان رانه ټول ځي
نوی غم راته راځي

دلته شاعر تول او وزن او آهنګ هم ساتلی، او نوی قالب يې هم اختراع کړی دئ. د سمندر ارمان دئ زلميتوبه ! هم دغسي موزونه او پېودلې ټوټه ده . دی وايي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

آرمان دئ زلمیتوبه !
په تېرېدو وې چې راپاڅېدم له خوبه
آرمان دئ زلمیتوبه!

چې را په خود سوم مازدیگر و
په پرېوتو کي زېړی نمر و
دغه د توري شپې خبر و
بېغمه خوب د غم بستر و
چې مي تر غوږ شولو آواز د نی له چوبه
آرمان دئ زلمیتوبه!

وروستي شي پاته چې ویده شي
په حرکت باندې کړه وړه شي
دیدن په پټو سترګو نه شي
پرونۍ ورځ به بیا رانه شي

که مي سیلاب جوړ شي د اوښکو له څڅوبه
آرمان دئ زلمیتوبه!

د سمندر بله ټوټه شعر د الم په څوکه دوه دېرش کاله پخوا جوړه سوې ده، چې د شاعر د نوي قالب جوړولو او موزوني او مضمون آفرینۍ ښکاره دلیل دئ، د منظر نګارۍ کمال دئ، د لوړ تخیل معراج دئ او نتیجه یې یوه محکوم قوم ته ډېره مفیده او مثبته ده او تر اوسه لا هم د محکومو او مظلومو پښتونستانیانو پر حال صدق مومي، د دې نوي شعري ټوټې آغاز داسي دئ :

لکه والوزي له شوقه		آسمانونو ته کوتره!
چورلنډې خوري په فضا کي		کوزه ګوري ګرزي بره
مرغ دل مي دئ خوشحاله		سیل کوي د غره له سره
د دنیا له درد و غمه		دا ساعت دئ ناخبره
د الم په څوکه ناست یم		زه له ټول جهانه پورته

په دې آسماني سیر او جګوالي کي چې د شاعر تخیل ډېر لوړ الوتنګ کوي او خپل ټول مناظر په اورده بیان او مهارت تصویر کوي او د منظر نګارۍ اوج ته رسېږي، نابېره ځانته ملتفت کېږي چې زه خو مریی یم، او پردو ته په سلام ولاړ یم، نو دا ټوله خیالي اعتلا او لوړېدنه د ځان غولونه ده، وایي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

د الم په څوکه پورته په تندي مي لاس تړلی دا ټوپونه په درياب کي په دنيا کي پست ترينه د الم په څوکه ناست يم		هوش مي راغی چي غلام يم شپه او ورځي په سلام يم که وهم ماهی د دام يم لکه خس د راه عام يم زه له ټول جهان نه پورته

د پښتونستان په متجددو شاعرانو کي چي د خپل زړه درد او سوځنده احساس په ډېر ادبي قدرت ښکاره کولای سي، او د خونين زړه ټوټې د شعر په پاڼکيو کي نغښتلای سي، بېزاري دئ. نه پوهېږم چي دا تکړه او خوږمن شاعر څوك و؟ دی لږ پېژندل سوی دئ، خو دېرش کاله پخوا د پېښور د خيبر په مجله کي د دې مقتدر او متجدد ويونکي ويناوي خپرېدې، چي ما يې هغه وخت د پښتو شعر په تاريخچه کي نوم او آثار ليکلي وه.

دا شاعر کاملاً پسيمستې او بدبين ښکاري خو په وينا کې قدرت او مهارت او طراوت او جدت سته او لکه د فارسي کرماني د آرمانجن زړه د اورنيو احساساتو ترجماني ښه کولای سي. (سترې له دنيا نه يم) د ده يوه ډېره د آرمانه او احساسه ډکه ټوټه داسي ده :

مه راوړه ساړه لاسونه سترې له هر چا نه يم اې د صبحدم نسيمه ! ما سره نخرې مه کوه خوښ يوازي ځانته د سروګلو د بستانه يم څو به غږوې مطربه ! خوږ سرود په زير و بم سترې د فراق د سرودونو نه بې شانه يم اې د آسمان ستورو ! ولي بد بد راله ګورئ نن ځای په زمکه نشته ځما، ليري له آسمانه يم اې ښايسته سپوږمۍ ! په سر مي ولي غمازي کوې زه دغم لمبو وژلی ټول ستی سوزانه يم اې د يار د مخ جلوې ! چي بيا جلوه نما نه شې ! پرېږده چي جل بل ستی لمبو کي د هجرانه يم نور دي زه پاللی نشم، چوه زړګيه چوې که ته بس کړه ځان کړه صبر زه موړ شوی له جانانه يم اې د يار بې مثلو، دل آزارو، دلربا سترګو ! روی د رب دئ ، نور په قهر مه ګورئ پښېمانه يم! روی د رب دئ، اې رقيبه ! ما پوري خندا مه کوه! يار دي ستا نصيب شي زه بېل شوی له جانانه يم		سترې له دنيا نه يم ټوکي مسخرې مه کوه! سترې له دنيا نه يم لا مي زياتوې ته غم سترې له دنيا نه يم ډېر له قهره ښورئ نن سترې له دنيا نه يم لا مي دلسوزي کوې سترې له دنيا نه يم بيا عکس نما نه شې سترې له دنيا نه يم مره زړګيه مرې که ته ! سترې له دنيا نه يم نورو د آشنا سترګو ! سترې له دنيا نه يم لافي د آشنا مه کوه ! سترې له دنيا نه يم

تر دې ځايه ما د لرې پښتونخوا د نورو شاعرانو د هنري تخليقاتو څو نمونې در وړاندې کړې، او تاسي ګورئ چي دا شاعران د شعر په نوو قالبونو کي خپل افکار او د زړه دردونه توييوي، د دوی د فورماليزم تخليقي احساس هغوني نوی دئ، لکه د

(c) ketabton.com: The Digital Library

فکري الهام اخیستلو او محتوی مواد چي يې په نوي ډول او سينګار سره اوډلي دي. اما دا ډله په دواړو خواوو کي بيا هم معتدله ښکاري، په دوی کي د تحول افراطي ميل نسته، د شعر د ټوټو يو له بله تناسب او توازن ساتي، او بيخي ځانونه له قالبه نه باسي او ښايي چي د نوی شعر ځيني افراطي لېوالان دغسي اشعار اصلاً نوي هم ونه ګڼي، مګر زه يې د نوي شعر طليعه بولم. ځکه چي نوی شاعر د فورم په ټاکلو او جوړولو کي آزادي او په ژبه کي نوي تعابير او تراکيب هم پيدا کولای سي.

اجمل خټک :

د لري پښتونخوا په نوې ډله کي يو ډېر ځلاند ستوری او د لوړي قريحې خاوند اجمل خټك دئ. د ده د فکر برېښناوي د پښتنو کوډغلي روښانه کوي، د خټکو د عالي استعداد او راڼه محيطه او د اکوړې د تاريخي پلوشو رڼاوي او ځلاوي اوسني عصر ته رارسوي. زه چي به کله د لنډي سين پر غاړه د کابل د رود څپاندو نڅاوو ته په پسرلي ناست وم او د اکوړې منظر به ښکاره کېدی، نو ماته به د خوشحال خان نغمې د شيدا او هجري سوځوونکي کريږي، او د اجمل د دردناکو ږغونو انګازې نسيم راوړې او ما به په اکوړه کي د خوشحال له څنګه سره اجمل ليدی، چي په شلم قرن کي په عصري رنګ او نوې ځلا د اکوړې پر کنډوالو برېښېدی.

دی خپل اشعار" د ژوبل احساس يو څو څرېکي، د زخمي غيرت يو څو غورځنګونه د سرې ويني يو څو ترږم څاڅکي، د اولسي جونګړيو څو شنه اسويلي، د غاوره اقتدار يو څو ړندې لتې" بولي.

خو زه اجمل د پښتنو د زړو ارمانو ممثل، د دوی د مړو او ځپلو غورځنګونو ژوندی کوونکی، او د پښتني ټولني د اجتماعي روح او احساس پېژندوی ګڼم، دی په نوې ژبه او نوي ډول د قوم مړ احساس راخوځوي. د خوشحال خان د کهاله د ادبي رواياتو حامل دئ. د خوشحال خان جاويدانه نغمه اوس د پښتونخوا په فضا کي د اجمل په رباب انګازې اچوي، دی وايي:

د خوشحال له خاوري پورته يوه نغـــــــمه يم
بل مشال په اباســــــين او تاتـــــــــــــره يم
سرې ! يوه شوې د غيرت چيغه سور اور وم
چي تا څومره رانغړدلم سره لمبه ســـــــــوم

د غيرت چيغه، د اجمل د ابتکاري ادب او ابداع ډېره ښه پلوشه ده. دی څپانده روح لري او د هر استعماري ټونګ مخالف دئ. که مونږ د پښتونستان په پښتنو کي د دوی د اروا د زواياوو ترجمان وغواړو، بايد اجمل يې بهترين پوهاند و څرګندوي وبولو. اجمل وايي، او څنګه ښه وايي :

ملــــــګرو ! تش په لوګـــــــيدو ونه شوه
ځئ چي لمبه شو، دا خپل ځان وسوځو
د نوي ګل د خســــــــماني له پاره
دا زوړ خوړلی ګلستان وسوځو

په سياست کي خو اجمل د پاکستاني استعماره سره جنګيږي، او دا وروست نظام ورانوي، مګر د هنر د نوي ګل د خسمانې او پرورښت له پاره هم ښايي چي زاړه او وراسته اساليب وغورځوي. د اجمل په چيغه کي ځيني د نوي ادب شهکارونه هم سته، چي د اوسني ادب د وياړ شمله ده. د شهيدانو د ويني فرياد، د زلمي سندره، احتجاج، چرګ ته، بين مار ته، ګوجر، جنت، زلمي شاعر ته، د زمانې باد ته، پېغله داسي هنري شهکارونه دي، چي د شاعر د غورځنده زړه څخه راوتلي اوازونه دي.

د هنر، د جمال، د وينا، د ښکلا، د احساس، د تلاطم او د يوه مواج روح مظاهر دي او هر کله چي د پښتو د اوسني شعر او هنر خبري کيږي، نو د اجمل دا آثار يې په سر کي درېږي.

په يوه مسته نغمه کي د خيبر د شپېلۍ ږغوونکي سره داسي خبري اتري کوي، د زړه اور او طوفاني احساس داسي پکښې ځايوي، چي د پښتونستان مجاهد ملت ته د ژوندانه ږغ دئ :

(c) ketabton.com: The Digital Library

ستا د سوز و ساز پردو کي
سرې لمبې دي را خورې کړې
ستا سوري سوري کوګل کي
څو نغمې دي راخورې کړې
دا سره سره فضا دي
په نغمو لمبه - لمبه کړه
دا اوده - اوده دنيا دي
په دې بين نغمه - نغمه کړه
په دې چپه چپايي کي
غلبلې اودې پرتې دي
د دې تړو په ځولۍ کي
زلزلې اودې پرتي دي

په دې بين دي ګوتي کېده !
دغه غرونه په ګډا کړه
د خيبر د سر دپاسه
تندرونه په ګډا کړه
راشه پورته يو ټپه کړه
له دې سوي - سوي غره
اې بين ماره د خيبره !
اې شپونکيه د تور غره
راشه پوك وهه دا بين دي !

په دې بين کي راته واړوه
يوه داسي ګرمه لوبه
چي اوده زړونه راويښ کړي
له دې ډېره غرقه خوبه
لېونی اتڼ شروع کړي
ورته کاڼي بوټي ژاړي
په ګډا شي په نڅا شي
غرونه - غرونه، غاړي - غاړي
د دې بين له سوي سازه
سره بڅري رابهر شي
د سرې ويني رګونه
دلته بيا په ګډا سر شي
د دې تړو د رغو نه
بيا مستياني راپيدا شي
د واورينو سر درو نه

(c) ketabton.com: The Digital Library

بیا بجلیاني را پیدا شي
لړزنده شي په دې ساندو !
هر خبر او ناخبره !
اې شپونکیه د خیبره !
اې بین ماره د تور غره !

راشه پوك وهه دا بین دي

د سندري په پای کي وایي :
د دې ټولو سوو زړو نه
شین لوګی پکښې لمبه کړه
ګني اور د غیرت واخله
دا خیبر پکښې لمبه کړه
بین ته داسي پوکی ورکړه
یو کړه لوړي او ژوري

په یو تار دي زړونه ګډ کړه
که نږدې وي اوکه لري
دغه شاړي - شاړي کندي
ټول خوره - خوره نغمه کړه
دغه جاړي - جاړي غر دي
یو پسته - پسته ورمه کړه
د آواز سره دي تاو کړه
د تنکو زلمو روحونه
د نغمو سره دي ګډ کړه
د نوخیزو قدمونه
پردې ټولي تار په تار کړه
که څو لر وي اوکه بره
اې بین ماره د خیبره !
اې شپونکیه د خیبره !

راشه پوك وهه دا بین دي

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو نوی شعر په افغانستان کې :

په افغانستان کې د استقلال له غورځنګه سره د ژوندانه نوی تحول په ښه توګه ليدل کيږي، د دې نوي حرکت تاداو تقريباً يو قرن پخوا د مرحوم امير شېر علي خان له زمانې څخه د ستر سياسي مفکر سيد جمال الدين افغاني په ظهور او په بالاحصار کې د نوي مکتب په تأسيس او د شمس النهار په تنکيو پلوشو په خپرېدنګ اينښود سوئ و، خو دوهم جنګ او د استعمار هولناکو څپو دا ملي حرکت د فکري خوا څخه پر ځای ودراوه او زموږ ملت له استعمار سره په خونينه مبارزه لاس پوري کړ او تقريباً نيم قرن وروسته، چې کامل سياسي استقلال بيا مونده سو، نو هغه فکري تجلاوي بيا زموږ د وطن پر کوډغلو چې له استعمار سره په اول او دوهم جنګ کې بالکل وراني سوې وې بيا وځلېدې. موږ استقلال وګاټه، خو پنځوس کاله له فکري پرورښته او له نوي پيشرفته څخه تر شا پاته سوو. په اول او دوهم جنګ کې زموږ ملت دا ثابته کړه، چې موږ دا وطن ساتلای سو، او د خپل ملي موجوديت له پاره د دنيا له قويترين او غښتلي سازمانه سره هم ډغري وهلای سو او په هر حال کې خپل مرکزيت خوندي کوو.

مګر يو قوم چې د خپلي خاوري او خپل ملي موجوديت په دفاع کي يو قرن توره په لاس پر ډګر ولاړ وي او په سرو وينو کې رغړي، هغه خو د فکر او ادب او علم او پوهني، روزني ته ابداً فرصت نه مومي.

په پښتو ادب کې د شعر په شکل، نوي افکار او نوي محتويات په زاړه فورم او ډول، موږ لومړئ پلا په سراج الاخبار کې وينو، چې عبدالعلي مستغني او غلام محی الدين افغان او پرېشان او مولوي صالح محمد او ملا محمد افغاني نويس ځيني اشعار نشر کړي دي په دغو ادبي ټوټو کي د وطن خواهئ نوی احساس، د افغانيت او مليت نوی فکر او د عصري تجدد نوی حرکت ښکاري او دغه افکار وه، چې د استقلال د نهضت له پاره يې ډېره ښه زمينه برابره کړه.

زما ښه په يا دي، چې د استقلال تر جنګ درې څلورکاله دمخه ښاغلي پرېشان (اوسني داوي) د بلبل ګرفتار مسدس په فارسي ژبه نظم کړ او د استقلال له پاره يې د خپل ملت آمال د يوه ګرفتار بلبل په ژبه تصوير کړل او عين دغه ادبي ټوټه مرحوم مولوي صالح محمد په پښتو نظم کړه. دې دواړو ادبي ټوټو پر باسواده طبقه باندي داسي اثر وکړ، چې د بلبل ګرفتار منظومه به په کندهار کي له سراج الاخباره څخه ښځو هم لوسته. هغه وخت زه کوچنی وم، خط مي نه سوای لوستای، مګر دغه ادبي سندره مي اورېدلې وه، چې ښځو به په پښتو لوستله، خو سترګي به يې له اوښکو ډکي وي، ساړه اسويلي به يې له سينو څخه راختل، اما د وطن د آزادئ قدر په دغو مجلسو کي پېژندلی و.

په دغه وخت کي ځيني نور پښتانه شاعران هم وو، چې د دوی آثار په سراج الاخبار کي نسته، مګر نوي افکار، او د وطن مينه، او ملي درد لري، لکه د کندهار سيد محسن آغا او ملا عبدالباقي افغان، چې خپل پښتو کتاب يې په تقريباً پنځه زره بيته کي د امير حبيب الله خان په نامه اهداء کړی دئ او ډېري اصلاحي او انتقادي او ملي برخي لري.

د وزن او ظاهري فورم په لحاظ خو د دغو شاعرانو په آثارو کي کوم نوی توب نه ښکاري، مګر په فکري لحاظ يې مضامين نوي دي، له نوي ژوندانه څخه ږغيږي، ملي دردونه بيانوي او غواړي چې شعر د ژوندانه سره ونښلوي، او په دې لاره کي مؤفق هم دي، ځکه چې هم د دغي ډلي مقبوله سعيه او نېکمرغه فکري حرکت و، چې د استقلال د بيا موندلو هنګامه يې توده کړه، او موږ کورټې د دوی دغه ادبي جهاد او زيار نه هېروو، او هم د دوی دغه فکري سلسله ده، چې په اوسني نسل پوري نښلي.

د استقلال تر بيا موندلو وروسته، موږ ډېر شاعران لرو، چې په فکري لحاظ نوي، او د فورم له خوا زاړه دي. مګر په دغه ډله کي مرحوم حاجي ولي محمد مخلص د خاص امتياز خاوند دئ. دې سړي په کندهار د پښتو شعر نوی مکتب پرانيست، ډېر اصلاحي او انتقادي اشعار يې و ويل. خو ده ځان د پخواني مکتب په قيد او وزن پوري پوره مقيد نه کړ. خپل افکار يې په داسي قالبونو کي واچول چي د عوامي ادب له اوزانو څخه اقتباس سوي وه.

مخلص د عصر او زمان سره ځيني تعابير او نوي استعارات هم وموندل، چې د ده شعر ته يې عوامي رنګ هم ورکړ، مثلاً په بين المللي لومړي جنګ کي چې عثماني ترکانو د اروپا حکومتونو ته د المان په طرفداري د جنګ اعلان ورکړ، مخلص له دغي واقعې څخه په عشقي دنيا کي الهام واخيست، او داسي تعبير يې ځني جوړ کړ :

(c) ketabton.com: The Digital Library

توركان سترګو دي بيا ماته اعلان کړی د جنګ
مژګان دي زما و قــتل ته ولاړ تيار يکرنــــــــــګ

په دغه ډله کي مرحوم سيد حسين سيد او رحمت الله پوپلزی، او ملا جانان کاکړ او خواجه محمد زهير هم د يادولو وړ دي، ځکه چي د دوي اشعار هم اصلاحي او وطني رنګ لري او مسلسلاً ما څوکاله په طلوع افغان کي خپاره کړي دي.

د اعليحضرت محمد نادرشاه غازي تر دورې وروسته، چي د پښتو ادب کوم انکشاف او پرمختګ موندلی دئ، دا تنکی نهال يې ښه روزلی دئ. پخوانی انجمن ادبي او اوسنۍ پښتو ټولنه د پښتو شعر او ادب روزنتون سو، او په هغه دوره کي موږ لکه : امين الله زمريالی، غلام جيلاني جلالي، قيام الدين خادم، صديق الله رښتين، عبدالرؤف بېنوا، ګل پاچا الفت، عبدالشکور رشاد او محمد ارسلان سليمي غوندي شاعران لرو، چي په فکري لحاظ خو بالکل نوي دي، اما د فورم له پلوه د دوی په ځينو آثاروکي د نوي توب څرکونه وينو.

د پښتو ادب په تاريخ کي دغه درنه ډله د پخواني کلاسيك مکتب او نوي مکتب تر منځ د منځګړو حيثيت لري. دوی د ګذشتګانو د ادبي رواياتو حامل دي او هغه زوړ ادبي ميراث يې نوي نسل ته رانقل کړی دئ او د پښتو ادب تاريخ هيڅکله د دوی مشکوره سعيه نه هېروي. دوی د خپل عصر او زمان سره مطابق په پښتو شعر کي نوي افکار داخل کړل. دوی نوی نسل له وطني او ملي حقايقو سره آشنا کړ، دوی د پښتو شعر تنکی نهال وپاله. په ادبي رواياتو کي چي کومه وظيفه د دوی پر غاړه وه، هغه يې په لکه غاړه اجراء کړه او د پېشقدمۍ عالی مقام يې وګاټه. مګر د زماني سير خو نه درېږي او په کايناتو کي د تجدد او تحول قوي لاس خپل کار کوي او د بشر فکري کاروان هر وخت روان ښکاري، نو که اوس د نوي نسل زلمي ځانته د نوي شعر نوې دنيا جوړوي، دوی هم په هغه اندازه حق لري لکه دېرش کاله پخوا چي موږ ځانونه له پخواني فکري جريانه څخه وايستل او په پښتو شعر کي مو اصلاحي او انتقادي او عصري مواد داخل کړل.

يو مثال : پنځوس کاله پخوا زمانه در په ياد کړئ ! هغه وخت چا پښتو شعر نه وايه، او که به څوك په دې فکر کي و، هغه به د خوشحال او رحمان پيروي کوله، د تورو زلفو په شکنجه کي به نښتی او د باڼو په غشي به ژوبل و، د شعر موضوع او محتوی يو زرکاله دغسي راغلې وه او خلک هم پر دغه لار تلل، يو وار نابېره غلام محی الدين افغان د شعر مجراء بدله کړه او په (۱۳۳۳ هـ . ق) يې په سراج الاخبار کي دکوم خيالي محبوب د اوږدو زلفو او ښکلي مخ او هلال آبرو د ستايني پر ځای د وطن په حقيقي دلبر پوري داسي سندره وويله :

زړه زمـــا ډك دئ له ميني د وطـــــــــــن
خپل وطن ماته عزيز دئ تر خپــــــل تن
هر يو ګل مي د وطن پر ما ډېر ګران دئ
تر کشميره، تر پاريسه، تر لـــــــــــندن
که څه ډېر دي په جـــــهان کي عـــــزتونه
ډېر عــــزت دئ په خـــدمت کي د وطن

دا موضوع اوس موږ ته نوې نه ښکاري او ښايي چي ډېر زلمي يې د بيان يو مبتذل او فرسوده طرز وبولي، او له فکري پلوه يې هم خوښ نه کړي، مګر په هغه وخت کي بالکل نوې وه، او ښايي چي شاعر به د پخواني خيال او د زاړه مکتب پيروانو ډېر غندلی وي، چي ولي د رحمان بابا لاهوتي فکر، په داسي زميني موضوع تبديلوي؟

نو که موږ په هغه وخت کي مرحوم افغان د دغه نوي فکر په راوړلو نه پېرکوو، بلکي د نوي عصر په فکري تحول کي دی د پيش قدمانو په ډله کي دروو، ښايي چي د اوسني عصر نوي شاعر ته هم دغه حق ورکو.

تر پنځه ويشت کلن سير وروسته :

ما دمخه وويل چي په پښتو شعر کي د فکري تحول نوي دوره له (۱۳۱۰) شمسی کال څخه شروع سوې وه، او دا د يوه قرن څلورمه برخه تر ۱۳۳۵ ش پوري زه د منځګړو دوره ګڼم ځکه چي دغه دوره د پښتو دکلاسيك شعراو نوی غورځنګ تر مينځ د يوې منځنۍ دورې حيثيت لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې دوره کي د پښتو شعر فورم او قالب هغه د خوشحال او رحمان او د دوی د ملګرو په څېر و. خو فکر يې نوی و. د شعر محتوی اوښتې وه. وګورئ ! پيرمحمد کاکړ د بېلتانه سندره په داسي قالب کي اچولې وه :

هجران انبار کړه پر مـا غـــــمونه
ضعيف نحيف سوم په تن زبـــونه
اور مي بيا بل سو د زړه په خـونه
ګهی ژړا کړم، ګهی آهـــــــــــونه
اوښکي مي څاځي له ځيګرخونه
رنځ مي زياتيږي له دې تاخـــونه

ښاغلي الفت په همدغه پخواني قالب کي نوی فکر ځای کی، او وې ويل :

ګرانه وطنه ! ښومره زيبا يې!
جنت د ځمکي، زړه د دنيا يې!
ښاغلی تاج ته، د ايشيا يې!
ورڅ د ستايلو ته په رښتيا يې!
لعل وګوهر شته ستا بدخشان کي
تمدن خور شو، ستا په جهان کي

پنځه ويشت کاله پښتو شعر د پخواني فورماليزم په غولي کي خالپوخي وکړې او د منځګړو تر ډلي وروسته په دې وروستيو پنځو شپږو کلو کي يوه زلمۍ ډله شاعران راووتل، چي دوی په فکري خوا کي له منځګړو سره لږ و ډېر مشترك دي. خو د شعر فورم او قالب او تعابير او د اداء طرز يې نوی ښکاري. له دې ډلي څخه ښاغلی سليمان لايق د خاص استعداد او ادبي ذوق خاوند دئ او د ده نوی کلام د پښتو شعر د نوي غورځنګ شمله ده. هم فکري ښکلا لري، او هم د فورم او آهنګ په ايجاد کي ګړندی ښکاري. لايق لکه نوی زلمی چي دئ افکار يې هم زلمي دي، کوم هيجان، کوم تلاطم او غورځنګ او نڅا چي د ده په اشعارو کي د اورنيو احساساتو سره ښکاري، د ده د شعر او نوي فورم او آهنګه سره اوږه پر اوږه ځي او زه داسي ګمان کوم چي د آرامو زړو او مړاو احساساتو خاوندان به هم له خپله شعره سره خوځوي، او په خپله شعري نڅا کي يې له ځانه سره ملګري کوي.

دلته به زه د نمونې په توګه د ده يو پيغام راوړم. وګورئ ښوني څپان، او ښوني متلاطم او ښوني تود دئ، دی وايي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

تېر به شي کلونه مګر نه به شي
زما دغه رنګيني ترانې هېري
محوه به شي ګور زما
کلی زما کور زما
مړ به نه شي اور زما
تل به زه ږغېږمه شعرونوکي له کامه سره

دا د بيدارۍ او ناپوهۍ څپې
زما هنر او مينه غرقوی نه شي
تل به د افغان بچي
پورته د باميان بچي
ښکته د سيستان بچي
لولي زما سندري له آغاز او له انجامه سره

زما ولس به يو شي هيوادونو ته
زما د ترانې ښکلي رنګين ګلان
تل به د پښتو ژبه
دا د لويو غرو ژبه
دغه د درنو ژبه
ساتي زما شعر له فکرونو او مرامه سره

د شعر په پای کي لايق د زلميتابه تودې هيلي د خپل هنر د ښکلا له پاره رابولي. د ده يقين دئ چي دا هنر نه مړه کېدونکې او جاويدانه او پايېدونکې پديده ده او هرو مرو به دا ږغ د فضا په تېپېدونکې څپه کي آيندګانو ته رسېږي او خپل اثر به کوي، او وايي:

اې زما د ځوانۍ تودو هيلو !
ننوزئ د شعر ابدي کــور ته !
يوسئ ولولې زما
پټې زلـــزلې زمـــا
اوښکي قافلې زما
وروسته زمانو ته د دې عصر له پيغامه سره

ښېنوا خو ما د منځګړو په ډله کي شمار کی، خو دی کله په نوي اتڼ هم کښېوزي او د فورم او فوند په لحاظ نوی شعر هم وايي. د ده يوه خوره او د شعر ښکلې ټوټه په خپله د دغه تجدد او نوي توب حکايت کوي، او د زمانې نوی رنګ او نوی څېر راښيي. دی وايي :

نسيم و وې د ګل غوړ کي :
بدل ســــــو د ياراني رنګ

(c) ketabton.com: The Digital Library

غـلـی شـــــانته انقلاب دئ
بدلــــوي د زمـــانې رنګ

ورســــــــره نوي رنګـــــــونه
رنګا رنګ تحـــــولـــــــونه
کړي سمسور به راغ راغـونه
موسم بل دئ هـم بـــل سوی
د بلبل د ترانې رنـــــــــــګ

دړي وړي زوړ ربــــــاب دئ
زړو مطرب خانه خـــراب دئ
زوړ آهنګ د روح عذاب دئ
نوی ساز نـــــــوی آواز دئ
هم سو نوی د نغــــــمې رنګ

هنر تل له صفا او سپېڅلتوبه سره مل وي. د ښکلا سره تړل وي او هر څوني چي دغه سپېڅلتیا او ښکلا ولري هغومره یې فني ارزښت زیاتېږي، نو هنرمن تل په څېرو سترګو د زمانې کرغېړنو ته هم ګوري او نه غواړي چي د هنر ښکلې او ځلانده څېره په ځینو تورکنو آلوده او ککړه سي. بېنوا د نوي نسل توجه دې نکتې ته هم راګرځوي، او وایي :

طلایي جام کي د دور
شراب زهر دي په دور
نوشېدل یې غواړي غور
ای سرمست زلمیه پام کړه!
بل راز سو د میخانې رنګ

په دې ډول په پښتو شعر کي زموږ د نوي شاعر کار ډېر نوی دئ او دا ښکاره ده چي نوی شاعر خپل پراخوالی او نضج ته نه دئ رسېدلی او دا یې د صباوت او کوچنیتوب دوره ده، مګر د کانټ په قول د هر هنر ایجاد د هنرمن په ظریف استعداد پوري اړه لري او انساني دماغ د نوي روش او نوي لاري د پیدا کولو یو خارق العاده استعداد هم لري. نو که زموږ زلمي شاعران او د نوي طرز لېوالان په آینده کي د فورم او فوند په لحاظ د نوي شعر نوزاد وړونکي په ښه ډول وروزي ګمان کېږي، چي پښتو به په ادب کي د نوي هنر له پلوه هم یوه غني ژبه سي. د اوسني پښتو نوي شعر د تنکي بڼ یو بل غوړېدلی ګل فاراني دئ. دی په فارسي کي هم د دغه مکتب له پیروانو څخه دئ په پښتو خو لږ شعر وایي، اما هغه لږ یې هم ښه ښکاري. فاراني په نوي مکتب کي د فورم په لحاظ پخواني اسالیب نه هېروي، او د وزن او حتی قافیې په ساتلو کي محتاط او متوسط ښکاري. د ده یوه ټوټه شعر د غرو غروب نومېږي خو زه یې د نتیجې له پلوه عنوان د تېر یادونه بولم. په دې پاړکي کي شاعر د پښتني عوامي ژوند مناظر پېش کوي او بیان یې هم خوږ دئ، د فکري جولان ساحه یې بالکل وګړنۍ ده او د فوند په لحاظ هم دا ټوټه بې ارزښته نه ده، دی وایي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سپینو دنګو غرونو شـــــاته
زیړی لمر ورو - ورو پتېږي
څما هېر او مړه یـــــــادونه
بیا مي زړه کي ژوندي کېږي

مازیګر وږمه چلیږي
رپوي وحشي ګلونه
سردرو کي انګازه کړي
د زړو شپنو ږغونه

د کږدۍ مېرمني پیایي
سیرلکي په شنو وښو کي
یو کمکی ماشوم ویده دئ
کېږدۍ لاندي په ځانګو کي

د نښترو ګڼ ځنګله کي
ګډونکي سندري وایي
صحرایي ښایسته پېغله
یو جونګی اوبو ته بیایي

د نښترو څانګي باندي
ځنګلي مرغان چغیږي
د تور تم راتګ نږدې دئ
ګوندي دوی ورنه ډارېږي

د شفق وروستۍ وړانګي
مچوي اوچت ښاخونه
زه لا هسي چرت کي ناست یم
زوروي مي تېر یادونه

د همدغه نوي مکتب یو بل شاګرد شپون دئ، دا زلمی هم د نوي فکر استعداد لري او د خپل فکر د ښکاره کولو له پاره د بیان نوې لاره پیدا کوي. د ده نظر د نوي شعر په شاوخوا کي د یوې نوي شعري ټوټې څخه ښکاري، چي همزولي شاعر ته خطاب کوي او داسي وایي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

ته د دنیا د کاروانو جرس
د تمدن د قافلو زنځیر
ستا له تېز بینو سترګو ډېره کوي
د هندوکش د آسمانونو کجیر
هو ! ته شاعر یې، قلم سم چلوه !

چي یې د چا د لاس رانجه خوړلي
د هغو بړغ ستا له ستوني راځي
چي په کړاو په بېکسۍ کي ومري
دا ستا قلم یې جنازې پسي ځي
چي یې چاړه په سینه ننوځي
ستا له قلمه ورته آخ وځي
هو ! ته شاعر یې، قلم سم چلوه !

شپون نوی شاعر، د نوي دنیا جوړونکی، او د نوي فکري تحول ښکاره کوونکی، او د سبا پر ژوندانه یو مؤثر عامل ګڼي، او د همزولي شاعر د خطاب په پای کي وایي :

د ژوند د ذوق پاکه هنداره ته یې
ته چي خنداکوې دنیا خاندي
ته نو چي خاندې رښتیني خانده!
که نه تاریخ به بیا پر تا خاندي
ستا د هري اوښکي په اثر
یو زرګلونه په سبا خاندي
هو ! ته شاعر یې، قلم سم چلوه!

د نوي شاعر د فکر یوازنۍ جولانګاه د خپل وطن ځمکه ده، دی که څه وایي، نو له خپله ژونده وایي د وطن له هري پرښې او بوټي څخه د میني الهام اخلي. د شپون د کوکچي سیند، یوه داسي سندره ده چي د نوي شعر د دغه مزیت نمایندګي ښه کوي او دا وطن جنت ورته بریښي دی وایي :

کوکـــچه زما د آرزوګانو د اســـــــــــــــــرو سیند دئ
چي څاڅکي څاڅـکي د پامیر له سپینو څوکو رغړي
په هر یو څـــاڅـــکي کي د دې وطـن هســـتي غوټه ده
وچه یې مه کـړې، دغه څاڅـــکي دي همېش بهـــیږي
په هر یو مـــــــوج او هر شـــکن کي یې رازونه ګـــورم
او تا ته وایم : د اســــــــــــــرو او امـــــــــیندونو ربه !
زه خـــــــــبر نه ومــه، چي مـــــاته دي جنت راکـړی

(c) ketabton.com: The Digital Library

د نوي شاعر نهايي آرزو دغه ده، چي د يو لوی افغاني مليت په تکميل کي لومړنی وي. د ده پخوانی تاريخ مخي ته پروت دئ، او زلمی نسل د دغو پاڼو لوستونکی ګڼي.دی غواړي چي تل دغه ځاځکي د يوه بهاند سيند په څېر سره راټول و ويني او هيڅ ځاځکی د لوی افغان د فياض او عظيم سيند له غېږ څخه وتلی نه وي، نو د دې سندري په پای کي دغه هيله داسي د شعر په څپو کي راوړاندي کوي:

چيرته د زړه د کوم يو ګوټ نه مي لمسون غوندي دئ
چي ، هه ! شپونکيه له دې ګاري ځان لاهو کړه سيند ته
بيا چي لاهو شې لمبو مه وهه کرار پرېوځه
يوه قطره شه غاړه ورکړه د همزولو سره!
زه وايم سينده ! صبر وکړه، زه خوبونه ګورم
او تا ته وايم : د اسرو د اميندونو ربه !
زه خبر نه ومه چي ماته دي جنت راکړی

داسي ښکاري چي د نوی شاعر متلاطم او ځپان احساس د يوې ورکي آرزو په تلاښ کي دئ، او زلمی نسل د يوه زړه خوځوونکي خوب تعبير ته لالهانده دئ. دغه هيله، دغه آرزو او دغه ښکلې غايه څه ده؟ د دې نېکي آرزو تعبير د نوي مکتب د يوه بل ملګري ښاغلي شفيق له خولې واروئ، چي په څه قوت او ټينګار يې په ښکاره کولو کي بريالی سوی دئ :

پاکي جذبې د زړه انګړکي د وحدت لــــــــــــرم
مخکي ځراغونه بل د دين او د ملت لــــــــــــرم
زه يم چي مغزو کي رڼايي د حــــــــــــقيقت لرم
اوس مي که لاس تش دئ نور څه نشته يو همت لرم
شته ده په تاريخ کي د مېړاني افســــــــــانه زما
ماکي ټکي نشته هـــــــــو مي هو او نه ده نه زما
کور مي د زړه تود دئ په تودو جذبو د قام د عشق
زه د قام په مينه کي ختلی يم پر بام د عشق
ميني دي پښتونه ! نښلولی يم په دام د عشق
غواړم په قومي عروج رڼا،تياره ماښام د عشق
ګرزم سرګردانه لی په لی قومي اختر پسي
ځان سره چي راوړي سعادت هغه سحر پسي

ټينګ اميد کېدای سي چي زلمی شاعر به دغه ملي اختر ضرور ووينې، او د ده هنر به و دغه لومړي معراج ته د رسېدلو له پاره د يوه محرك په ډول رهبري وکړي. هيله ده چي نوی شاعر به تل د خپل کاروان سره د يو خوږ ږغي حادي په ډول د ملي سعادت پر لوري ملګری وي او د ده تودې نغمې به تل د تلونکو په زړو کي ګرمي پيدا کړي او دا به يې يقين وي، چي د ده هنر په ملي يون کي د لاري روښانه ځراغ، او په زړه پوري توښه ده او ښاغلي الفت ډېر ښه ويلي دي چي :

ښه آهنګ چي په هر ساز کي وي موزون وي
که رباب وي، که شپېلۍ وي، که داريا وي

(c) ketabton.com: The Digital Library

نننـــــــــدارو او تماشـــــــو ته بـــه ورځـــــمه
د هـــــر چـــــا په ساز چي ښــکلي په ګډا وي

د دې څېړني په پای کي زه د یوه بل نوي معاصر شاعر ښاغلي رشاد یو بل شعر هم راوړم. دی بالکل نوی فکر لري مګر قالب یې هغه پخوانی دئ، ځکه چي د ده آثار فکري ارزښتونه لري نو د نوي شعر په صفت کي ښه ځای نیسي او د ده هنر د هنر له پاره دئ نه مجرد هنر :

پیره !
پیره ! ته شمع زمونږ د تورو شپو یې
شمع څه چي زمونږ کسی د لېمو یې
بویه دا چي دي د پښو خاوري رانجه کړو
وایي: ته مسیح د جهل د ړندو یې
وایي: ژوی ستا په دم د غفلت مړی
وایي: ته حکیم د زړونو د رنځو یې
وایي: ته د بغل ځای په مینه نیسې
وایي: ته خضر د دې تورو تیارو یې
وایي: ته ایسته کوې کین له کوګلو
وایي: ته پوه د ناولو زړو په ولو یې
وایي: ته ښایسته کوې صفا زړونه
ته صیقل د دې زنګنو آئینو یې
وایي : ته د بدبینۍ د لچ توتیا یې
ته اکسیر د خودخواهۍ د مرضو یې
چي جنون د مال و جاه و نسب بیایې
وایي : ته عامل د هغو اورادو یې
چي پېښېږي د حرص و سودایي ته
وایي : ته دافع د هغو اندېښنو یې
چي ترې زېږي خرخښې نفاق جنګونه
ته ماهر د هغو بدو رواجو یې
وایي : ستا په لاس بې لاري پر لار کېږي
وایي : ته مصلح د کینو او کبرو یې
وایي : ستا په خوله دښنه سره رغېږي
وایي : ته د دوستۍ تومنه د تربرو یې
وایي : ستا په تلقین زړونه سره نښلي
مکمل د عشق د ټولو طریقو یې
وایي : ستا له ساه سیځي ریښې د رخي
ته طبیب د ورو سترګو تنګو زړو یې
زړونه کاږې د دني مینو له برغومو[۱]
وایي : نوح د نفسانیو توپانو یې
وایي : ستا په تربیت بخل ورکېږي
وایي : ته مصدر د رحم او پېرزو یې

(c) ketabton.com: The Digital Library

وايي : ته ژړوې سترګې پر مظلومو
په زړه غوڅ د نامېندۍ له اسوېلو يې
وايي : ستا د خولې ګوله ده په شريکه
ته خواخوږی د بېوزلو بې اسرو يې
وايي : ته د خدای پر پار د حق له پاره
تېر د ځان تر هر مطلب هري ارزو يې
نه د مال تمه لرې نه د سر بېره[۲]
وايي : ته آزاد له دې ټېټو قيدو يې
ته د هر نمرود ميرخې تمه لېځې غړې
په طلب د حق راضي په سرو لمبو يې
وايي : سر نه کږوې طاغي طاقت ته
ته قاطع د ظلم او جبر د ريښو يې
وايي : ته د باداری له نامه بد وړې
ته له کبره تښتېدونکی په مزلو يې
وايي : ستا سره همېش دا کرامت سته
چې خارق د رياکارو د پردو يې
د رښتيني سړيتوب مزله تې بيايې
ته هادي د ژوندانه د قافلو يې
که رښتيا وي دا چې وايي ستا په باب کې
رارسېږه ! ته مهدي د دې قومو يې
په جلو کې دي اصلاح ځي د ټولنو
ته خاوند د بختورو قدمو يې
موږ به ستا تر قدم لاندي ايږدو سترګې
ته رهبر د دغو ورکو کاروانو يې
موږ به ستا مخ ته سرونه نذرانه ږدو
ته لايق پيره ! د لوړو دروږو يې
او کنه نو خوشې ټګ يې نور څه نسته
ټولوونکی د نذرو د شکرانو يې
غوړولي دي دامونه د سلوک دي
ته صياد د څو سپېدلو پښتنو يې
د عزت او د ارام بتان په زړه کې
په دې څه سي چې محراب ته پر سجدو يې
چې له ښې ارشو دي زړه بل لور ته نه ځي
د نس ميني بتر کړی تر ښاروو يې
د خداي ميني ته دي زړه په څه فارغ سي
ته چې غرق د مال په مينه تر غوږو يې
شپه و ورځ پر تسپو شمېرې غوا و غېلې
په لمانځه کې په تلاښ د ښايستو يې

(c) ketabton.com: The Digital Library

نه د ذکر په پلمه پټوې سترګي
ډوب په فکر د پټو د پالېزو يې
په ښکاره مراقبه له خلګو ګوښې
پټ اخته د شکرانو په حسابو يې
په ښکاره وچه ګوله په اوبو نغړې
پټ سېځلی تر سږمو په نعمتو يې
په ښکاره ژغورې نظر له خپلو ښځو
پټ لګيا د نامحرمو په ورنو يې
ښکاره نورو ته غندې د دنيا مينه
پټ مخکښ د دې ليلا د لېونو يې
ته په سپينه ورغځ لوټې کلي کورونه
په جامه کې د پېرې مشر د غلو يې
خدای دې وساتي قومونه ستا له غدره
ته پير نه يې مبتکر د شعبدو يې

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library